detay yayıncılık

İNCELEME

PİRİ ER

DİRENEN KÜLTÜR

ANADOLU ALEVİLİĞİ

PİRİ ER

Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Halk Bilimi (Folklor) Anabilim Dalı mezunu. 1988 yılında başladığı Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü'ndeki folklor araştırmacılığı görevini, halen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Gelenek Görenek İnançlar Şube Müdürü olarak sürdürüyor.

1990 yılından beri yürüttüğü Anadolu Aleviliği konusundaki çalışmalarını daha önce *Geneleksel Anadolu Aleviliği* (1998) adlı bir kitapta toplamıştı.

Yayıncı Detay Grup İletişim Yayıncılık ve Basım A.Ş.
Yayın Yönetmeni Defne Asal Er
Editör Gökçe Ateş Aytuğ
Kapak Tasarımı Aytekin Kar
Görsel Yönetmen Hatice Aksüt
Uygulama GFM
Baskı ve Cilt Detay Grup A.Ş.

Copyright © Detay Grup İletişim Yayıncılık ve Basım A.Ş.

Kitabın tüm hakları Detay Grup İletişim Yayıncılık ve Basım A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmadan kitaptan kısmen veya
tamamen alıntı yapılamaz; radyo ve televizyona uyarlanamaz;
oyun, film, elektronik kitap, CD ya da manyetik bant haline getirilemez;
fotokopi ya da herhangi bir yöntemle çoğaltılamaz.

1. BASKI İstanbul, Aralık 2006
ISBN: 9944-314-03-X

Detay Yayıncılık
İnönü Cad. No:74/A Detay Plaza 34214 Mahmutbey - İSTANBUL
Tel: 0 212 445 46 75 Faks: 0 212 445 46 74
e-mail: detay@detaygroup.com www.detaygroup.com

Direnen Kültür: Anadolu Aleviliği

Piri Er

detay
yayıncılık

İçindekiler

Sunuş

13 • Anadolu Aleviliğinde Hz. Ali algılayışı ve Allah-Muhammed-Ali üçlemesi

30 • Anadolu Aleviliğinde eren yaratımı

47 • Anadolu Aleviliğinde dedelik kurumu

59 • Anadolu Aleviliğinde "Enel Hak" inancı

74 • Tahta kılıçlı Alevi erenleri

88 • Anadolu Aleviliğinde halka namazı

101 • Anadolu Aleviliğinde muharrem ve aşure

120 • Anadolu Aleviliğinde musahiplik

131 • Musahiplik kurumu kapsamında bir örnek

157 • Anadolu Aleviliğinde düşkünlük

165 • Anadolu Aleviliğinde kurban

178 • Anadolu Aleviliğinde içki (dolu, dem)

190 • Semahlar, küreselleşme ve medya

201 • Anadolu Aleviliğinde kadın

211 • Anadolu Aleviliğinde Nevruz

229 • Anadolu Aleviliğinde ateş kültünün izleri

238 • Anadolu Aleviliğinde tavşan

249 • Anadolu Aleviliğinde ölüm

264 • Alevi-Bektaşi geleneğinde ölmeden önce ölmek

275 • Anadolu'da iki farklı Alevilik

Sunuş

Hz. Adem'in mayasını cennette 18 bin yıl gizlediler. Allah yeri göğü altı günde kurdu ve melekleri yarattı.

Allah meleklere, gidip Bağdat'tan toprak getirmelerini, toprağı yoğurup Adem'i -insanı- yaratacaklarını buyurdu.

Toprak kendinden bir parça vermek istemedi. Yaratacakları insanın kendine zarar vereceğini ve kirleteceğini söyledi.

Toprak ilk gelen Mikail'e kendinden parça vermedi; sonra İsrafil geldi, ona da vermedi; sonra gelen Azrail topraktan parçayı zorla aldı ve bağrını kazıp götürdü. Allah işi başaran Azrail'e yaratacağı bütün insanların ruhunu alma görevini de verdi. Azrail bu ağır yükün kendisine verilmesinden hoşlanmadı, fakat Cenabı Hak ona, ben insanlara bir dert veririm, sen canlarını ondan sonra alırsın, Azrail geldi canım aldı dedirtmem, dedi, Azrail o zaman sevindi.

Cenabı Hak, balçığı yoğurun, dedi, 40 günde Adem'in balçığını yoğurdular. 40 gün yoğurduktan sonra Cenabı Hak, Adem'in kalıbını yapmalarını istedi. Melekler Adem'in kalıbını yaptılar ama başın örneği olmayınca bir şeye benzetemediler. Cenabı Hakk'a bunu söylediler, Cenabı Hak, ona sizin eliniz varmaz, orayı biz kendi elimizle yapalım, dedi. İnsanın başı yani Tac-ı Devlet, Cenabı Hakk'ın seridir ve On İki İmamlar da burada mevcuttur.

Yüze bakın;

Alın: Ali

Kulaklar (şebul şübbar): Hasan, Hüseyin
Yanaklar: İmam Zeynel, İmam Bakır
Ağız: İmam Cafer
Burun delikleri: Musai Kazım, İmam Rıza
Gözler: İmam Taki, İmam Naki
Kaşlar: Hasan El Askeri, Muhammed Mehdi

Adem yaratıldı ve cennete konduktan sonra Cenabı Allah meleklere toplanmalarını, Adem'e ruh vereceğini ve kendilerinin de Adem'e secde etmelerini istediğini buyurdu. Meleklerin ilki olarak ateşten yaratılmış olan Ezazil bunu kabul etmedi, ben ateşten yaratıldım, Adem ise topraktan, onun için secde etmem, dedi. Cenabı Hak üç kere tekrarladığı halde Adem'e secde etmeyen Ezazil'in boynuna Cehennem Çengeli takıldı, Ezazil, İblis yani Şeytan oldu.

Diğer melekler Adem'e secde ettiler, Cenabı Hak, İsm-i Âzam duasını okudu, Adem kıpırdanmaya, yürümeye ve konuşmaya başladı.

Cenabı Hak, Adem'e, seni kim yarattı, diye sordu; Adem, Lailahe illallah Hak birdir Muhammeden Resulullah Ali'yül Veliyullah, Mürşidi Kamilullah, La Feta İlla Ali La Seyfullah La Zülfükar, Rabbim sensin ya Allah, dedi.

Cenabı Allah, aferin Adem, deyip Adem'in paçasını, baldırındaki eklem yerini avuçladı ve yarattığı topraktan bir örnek aldı. İşte insanın eklem yerindeki mevcut boşluk oradan kaldı. Cenabı Hak, bizim de sende bir hediyemiz olsun, diye kendi teninden iki parça et kesti, birini bir kaşına diğerini de öbür kaşına koydu.

Yaratılan Adem cennete kondu, Adem'in cennette canı sıkılıp ağlamaklı oldu. Cenabı Hakk'a kendisini niçin cennette tek başına koyduğunu sorarak, yalnızlıktan kurtulmak için yalvardı.

Cenabı Hak, Cebrail'e buyurdu: Git İsm-i Âzam duasını oku ve Adem'in sol eğesinin altına bir kanat vur, oradan ona bir eş çıkar. Cebrail duayı okuyup kanadını çaldı, Havva Ana'mız meydana çıktı.

Adem'le Havva daha cinselliği bilmiyorlardı. Cenabı Hak karşılarına bir dişi bir de erkek aslan çıkarıp sevişmesini göstererek onlara cinselliği öğretti. Adem'le Havva'nın kızlı erkekli 72 çift çocukları oldu. Her çiftin erkeğini bir sonra gelenin dişisi ile evlendirdiler.

72 çift çocuktan sonra Havva Ana çocuk yapamaz oldu. Adem bu durumu söylediğinde Havva kabul etmedi ve asıl Adem'in çocuğunun olmadığını ifade etti. Adem ise erkeğin tohumunun toprağa girinceye dek süreceğini söyledi ve iddialaştılar.

İddialarını ispat için bir küpe nefeslerini üfleyip ağzını kapattılar ve 40 gün beklemek üzere anlaştılar. 40 günde evlat rahme oturacaktı, Adem yedi 40'lıktan meydana gelir, 7x40=280 gün eder, o da eşittir 9 ay 10 gün.

20'nci gün, Adem Baba'mız çifte gittiğinde Havva Ana'mız gizlice küpü açtı. Kendi küpünde çöpten başka bir şey olmadığını gördü. Adem'in küpünü açtığında ise parmağını emen bir çocukla karşılaştı. Öfkelenip küpü salladı, küpteki çocuğun kolu ve ayakları kırıldı. O çocuk Şit (şit, kırık demek) Peygamber'di, asıl ismi Güruh'tu. Havva Ana'mız küplerin yerini değiştirdi fakat küplerin yeri kudretten bir el tarafından yeniden değiştirildi. 40 gün sonra küpleri açtıklarında Havva'nın küpünden bir tavşan çıktı ve kaçtı. Tavşan insanın bezm-i elestinden (Havva'nın nefesinden) halk olduğu için ayda bir ana hali gelir ve hayız görür. Adem'in küpünü açtıklarında, parmağını emen bir çocuk gördüler; bu çocuk Güruh'tu ve günde bir karış büyümekteydi.

Cenabı Hak bir gün Cebrail'i çağırdı ve ona, kendi nurum-

dan bir hatun halk ettim, Havva'nın üretkenliği tükendi, sen Naci adındaki bu hatunu Adem'in evine indir, diye buyurdu.

Cebrail, Naci'yi alıp Adem'in evine getirdi, Adem o sırada çifte gitmişti. Havva, Naci'yi gördüğünde Cebrail'e, bu niçin geldi, diye sordu, Cebrail, senin küpünden tavşan çıktı, Adem'in küpünden ise Güruh halk oldu, Cenabı Hak biraz daha insan türetecekmiş, onun için Naci'yi Adem'e gönderdi, dedi. Havva, öyle şey olur mu, Cenabı Hak gençliğimi yerine getirsin 72 çift çocuk daha vereyim, onun buna gücü yetmez mi, diye sordu. Kadının erkeği çekememesi ve kadının kadını kıskanması buradan kaldı.

Cebrail'in Naci'yi bırakıp dönmesinden sonra, Havva çeşitli yemekler hazırlayarak tarlada çalışan Adem'in yanına gitti, onun gönlünü okşayıp kendinden başka biriyle olmayacağına söz verdirdi.

Akşam Adem çiftten döndüğünde evde bir kadın olduğunu gördü, Havva'ya, bu Allah'ın hatunu niye gelmiş, diye sordu. Havva bilmediğini söyledi; Naci'ye sorduğunda, Naci kendisini Cenabı Allah'ın Adem'e ikinci eş olarak gönderdiğini, dünyaya kendilerinden yeni nesiller geleceğini söyledi. Adem, Havva'ya verdiği sözü hatırladı ve Naci'nin gözlerinden öperek, dünya ahret evladım ol, dedi.

Adem Baba'mız Şit'le yani Güruh'la Naci'yi evlendirdi. Bizim bütün bu 124 bin peygamberimiz, velilerimiz, Güruhu Naci'den gelmedir. Adem'in diğer 72 çift çocuğundan gelenler ise Alevi olmayanlar, yani Sünnilerdir.

Bu söylenceyi nakleden, Aydın, Bozdoğan, Alamut köyünden, 29 Şubat 1996'da kendisi ile bir derleme çalışması gerçekleştirdiğim ve altı yıl önce Hakk'a yürüdüğünü öğrendi-

ğim Mehmet Buruk adlı kaynak kişimdir.

Tahtacı Alevi grupların inanç ve geleneklerine ilişkin kendisinden pek çok bilgi edindiğim, tam anlamıyla bir halk bilgesi olan Mehmet Buruk'un Hakk'a yürüdüğünü öğrendiğimde aklımdan ilk geçen, bu derleme çalışmasında kaydedip Kültür Bakanlığı, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi'ne kazandırdığım bilgilerin, bu çalışmanın yapılmamış olması durumunda Mehmet Buruk ile birlikte kaybolup gitmiş olacağıydı...

1992'den beri yürüttüğüm Alevilikle ilgili olan araştırmalarda derlediğim bilgileri, konuya ilgi duyan kişilerin ve biliminsanlarının dikkatine sunmaya, bu nedenle karar verdim.

Direnen Kültür: Anadolu Aleviliği kitabı, her türlü baskı, zorlama ve kıyıma rağmen günümüze kadar varlığını koruyabilmiş bir kültürün, inancın, günümüzde yaşayan şeklini halktan derlenen bilgiler ışığında aktarmayı amaçlıyor.

Kitabın içeriğinde; farklı şekillerde de olsa hemen her kaynakta yer alan, Aleviliği belirlediği iddia edilen İslam tarihiyle ilgili bilgilere fazlaca yer verilmeyecek, ancak konu itibariyle bu tür anlatımlara ihtiyaç duyulan yerlerde, sözlü gelenekten derlenen bilgiler aktarılacaktır.

Yazılarda yer alan bilgilerin pek çoğunun okuyucu tarafından belki de ilk defa duyuluyor olabileceği düşüncesi ile bilgi güvenilirliğini teyit anlamında, dipnotlar sayfa altlarında, yararlanılan kaynaklar ve kaynak kişi listeleri her bölümün sonunda verilecek ve her konu bir makale bütünlüğü içerisinde ele alınacaktır.

Ortaya koyduğum bu çalışmanın; Anadolu Aleviliğinin yaşayan boyutuna ilişkin derleme ve literatür bilgilerinin, konuyla ilgilenen biliminsanları ve kamuoyunun dikkatine su-

nulması açısından önemli bir işlevi yerine getireceği inancını taşıyorum.

Verdiği değerli bilgilerle kitabın hazırlanmasına katkı sağlayan kaynak kişilerime, görüşlerinden ve eserlerinden yararlandığım biliminsanlarına ve kitabın basımını gerçekleştiren Detay Yayınları yetkililerine teşekkür ediyorum.

Piri Er

Anadolu Aleviliğinde Hz. Ali algılayışı ve Allah-Muhammed-Ali üçlemesi

Anadolu Aleviliği her ne kadar Ali'yi seven, Ali'ye bağlanan, Ali'nin yoluna mensup anlamlarından hareketle oluşturulmuş bir tanımlama olarak algılansa ve Alevilik tanımı içerisinde değerlendirilse de, Anadolu Aleviliğini, beslendiği kaynaklar, oluşum süreci, mevcut kültürel altyapısı açılarından ele aldığımızda, genel Alevilik tanımı içerisinde farklı bir yere yerleştirme gereği ortaya çıkmaktadır.

Birçok kaynaktan beslenmiş olmakla beraber Anadolu coğrafyasının bir ürünü olarak ortaya çıktığını düşündüğümüz için biz onu Anadolu Aleviliği olarak isimlendirmeyi daha doğru buluyoruz. Şiilik, Caferilik, Nusayrilik vb gibi Alevilik genel tanımı içerisinde değerlendirilen inançlarla tarihsel süreçte yaşanan kimi ilişkiler ve bunlardan kaynaklı algılamalar (İslam tarihinde yaşanan kimi olayların aynı şekilde yorumlanması, On İki İmam kültü vb) dışındaki ortaklıkların yok denecek kadar az olması, inanç ve ibadet boyutundaki pratiklerin taban tabana zıtlığı, bu düşüncemizin geçerliliğinin kanıtlanması açısından önemli veriler olarak değerlendirilebilir.

Anadolu Aleviliğini genel anlamdaki Alevilik tanımlamasından farklı kılan, ona özgü algılamalardan biri de Ali kavramını yorumlayışındaki farklılıktır.

Hz. Muhammed'in amcası Ebu Talip'in oğlu olan (an-

nesi Fatma), Kabe'de 29.07.599'da doğan ve 09.11.661'de Abdurrahman B. Mülcem tarafından zehirli kılıçla vurularak öldürülen, aynı zamanda Hz. Muhammed'in kızı Fatma ile evli olan, İslam savaşlarındaki kahramanlıkları ile de bilinen, Alevilere göre Hz. Muhammed'in kendinden sonra ümmetine halife ve imam tayin ettiği yolunda tarihi kişiliğine ilişkin bilgilerimiz bulunan Hz. Ali'nin, Anadolu Alevileri için bu saydıklarımız yanında pek çok üstün nitelikleri vardır.

Anadolu Alevisinin Ali'ci olmasını sağlayan Ali'nin, yukarıda bahsettiğimiz tarihi şahsiyet olan Ali'den çok daha farklı bir kimlikte karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu noktada da Anadolu Aleviliği açısından bir değil de sanki iki farklı Ali'nin var olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan biri tarihi şahsiyet olan Ali iken, diğeri mitolojik Ali diyebileceğimiz kültleşmiş bir niteliğe sahip, gerçekte varlığını tespit edemediğimiz, Anadolu Alevisinin düşünce dünyasında yaratılmış ve yüceltilmiş bir Ali. Bu Ali ki kadınıyla birlikte ibadet eden, Kırklar Meclisi'nde ezilen, engür suyundan içen, semah dönen, Kırklar'ın başı ve Hz. Muhammed'in dahi sırrına eremediği bir Ali. İşte Anadolu Aleviliği açısından belirleyici olan Ali de bu Ali. Bir başka söyleyişle, Hz. Ali düşüncesi Anadolu Aleviliğini değil, Anadolu Aleviliğinin altyapısında mevcut kültür öğeleri Hz. Ali kültü ve düşüncesini yaratıyor.

Tarihi bir kişilik olarak karşımıza çıkan Ali, Anadolu Alevisi açısından bir sembol. Hz. Ali hiçbir zaman Anadolu Alevisinin düşüncesindeki gibi bir Ali olmamış, hiçbir zaman Anadolu Alevisi gibi düşünüp Anadolu Alevisi gibi yaşamamış; Hz. Ali'nin gerçekleştirdiği düşünülen davranışlar onun üzerine yüklenen birer fonksiyon olmakla beraber, gerçek

temsilini mitolojik Ali'nin kişiliğinde buluyor.

Anadolu Aleviliğini anlamak için mitolojik Ali'yi tanımak gerekiyor, Anadolu Alevisi işte bu Ali'yi Allah ve Muhammed'le birlikte anıyor, özdeşleştiriyor, kimi noktalarda bir ve aynı görüyor. Ali'nin neyi ifade ettiğini anlamak için de bu üçlemenin bir bütünlük içinde ele alınması gerekiyor.

Anadolu Aleviliğinde üçü bir arada anılan, biri söylendiğinde diğeri de söylenen, söylenişte ayırt edilmedikleri gibi taşıdıkları anlam yönünden de ayırt edilmeyen bu üçlünün ifade ettiği anlamların sınırlarını tayin etmek de oldukça güçtür.

İslam inancında; evreni yaratan ve kendisinden korkulması gereken bir güç olarak algılanan, yargılayıcı, öç alıcı ve esirgeyici olma özelliğine sahip Allah; Allah'ın buyruklarını insanlara iletmek için insanlar arasından seçmiş olduğu kişi olan peygamber ile peygamberin vekili ve bütün Müslümanların başkanı olarak kabul edilen halife kavramlarının arasındaki sınırlar kesin olarak belirlenmiştir, bu konularda bir kavram kargaşasının yaşanması da mümkün değildir.

Anadolu Aleviliğinde ise bu üç kavram söylenişteki birliktelik yanında içerik olarak da birbirini tamamlar niteliğe büründürüldüğünden, hangi kavramla neyin ifade edildiği ve kavramların sınırları konusunda bir kargaşa yaşanmaktadır. Bunun nedenini ise Hz. Ali'ye ilişkin tanımlamalarda aramak gerekiyor.

Anadolu Alevilerinin birçoğu Allah, Muhammed, Ali derken; Allah'la yaratanı, Muhammed'le peygamberi, Ali ile ise On İki İmamların başı ve Hz. Muhammed'den sonra halife olması gereken kişiyi ifade ettiklerini söylerler; bu düz söylemin arkasından sorulan, yer, su, gök duman iken Hz. Ali nerede idi, şeklindeki soruya verilen cevaplarla, ifadelerin ilk

söylemdeki amaçtan farklılaştığı, Allah'ın Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi kendi nurundan yarattığı, dolayısı ile üçünün bir nur olduğu görüşünün ağırlıklı olarak ifade edildiği görülür.

Manisa, Salihli, Kabazlı köyünden. Veysel Günaydın, "Benim inancıma göre, Allah'ın 99 ismi varsa bir ismi Ali'dir," diyor.

Bundan sonra ortaya koyacağım bilgilerin şahsi değerlendirmem olarak algılanmaması açısından, alan araştırmalarımda elde ettiğim bilgiler kaynak kişilerin ifadeleri ile aktarılmaya çalışılarak, sözlü kültür ürünlerinin değerlendirilmesi ışığında belli sonuçlara ulaşmaya çalışılacaktır. Bu yöntemi kullanmamın nedeni ise, Anadolu Aleviliğine ait inanç ve kültür öğelerinin yazılı olmaktan çok sözlü aktarımlarla günümüze kadar ulaşmış olması yanında, bu niteliğini günümüzde de aynı içerikte sürdürüyor olmasıdır.

Allah, Muhammed, Ali, üçünün bir nurdan olduğuna ilişkin görüşlerini Çorum, Merkez, Eşençay köyünden Veli Gürlek şu sözleri ile ifade ediyordu:

"Hz. Muhammed ve Hz. Ali aynı nurdan yaratılmışlardır, birbirlerinden enginlikleri, üstünlükleri yoktur, her ikisinin alnında da aynı nur vardır. Hz. Ali, Adem'den beri her donda gelip gitmiş, en son Hz. Muhammed'le zuhur etmiştir."

Hz. Ali'nin dünyaya bin bir donda gelip gittiğine ilişkin Aydın, Bozdoğan, Alamut köyünden Mehmet Buruk şu ifadeleri kullanıyor ve ardından da bir dörtlükle görüşlerini pekiştiriyordu:

"Hz. Ali dünyaya Hz. İsa, Hz. Musa, Kızıl Deli ve bin bir donda gelip gitmiştir."

Yanyatır oğlu der ki Hû ya Ali
Sefana cefana demişim veli
Ben bilirim Allah sensin ya Ali
Bin abdal donunda dolandı geldi

Dörtlükte ifade edilen görüşle paralel bir söylemi Amasya, Merzifon, Kayadüzü köyünden Hüseyin Çeylan şu cümlelerle ifade ediyordu:

"Hz. Muhammed ve Hz. Ali aynı sırdan yaratılmıştır, yedi kat gök Muhammed'in, yedi kat yer Ali'nin sırrından yaratılmıştır. Ali türaptır, ben aslını bildiğim, bulduğum, iman edip inandığım için, Ali, Allah, derim. Allah, Muhammed, Ali üçü bir noktadadır."

Ardından da şu dörtlüğü okuyordu:

Allah, Muhammed, Ali üçü bir nurdur
Birini anarsan üçü de birdir
Bunları birbirinden ayıran kördür
Söyleten Muhammed, söyleyen Ali

Hz. Ali kimi Alevi ozanlarca da Kul Himmet'in dörtlüğünde yer aldığı gibi bir yaratıcı olarak tasvir edilmektedir:

Gafil kaldır gönlündeki gümanı
Bu mülkün sahibi Ali değil mi
Yaratmıştır on sekiz bin alemi
Irızkını veren Ali değil mi

Anadolu Aleviliğinde Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den öncelikli olarak sıralandığı kimi örneklerle de karşılaşmak mümkündür. Denizli, Çal, Çalçakırlar köyündeki Dümülcü-

ne Sultan Türbesi'nin kapı üstü kitabesi bu konuda ilginç bir örnek teşkil eder; kitabede aynen şunlar yazılıdır: "Ya Allah, Ya Ali, Ya Muhammed, Ya Hünkâr Hacı Bektaş Veli."

Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den öncelikli olarak değerlendirildiği ilginç bir söylenceyi Muğla, Ula, Çörüş köyünden Ali Tozak şöyle anlatıyordu:

"Cenabı Allah, Hz. Muhammed'i Cebrail vasıtasıyla miraca çağırdı. Cebrail belli bir noktadan sonra kendisinin geçemeyeceğini, Hz. Muhammed'e tek başına Tanrı'nın huzuruna çıkması gerektiğini söyledi. Hz. Muhammed, Cenabı Hakk'ın huzuruna vardığında Hak ona Hz. Ali'nin lisanında seslendi. Hz. Muhammed, Allah'ım lisanın Ali'nin lisanına benziyor, yoksa sen o musun, dediğinde; Cenabı Hak, hayır, sen Ali'yi çok seviyorsun diye sana onun lisanında seslendim, diyerek kendini gizledi."

Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den öncelikli olarak sıralanması ile ilgili bir başka örnek de, Anadolu Alevilerinin yedi ulu ozan arasında adını zikrettikleri Pir Sultan Abdal'a ait bir dörtlükte geçmektedir:

Bin bir adı vardır bir adı Hızır
Her nerde çağırsam orada hazır
Ali padişahtır Muhammed vezir
Bu fermanı yazan Ali değil mi

Hz. Muhammed miraca çıkarken aslan donunda yolunu kesen Hz. Ali söylencesi de Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den öncelikli sıralanması konusundaki bir başka örneği oluşturur. Amasya, Merzifon'dan Ahmet Turan Saltık söylenceyi şu şekilde anlatıyor:

"Hz. Muhammed miraca çıkarken Hz. Ali aslan donunda önüne çıkar ve yüzüğünü aldıktan sonra geçmesine izin verir. Miraç dönüşü Kırklar Meclisi'ne giren Hz. Muhammed, Selman'ın getirdiği üzüm tanesini ezen Hz. Ali'nin yeşil elinde kendi yüzüğünü görünce şaşkınlığa düşer ve, ya Ali, anadan gelmiş olmasan belki sana Tanrı diyecektim, der."

Aynı içerikli ve farklı motiflerdeki birçok söylenceyi Anadolu'nun farklı yörelerindeki Alevi gruplarda tespit etmek mümkündür.

Bu içerikteki Alevi söylencelerinde miraç Hz. Muhammed'in Ali'ye ait sırra ermesi şeklinde yorumlanmaktadır ve Hatai'nin bir dörtlüğünde olay şu şekilde işlenmektedir:

Götür ahret azığını
Âşık çeker yazığını
Muhammed'in yüzüğünü
Yutan Murtaza Ali'dir

Hz. Muhammed'in Kırklar Meydanı'na girmesi ile ilgili Abdal Musa'ya ait bir dörtlük de şöyledir:

Muhammed Ali'nin kıldığı dava
Yok meydanı değil var meydanıdır
Muhammed Kırklar'a niyaz eyledi
Ar meydanı değil er meydanıdır

Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den öncelikli olarak sıralanması, Hz. Ali'ye yüklenen olağanüstü fonksiyonlar ve hatta bir noktadan sonra tanrısal nitelikler bunlarla sınırlı değildir.

Hz. Ali kendi cenazesini kendisi kaldırmıştır; bu onun

ölümsüzlüğünün ve dünyaya birçok donda gelip gittiğinin de bir kanıtı olarak düşünülmelidir. Hz. Ali'nin cenazesini kendisinin kaldırmasına ilişkin Aydın, Bozdoğan, Alamut köyünden Mehmet Buruk şu söylenceyi anlatıyordu:

"Mülcem, Hz. Ali'nin beslemesidir; bir gün Hz. Ali'ye sorar, ya Ali, bunca savaşa katılıp bunca kaleler fethediyorsun, nasıl oluyor da hiç yara almıyorsun.

"Hz. Ali, Mülcem'e der ki, ben savaşlara giderken İsm-i Âzam duasını okuyup Zülfikâr'ı kuşandım mı bütün vücudum demir gibi olur, o zaman bana hiçbir kılıç, hiçbir ok işlemez. Bir tek Allah'ın huzurunda namaza durduğum zaman küçük bir çerez parçası dahi beni öldürür.

"Kıskançlık hırsı taşıyan ve Hz. Ali'nin düşmanları tarafından kandırılan Mülcem bir gün Hz. Ali'yi cuma namazına giderken önce okla vurup sonra da zehirli kılıçla yaralar.

"Olayı duyan Hasan'la Hüseyin koşarak babalarının yanına gelirler. Hz. Ali, Mülcem'e, Hasan'la Hüseyin geliyor, ellerinden kurtulamazsın, sıçan ol da yere gir, der; yer yarılır, Mülcem sıçan olup yere girer. Hz. Ali'nin elinde kanını sildiği mendil vardır. Hz. Ali, bu mendil de senin hasmın olsun, der ve mendilin gölgesinden kedi oluşur; o günden beri kedi sıçanın hasmıdır.

"Hz. Ali yaralandıktan üç gün sonra şehit olur. Ölmeden önce vasiyet eder. Ben öldüm mü bir Arap gelip beni devesinin üstündeki tabuta koyup götürecek, sakın ona karışmayasınız.

"Hz. Ali öldüğü zaman bir Arap gelir, cenazeyi bir tabuta koyup devesine yükler ve götürür.

"Hz. Hasan vasiyeti tutmayıp Hz. Hüseyin'in ısrarlarına rağmen Arap'ın peşinden gidip yüzündeki peçeyi açar. Açtı-

ğında Arap'ın Hz. Ali olduğunu görür, tabuta baktığında tabutta yatan da Hz. Ali'dir. O sıra deve dile gelir ve, ben size deveyi takip etmeyin demedim mi, diye sorunca, devenin de Hz. Ali olduğunu anlarlar.

"Hz. Ali, oğlu Hasan'a vasiyetini tutmadığı için, cemde senin ismin geçmesin, diye beddua eder; onun için cemde Hz. Hasan'ın ismi geçmez. Bütün kurbanların şefaati Hz. Hüseyin'e verilmiştir, serçeşme başı Hz. Hüseyin'dir."

Ali'dir cesedin kendisi yuyan
Yuyup kefeniyle tabuta koyan
Ali'dir devesin kendisi yeden
Hak ile Hak olan aslan Ali'dir
Hatai

Aslan olup yol üstünde oturan
Selman'a destinde nergiz yetiren
Kendi cenazesin kendi götüren
Allah bir Muhammed Ali'dir Ali
Pir Sultan Abdal

Hz. Ali'nin zaman ve mekânda yolculuk edebildiğine dair inançların mevcut olduğu Anadolu Aleviliğinde, yukarıdaki dörtlükte konu edilen Salman-ı Farisi'nin yolunu aslan donunda kesen Hz. Ali'nin yine boz atlı olarak Salman'ı kurtarması söylencesini Manisa, Akhisar, Beyoba kasabasından Adil Gökşin şöyle anlatıyordu:

"Salman-ı Farisi bir firavunun oğluydu; 12 yaşındayken rüyasında Hz. Muhammed'i gördü, olay Hz. Muhammed peygamber olmadan 300 sene evvel olmuştu. Bu olayı firavun ba-

basına anlattığında firavun çok kızdı ve oğlunu bir dağda öldürmelerini ve kanlı gömleğini kendine getirmelerini istedi.

"Firavunun adamları Salman'ı dağa götürdüler ama onu güzelliğine kıyamadıkları için öldürmeyip, gömleğini bir hayvanın kanına bulayıp babasına getirdiler. Salman'ı serbest bıraktılar.

"Salman dağların içinde bir göl buldu, yıkanıp temizlendi, sudan çıkacağı zaman elbiselerinin üstüne bir aslan oturdu.

"Salman, Cenabı Hakk'a kendisini kurtarması için yalvardı, iki dağ arasından bir boz atlı geldi ve Salman'ı kurtardı.

"Salman, ya yiğit, dağların arasında sana ne versem, dedi ve dağ nergisi toplayıp ona verdi, boz atlı kaybolup gitti.

"Cenabı Hak, Salman'a uzun ömür verdi ve Salman 320 yıl yaşadı. Çok yaşlanmıştı; bir gün ağacın altında oturumuş, yırtık elbiselerini dikiyordu, o zaman altı yaşında olan Hz. Ali de hurmanın dalında hurma yiyip çekirdeklerini Salman-ı Farisi'ye atıyordu.

"Canı yanan Salman kızıp, yapma çocuk, dediğinde Hz. Ali, Salman'a, çocuk sen misin yoksa ben miyim, dedikten sonra sordu:

– Kaç yaşındasın?

– 320.

– Kimden oldun?

– Bir firavunun oğluyum.

– Baban seni azat ettiğinde dağlarda bir göle girdin mi?

– Girdim.

– Elbiselerinin üstüne bir aslan yatmıştı, bir boz atlı gelip seni kurtardı. Sen o boz atlıya ne verdin?

– Nergis toplamıştım, onu verdim.

"Hz. Ali koynundan nergisi çıkardı, nergis hâlâ solmamıştı."

Hz. Ali ile ilgili bu inançlar yanında, Allah'ın, kendinden ruh üfleyerek yarattığı insanda tecelli ettiği düşüncesi, ki buna tasavvuf düşüncesinde "sudur" denmekte, Anadolu Alevi inancı içerisinde önemli bir yer tutmakta ve bu anlayışa paralel olarak, aslında bütün insanlarda tanrısal öz bulunduğu, ancak seçilmiş nitelikleri ile bu özün Hz. Ali'de daha da belirginleştiği söylenmektedir. Ahmet Turan Saltık:

"Hak kendi nurundan Adem'e nur verdiği için Hak herkeste mevcuttur," diyor.

İhlas ile gelen bu yoldan dönmez
Dost olan dostuna ikilik sanmaz
Eri Hak görmeyen Hakk'ı da görmez
Gözü bakar ama körden sayılır

Çorum, Alaca, Eskiyapar köyünden Hasan Taşdemir:

"Allah, Adem'e kendi sıfatından bir sıfat verdi, güzellik verdi, içine ruh üfledi. Adem'in sıfatı Allah'a benzer. Eğer insanoğlu olmasaydı Allah olmazdı, Allah olmasaydı insanoğlu olmazdı," diyor ve birkaç dörtlük okuyordu:

Hak sana senden yakındır
Cümle eşya sendedir
Bir nazar et vücuduna
Seyri temaşa sendedir

Eğri olanları sözde düzlerim
Vallahi ayettir benim sözlerim

Her türlü ahvali görür gözlerim
İşte gözüm Hakk'ın gözü gibidir

Allah gözlerine çekmiş bir perde
Yok dersen Allah gökte ve yerde
Gel de göstereyim gör Allah nerde
Secde eylesin didara karşı

Tasavvuf düşüncesinde "hulul" denen ve sudur anlayışı ile paralel bir algılayış biçimi olarak karşımıza çıkan, *Tanrı'nın, yarattıkları içerisinde ortaya çıkması* düşüncesinin de Anadolu Alevileri arasında kabul gören bir görüş olduğu bu noktada gözden kaçırılmamalıdır.

Buraya kadar ortaya koyduğumuz algılama ve tanımlamalara rağmen Anadolu Aleviliğinde Hz. Ali'ye tek başına Allah sıfatı yüklenmemekte, kimi bireysel kabuller olmakla birlikte bu görüş genel anlamda geçerlilik taşımamakta, ancak, Allah-Muhammed-Ali üçlemesi içerisinde Hz. Ali'ye üçlünün bir parçası olarak tanrısal nitelikler atfedilmektedir.

Burada dikkati çeken bir diğer husus da, Anadolu Alevilerinin anlatımlarında Hz. Ali ile birlikte Hz. Muhammed de İslami algılayış biçiminden ve tarihi kişiliğinden uzaklaştırılmaktadır.

Dünya üzerindeki kimi inançlarda üçlemenin (teslis) bulunduğu bilinmektedir. Ancak Anadolu Aleviliğinde mevcut üçlemenin hangi kaynaktan beslendiğini ya da kendine has bir yaratım olup olmadığını şu anki bilgilerimizle söylemek mümkün görünmemektedir; biz yine de bilinen teslis örneklerinden hareketle konuyu tartışmaya açalım.

Hindu mitolojisine göre, Brahmanizmdeki Brahma-Vişnu-Şiva üçlüsü bilebildiğimiz ilk teslisi oluşturur.

Brahma: En büyük ilahtır, maddenin başlangıcıdır. Akıl ve hikmetin rehberliği ile tüm canlı ve cansız varlıkları yaratarak yaradılışı tamamlamıştır.

Vişnu: Brahma'nın yarattığı evreni ve yarattıklarını korumak, esirgemek, üçlüyü sürdürmek ve yaratılanların rızkını sağlamakla görevlidir.

Şiva ya da Siva: Yakıcı ve yıkıcı bir tanrıdır. Zaman zaman, İfrit, Cin ve Şeytan biçiminde ortaya çıkar. Vişnu'nun düşmanıdır.

İnanca göre bu üç Brahma Tanrısı bir tanrıçanın yumurtasından çıkarlar.

Anadolu Alevilerinin inanışına göre de Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi kendi nurundan yaratmıştır ve onların söyleyişine göre Allah, Muhammed, Ali, üçü bir nurdur.

Bu ifade benzerliğine rağmen Brahmanizmdeki Tanrı Şiva ile Anadolu Aleviliğinde buna karşılık gelmesi gereken Hz. Ali'nin ifade ettiği anlam arasında bir zıtlık göze çarpmaktadır.

Bir başka üçleme örneği ise Türklerin İslamiyet öncesi kabul ettiği inanç sistemlerinden olan Şamanizmde karşımıza çıkmaktadır.

Şamanist inançta tapılan Gök Tanrı'nın timsali; güneş, ay ve yıldızdır.

Anadolu Aleviliğindeki Hz. Muhammed=güneş, Hz. Ali=ay, Hz. Fatma=zühre yıldızı şeklindeki algılayışın da Şamanist kaynak bağlantısı açısından dikkate alınması gerekir.

Şinasi Gündüz, Harranilerde mevcut ay kültü ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

"Harran ve civarında yapılan kazılardan anlaşıldığı kadarıyla, Asurlular öncesi dönemde Harran Mezopotamya'nın ay

kültünün kuzeydeki merkeziydi. Ay kültünün güneydeki merkezi ise Ur şehriydi. Bu çerçevede, Ur şehrinde Ay Tanrısı Nannar kültü, Harran'da ise Sin kültü oldukça revaçtaydı. Hatta bu nedenle Ur 'Ay Tanrısı Nannar şehri' diye adlandırılırken, Harran da 'Ay Tanrısı Sin Şehri' şeklinde adlandırılmaktaydı.

"Harran'ın Ay Tanrısı Sin, eski Mezopotamya'nın yıldız ve gezegen kültüne dayalı tanrılar panteonunun başındaki yüce uluhiyeti temsil ediyordu. Harranlılar, Tanrıça Ningal'e Sin'in eşi olarak tapınıyorlardı. Ayrıca, Harran'dan çıkarılan Kral Nabonidus yazmalarından da anlaşıldığı gibi, Harranlılarca Venüs gezegenini temsil eden Tanrıça İştar, Sin'in kızı, Güneş Tanrısı Şamaş ise oğlu sayılıyordu. Bu çerçevede, eski Harranlıların Tanrı Sin ve ailesine yönelik düşüncelerinin, eski Yunan, Mısır ve Ortadoğu tanrı düşüncelerinin tamamında rastlanılan yüce Tanrı ve ailesi tasavvuruna paralellik arz etmesi dikkat çekicidir. Bundan başka bu dönemde Harranlıların, Ateş Tanrısı Nusku'ya, onun eşi olarak düşünülen Sadarnunna'ya, Yazı, Hikmet ve Kader Tanrısı Nabu'ya, Yağmur Tanrısı Adadi' ye ve Ter, Şer, Allai gibi bir dizi başka tanrısal varlığa inandıkları da bilinmektedir.

"Bu dönemde Harran özellikle, adeta isminin onunla birlikte anıldığı Sin kültü ve bu çerçevede inşa edilen tapınaklarıyla ünlüydü. Zira, MÖ üçüncü bin yılın başlarından itibaren Harran, ay-tapıcılığının bir merkezi konumundaydı ve MÖ 18. yüzyılda Kral Zimrilim zamanında şehirde halihazırda Ay Tanrısı Sin adına bir tapınak bulunmaktaydı."

Ancak burada Anadolu Aleviliği açısından Hz. Ali'nin ay olarak nitelendirilmesine rağmen, üçleme anlamında bir yakınlığın bulunmadığı görülmektedir.

Hıristiyan inancında ise, teslis unsurları olan Baba, Oğul, Kutsal Ruh kavramlarının inancın temel öğeleri olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

Hıristiyan teslisinde;

Allah, Baba olarak nitelenir;

İsa Mesih, Oğul;

Kutsal Ruh ise, Baba'yla aynı cevherden fakat farklı mahiyette ve Baba'nın bütün iradesini kendinde taşıyan güç olarak değerlendirilmektedir.

Hıristiyanların teslis anlayışına göre; Baba, Oğul ve Kutsal Ruh, bir tek cevherde toplanmış üç ayrı varlıktır, hepsi de ebedidir.

Hıristiyan teslisinin Anadolu Aleviliğindeki Allah-Muhammed-Ali üçlemesi ile içerik olarak yakınlıklar taşıdığı görülmekte, Kutsal Ruh kavramı ile Anadolu Aleviliğinde Hz. Ali'ye yüklenen fonksiyonlar arasındaki benzerlikler dikkat çekmektedir.

Tabii ki bu içerik benzerliğini Anadolu Aleviliğindeki üçleme ve ona bağlı olarak Hz. Ali'nin konumu açısından tek başına Hıristiyan teslisi bağlantısı olarak değerlendirmemiz mümkün değildir.

Anadolu Aleviliğindeki Allah-Muhammed-Ali üçlemesinin, inanç üyelerinin algılamaları içerisinde çoğu durumda, söylenişte ayırt edilmedikleri gibi özde de ayırt edilmeden, İslam inancı içerisindeki konumlarından çok farklı içeriklerde değerlendirdikleri, bu algılama biçimine bağlı olarak da tarihi kişiliği ile bildiğimiz Hz. Ali dışında bir Ali yaratımına gidilerek bu Ali'nin kimliğinde İslam Heterodoksisi içerisinde ortaya çıkan Alevilikten farklı çizgide bir Aleviliğin ortaya çıkışına zemin hazırlandığı görülmektedir.

Kaynakça

Benekay, Yahya; *Yaşayan Alevilik / Kızılbaşlar Arasında*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1967, s. 59.

Birdoğan, Nejat; *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 53, 106, 121, 224, 229.

Birdoğan, Nejat; *Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai*, Can Yayınları, İstanbul, 1991, s. 91, 93.

Bozkurt, Prof. Dr. Mehmet Fuat; "Alevilik", *Sabah* gazetesi, 01.02.1990.

Eyüboğlu, İsmet Zeki; *Alevilik-Sünnilik / İslam Düşüncesi*, Hür Yayın ve Ticaret, İstanbul, 1979, s. 91.

Eyüboğlu, İsmet Zeki; *Bütün Yönleri ile Tasavvuf, Tarikatlar Mezhepler Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1990, s. 97, 101, 389.

Gündüz, Şinasi; "Dinsel Zenginlik ve Kültürel Harmoni Bağlamında Harran ve Harraniler", *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, 23-28 Ekim 2000*, Ervak Yayınları, Ankara.

Hançerlioğlu, Orhan; *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

Noyan, Doç. Dr. Bedri; *Bektaşilik Alevilik Nedir?*, Ankara, 1987, s. 13, 98.

Oğuz, Burhan; "Anadolu Aleviliğinin Kökenleri", *Folklor ve Etnografya Araştırmaları 1984*, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1984.

Öztelli, Cahit; *Pir Sultan Abdal / Yaşamı ve Bütün Şiirleri*, Özgür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 93, 94.

Şapolyo, Enver Behnan; *Mezhepler Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Ya-

yınevi, İstanbul, 1964, s. 52.

Tümer, Prof. Dr. Günay – Küçük, Doç. Dr. Abdurrahman; *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1998, s. 151, 152.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

Arşiv Yer No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B.94.0242	Çorum	Mecitözü	Hısarkavak	Selman Özbek	06.09.1994
B.94.0246	Çorum	Merkez	Eşençay	Veli Gürler	08.09.1994
B.94.0259	Çorum	Alaca	Eskiyapar	Hasan Taşdemır	12.09.1994
B.94.0260	Çorum	Osmancık	Çampınar	Davut Bayral	13.09.1994
B.95.0162	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Hüseyin Ceylan	09.10.1995
B.95.0167	Amasya	Merzifon	Merkez	A. Turan Salık	10.10.1995
B.96.0026	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet Buruk	29.02.1996
B.97.0153	Kahramanmaraş	Pazarcık	Çınarlı (Terolar)	Mustafa Enhas	21.06.1997
B.97.0156	Kahramanmaraş	Pazarcık	Merkez	Oruç Fesli	24.06.1997
B.97.0257	Manisa	Salihlı	Kabaclı	Veysel Günaydın	27.10.1997
B.97.0253	Manisa	Akhısar	Beyoba Kasabası	Adil Göksın	23.11.1997

Anadolu Aleviliğinde eren yaratımı

Hemen her dinin ve inancın din ulları vardır. İslam inancında evliya, Hıristiyan inancında aziz olarak adlandırılan bu inanç ulularına, Anadolu Aleviliğinde eren denmektedir. Arapça veli kelimesinin anlamdaşı olan ermiş sözcüğünden türetilen eren, veli kelimesinin çoğulu olan evliyanın Türkçe karşılığıdır. Türkçede halk arasında çoğu zaman evliya kelimesi de tekil manada kullanılmaktadır.

Eren kavramı Anadolu Alevi-Bektaşi inanç sisteminde üstün bir derece olarak kabullenilmiştir. Anadolu Alevileri sürdürdükleri yola "erenler yolu", yolun başı olan Hz. Ali'ye ise "erenler şahı" demektedirler. Anadolu'ya ilk gelen inanç öğreticilerine "Horasan Erenleri", onların etkisiyle Anadolu'da yetişen inanç ulularına ise "Rum Erenleri" adını vermişlerdir.

Benliğini Allah'ta yok etmek, ki buna tasavvufta "fena fillah", Budizmde "nirvanaya ulaşmak" denir, suretiyle birtakım üstün vasıflar kazanan büyük insan anlamındaki erenlerin; hastalıkları iyileştirme, aynı anda farklı yerlerde görülme, az yiyeceği çoğaltma, az yiyecekle çok kişiyi doyurma, kısa zamanda uzun yol alma, taşı yürütme, yılanı kamçı yapma, don değiştirme, ölüyü diriltme, yoktan var etme vb pek çok olağanüstü işi başarma yeteneğine sahip olduklarına inanılmaktadır.

Olağanüstü kudrete sahip ve Tanrı'ya yakın bir şahsiyet olarak düşünülen eren, sağ iken veya öldükten sonra insanla-

ra yardım edebilme kudretini de bir fonksiyon olarak üzerinde taşır. Hatta erenin yaşarken gösterdiği keramet ve üstün vasıflar onun ölümü ile birlikte daha da güçlenir ve ismi etrafında oluşan söylencelerdeki inandırıcılık vasfının daha da artmasını sağlar. Yaşarken yapma kudretinde olmadığı pek çok iş ona birer fonksiyon olarak yüklenir.

Erenlerin yaşamları ve kudretlerine ilişkin menkıbelerdeki motifler incelendiğinde, İslam öncesi kültlerin (atalar, ağaç, taş, mağara, dağ, su, ateş vb) ve değişik dönemlerde benimsenen inanç sistemlerinin (Şamanizm, Budizm, Maniheizm, Zerdüştlük, Hıristiyanlık) ve Anadolu'da yerleşik eski inanç kültürlerinin izlerini taşıdıkları görülür.

Eren, evliya kavramı Alevi ve Sünni inanç mensuplarınca farklı biçimlerde algılanıp değerlendirilir.

Kuranıkerim'de yer alan, "Göklerdeki ve yerlerdeki canlı şeyler de melekler de yalnız Allah'a secde ederler ve hiç de büyüklük taslamazlar" (Nahl, 49), "Allah buyurdu ki iki ilah edinmeyin; ilah sadece bir tek ilahtır. Yalnız benden korkun" (Nahl, 51), "Gerçek dua yalnız ona/hak davet yalnız O'nun için yapılır. O'nun dışında yalvarıp davet ettikleri ise onlara hiçbir şekilde cevap veremezler" (Ra'd, 14) vb pek çok ayette de ifade edildiği gibi, İslam inancında her şey Allah'tan istenir, onun dışında hiçbir varlık veya güçten bir şey istenmez ve ona secde edilmez.

Bu İslam anlayışı dâhilinde evliya ya da veli kavramı, "Gözünüzü açın! Allah velileri için hiçbir korku yoktur. Tasaya da düşmezler onlar" (Yunus, 62) vb ayetlerde Allah'ı seven, dost edinen kişi anlamında Kuranıkerim'de geçmekte ve Sünni inanç mensuplarınca da bu anlamda kabul görmektedir.

İşte Anadolu Alevisi ile Sünni inanç mensubunun ayrı-

lık noktası da buradadır. Anadolu Alevisinin peygambere benzer vasıflar yükleyerek doğaüstü güçlerle donattığı ve gücüne inandığı için ondan birtakım isteklerde bulunduğu erenin Sünni inançtaki ifadesi olan evliya, Allah dostu olması sıfatıyla saygı duyulan bir din ulusu anlamına gelir.

Bidatlere düşmanlığıyla tanıdığımız İbn-Teymiya evliya takdisine ve türbe ziyaretlerine çok kızardı ve Peygamber'in şu sözlerini hatırlatırdı: "Ancak üç mescit ziyaret edilebilir: Mekke'deki Mescid-i Haram, Kudüs'teki Mescid-i Aksa ve benimki."[1]

İstanbul'daki yatırlara kentin müftülüğü metnini aynen naklettiğimiz şu levhayı asmış:

"Muhterem ziyaretçilere,

"Kabir ziyareti dinimizde sünnettir. Bu ziyaret sırasında selam verilir ve ölünün ruhuna (Kuran) okunur.

"Türbelerde mum yakmak, bez bağlamak, dilek taşları yapıştırmak, para atmak, kurban kesmek ve doğrudan doğruya ölüden dilekte bulunmak dinimizde yasaktır, günahtır."[2]

Bu tür uyarılara ilişkin levhaları birçok ziyaret yerinde görmek mümkündür.

Kuranıkerim'de de, "Şunlar size haram kılınmıştır. Boğazlanmayarak ölmüş hayvanın eti, Allah'tan başkası adına boğazlananlar... dikili adak taşları üzerinde boğazlanan hayvanlar" (Maide, 3) denmektedir.

İslamı kabul edişleriyle birlikte Sünni inanç mensupları ile Alevilerin evliya ve eren kavramını yorumlayışlarında bir-

---

[1] Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri II*, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 465.

[2] Burhan Oğuz, a.g.e., s. 465.

takım farklılıklar oluşmuş, Alevilerin eren olarak ifade ettikleri inanç ulusuna peygambere yakın vasıflar yükledikleri görülürken, Sünni inanç açısından velilik hiçbir zaman peygamberlikle kıyaslanamayacak bir makam olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, İslamın etkisine rağmen, mevcut eski kültler sınırlı ölçüde de olsa veli kavramına yüklenen birer fonksiyon olarak varlıklarını sürdürebilmiştir. Evliya ile erenin farklılaşması da işte bu noktada başlamaktadır. Kültürümüzde İslamı kabullenişten önce de farklı isimler altında, benzer motiflerle varlığını tespit edebildiğimiz bu yapı, İslamın etkisiyle iki farklı şekilde gelişmiş, İslam etkisindeki oluşum evliya olarak adlandırılırken, İslama rağmen geleneksel yapısını koruyan ama İslam içinde görünme gayreti de gösteren oluşum ise eren kavramı ile ifade edilmiştir.

Sünni inançtaki evliya kavramına sınırlı ölçüde yüklenen birtakım fonksiyonlar, Anadolu Alevilerince sınır tanımaz ölçüde erenlere yüklenmiştir.

Sünni Müslümanın evliyası mevcut bir kitap ışığında oluşmuş bir dini yorumlayıp yaşarken, o inanca tezat oluşturacak hiçbir davranış sergileyemez.

Anadolu Alevisinin ereni ise Alevi inancı mensubunun belli ihtiyaçlarından dolayı yarattığı ve kimi olağanüstü fonksiyonlar yükleyerek kendisinden dileklerde bulunduğu bir inanç ulusu işlevinin yanında, kimi zaman peygambere denk, kimi zaman peygamberin dahi gerçekleştiremediği kerametleri gerçekleştiren bir kutsal varlığı ifade eder.

Erenlerin halk tarafından benimsenişlerinde, beslendikleri kaynakların halkın yaşamında geçmişin bir yansıması olarak varlığını koruyor olmasının büyük rolü vardır. Bundan dolayıdır ki, erenin kişiliğinde temsil edilen her olgu, toplum

yaşamında her dönemde var olabilme özelliği taşır. Onlar beslendikleri kaynaklardan aldıkları özelliklerle halktan biri olma ve halka yakın olma niteliklerine sahiptirler.

Şimdi eren kavramının beslendiği kaynaklara bir göz atarak, Anadolu Aleviliğinde eren kavramının yoğunluğunun nedenlerine ilişkin görüşlerimizi ortaya koyalım.

Eren kavramının oluşumunda Şamanizm ve Budizm etkisi

Şamanist inançta, Şamanların olağanüstü güçlere sahip olduğuna, ruhlar ve gizli güçlerle ilişki kurup onlara istediklerini yaptırabileceklerine inanılırdı. Hatta Şamanlar, Tanrı ile temasa geçip ondan mesajlar getirebilen şahsiyetlerdi. Anadolu Alevisinin erenlerden kendi dileklerinin gerçekleşmesi için Tanrı ile arabuluculuk yapmasını istemesi motifi ile Şamanın bu fonksiyonu arasında bir benzerlik bulunmuyor mu?

Şamanların birçok noktada eren tanımlamasıyla (dedelerle değil) örtüştüğü dikkat çeker. Gelecekten haber verme, hava şartlarını değiştirme, felaketlere engel olma, hastalıkları iyileştirme, ateşte yanmama, göğe çıkıp uçabilme vb özellikler, her ikisinde de ortak unsurlardı.

İslam fetihlerinden önce bin yıl kadar bir süre Horasan ve İran'da etkili olan Budizm, eren kavramının şekillenmesinde belirleyici olan bir diğer inanç sistemidir. Propaganda amacıyla anlatılan Budist rahiplere ait kerametler, hayvan kalıplarına girme, eşyaları kendi kendine hareket ettirme gibi marifetler, Budist kökenli unsurlar olarak, eren kavramının şekillenmesinde rol oynamıştır.

Eren kavramının oluşumunda kültlerin etkisi

Kült: Dinin ilahi boyutu dışında kişinin gücüne inandığı bir başka varlığa kutsiyet atfetmesi şeklinde ortaya çıkan bir tapınma biçimidir. Bireyin algılayışına bağlı olduğundan değişken ve geçici olma özelliğini de taşıyan kült, bir inanç disiplini altında toplanmayı ifade etmez.

Şimdi çeşitli kültlerin eren kavramı üzerindeki etkilerine göz atalım.

Atalar Kültü: Şamanizm öncesi eski Türk kültürüne ait unsurlardan olan ve Şamanizmde de önemli bir yeri olan atalar kültü, eren kavramının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Şamanlığı diğer dinlerden ayıran özellik, şimdi yaşayan insanla onun çoktan ölmüş cetleri arasında sıkı bir münasebetin olduğuna dair inanıştır. Bu bağın kuvvetine olan iman, cetlere ardı arkası kesilmeden saygı göstermeyi gerekli kılmaktadır.[3]

Zayıf insan, en yüksekteki gök ilahları ile karanlığın ruhlarına doğrudan doğruya müracaata cesaret edemez. Bunun için bir aracıya muhtaçtır. Bu aracılar cennette yaşayan cetlerdir. İnsanlar bu cetler vasıtasıyla gökteki yüksek ilahlara ihtiyaçlarını bildirir ve onlardan yardım ister. Fakat herkes müessir bir şekilde cetlerine müracaat edemez veya daha doğrusu, her cedde müessir bir şekilde yardım etme kudreti verilmemiştir. Bu kudret ancak Şamanlar neslinden olan pek az cedde bulunur.[4]

Bu düşüncelerin erenlerin türbe ve mezarlarını ziyaretler-

---

[3] W. Radloff, Çev.: Prof. Dr. Ahmet Temir, *Sibirya'dan Seçmeler,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları / 666, Ankara, 1986, s. 232.

[4] W. Radloff, Çev.: Prof. Dr. Ahmet Temir, a.g.e., s. 221.

de benzer ve yakın ölçülerde yaşatıldığı görülmektedir. Hakk'a yürümüş inanç ulusu eren, ki aynı zamanda bir cet ve soy "ocak" olmayı ifade eder, onu ziyaret edenin, sorunlarının çözümünde son çare olarak gördüğü makamdır. Bu ziyaretlerde kimi zaman erenden istenenler, kimi zaman eren vasıtasıyla Allah'tan istenir. Erenin aracılığı ile Allah'tan dilekte bulunma daha çok Sünni inanca ait bir uygulamadır.

Eren kavramının oluşumunda tabiat kültleri

Erenlerin türbe ve mezarları etrafında yapılan birtakım pratikler, türbe ve mezarların bulunduğu mekânlar incelendiğinde bazı tabiat kültlerinin etkisi görülür.

Türbe ya da mezarlar, ya yüksekçe bir tepede ya bir akarsu kenarında ya da bir ulu ağacın dibinde yer almaktadır. Türbelerin etrafında yapılan pratiklere bakıldığında, yakılan mumlarda ateş kültünün, öpülen ve sarılınan ya da üst üste yığılan taşlarda taş kültünün, ağaçlara bağlanan bez parçasında ağaç kültünün, türbelerden alınan toprağın yenmesinde toprak kültünün, türbe çevresinde bulunan suların içilmesi ya da o sularda yıkanılmasında su kültünün izlerini bulmak mümkündür.

Eski Türk inancında dağ, tepe, mağara, kaya, ağaç, orman, su kaynağı, göl ve deniz gibi tabiat unsurlarının her birinin bir ruh taşıdığına inanılır ve bu unsurlara saygı duyulup kutsiyet atfedilirdi.

Türklerin ilk atası olan Ay Ata bir mağarada meydana gelmişti. Göktürklerin menşe efsanesinde de dişi kurt çocuğu alıp bu mağaranın (Ata Mağarası) içine götürmüş, orada türemişlerdi. Kırgızlara göre kendilerinin ilk ataları Ata Mağara-

sı'nda bir melekle yaşıyordu. Bütün bu efsanelerde dağ ile mağara birbirinden ayrılmıyor, mağaralar yine kutsal dağların üzerinde bulunuyordu.[5]

Dağ ve yüksek tepelerde mevcut olduğuna inanılan birtakım olağanüstü güçler ve ruhların, erenler vasıtasıyla şahıslandırılarak ya da tarihi şahsiyet olan inanç-uluları ile özleştirilip isimlendirilerek Anadolu'da yaşatıldığı görülür.

Dağ kültünün Zerdüşt inancında ateş kültü ile birlikte var olduğu görülür.

Hikmet ve adalet aşkına Zerdüşt bir dağın üstünde yalnız yaşamak üzere insanlardan uzaklaştı. Gökten inen bir ateş bu dağı tutuşturdu, şöyle ki dağ sonsuza dek yandı.[6]

Eren kavramı üzerinde dağ/tepe ve mağara kültü kadar etkin olan bir diğer tabiat kültü de taş kültüdür.

Her taş bir güç taşımaktadır. Yığın haline gelince bu güç daha da artmakta ve üzerinde oluşturulduğu zeminin mukaddes ruhuna az çok bağlı bir gerçek müşterek ruh teşkil etmektedir.[7]

Taş kültüne bağlı olarak türbe, yatır ve ziyaret yerleri etrafında değişik pratikler ve inanmaların oluştuğu görülmektedir.

Anadolu'da taş yığınlarının eren mezarı olduğuna ilişkin bir inanış vardır.

Hacıbektaş'ta bulunan Çilehane bölgesinde ziyaretçiler taşlardan çeşitli şekiller oluşturmakta ve tasvir ettikleri dilekle-

---

5 Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri II*, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 543.

6 Burhan Oğuz, a.g.e., s. 538.

7 Burhan Oğuz, a.g.e., s. 479.

rinin gerçekleşeceğine inanmaktadırlar. Yine bu bölgede bulunan ve *kulunç taşı* adı verilen bir taşın da sırt ağrılarına iyi geldiğine inanılır; hastalar bu taşa sırtını sürtmektedir. Burada bulunan *günah deliği* denen taştan geçebilenlerin de günahsız olduğuna inanılmaktadır.

Buna benzer pek çok inanma ve pratiğe hem bu bölgede hem de Anadolu'nun pek çok yerinde rastlamak mümkündür. Bu uygulamaların taş kültüne bağlı pratikler olduğu görülmektedir.

Tabiat kültlerinden eren kavramı üzerinde en etkin olanı belki de ağaç kültüdür. Çıplak arazilerde ya da yüksek tepe ve dağ başlarında bulunan tek ve ulu ağaçlar, diplerinde bir eren mezarı bulunduğu inancıyla kutsallaştırılmış, eren şahsiyetiyle özdeşleştirilen ağaç kültü bu sayede yaşamaya devam etmiştir. Hemen her eren türbesi, yatır ve ziyaret yeri etrafında bu şekilde kutsallık atfedilerek üzerine bez parçaları bağlamak suretiyle dilekte bulunulan bir ağaç mevcuttur.

Tabiat kültlerinden toprak kültünün, türbe ya da ziyaret yerlerinde ayrı bir bölümde bulunan toprağın çeşitli hastalıkları iyileştirdiği ya da tutulan dileğin yerine gelmesini sağlayacağı düşüncesi ile yenmesi şeklinde yaşatıldığı görülürken, su kültünün, kutsal mekânlarda bulunan suların içilmesi ya da bu sularda yıkanılması ile hastalıkların iyileşeceği ya da dileklerin gerçekleşeceği şeklinde yaşatılmaya çalışıldığı görülür.

Yenen toprak ve içilen su ile bu mekânlarda bulunduğuna inanılan erenin ruhu arasında bir bağlantı kurulması düşünülürken, erenle bütünleşen ve onun kişiliğinde temsil edilen toprak ve su kültleri de yaşama imkânına kavuşmaktadır.

Eren kavramının oluşumundaki menkıbe kaynakları

Erenlerin doğaüstü kerametlerinin konu edildiği kısa ve sade anlatımlı eserler olan menkıbelerin, İslam öncesi benimsenen ya da etkisinde kalınan inanç sistemleri ile Kitabı Mukaddes ve Hıristiyan aziz menkıbelerinden uyarlanan örneklerle zenginleştirilip, eski Anadolu inanç ve kültürlerinin etkisinde İslami bir kılıfa büründürülerek şekillendirildiği görülür.

Eren menkıbeleri üzerindeki Şamanist etkiye ilginç bir örnek, "Ülgen yaradılış efsanesinde de gördüğümüz taşa binme keyfiyetinin"[8] Hacıbektaş ilçesinde, dergâh civarında, etrafı duvarla çevrili, at taşı olarak adlandırılan taş vasıtasıyla yaşatılmasıdır.

Söylenceye göre, Hacı Bektaş bu taşa binerek onu yürütmüştür.

Taşı yürütme, taşın şahitliği, taş kesilme gibi marifetlerin Alevi-Bektaşi söylencelerinde önemli bir yeri vardır.

Cümle erenler hayretindir baş
Yürü dedi taşa yürüdü beş taş
Pirim üstadım ya Hazret-i Bektaş
Zahirde, batında sen imdad eyle
Pir Sultan Abdal

Erenlerin yaşamlarına ilişkin menkıbelerde Şamanizm dışında pek çok inanç ve kültürden izler vardır:

---

8 Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri II*, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 515.

Budist kaynaklı menkıbelerde geçen Nan adlı kralın saltanatını bırakıp bir rahip kıyafeti giyerek yola düşmesi menkıbesi ile, Tezkiretu'l Evliya'da geçen İbrahim B. Edhem'in hükümdarlığı bırakıp, bir çobanın külah ve keçesini giymesi menkıbesi[9] arasındaki benzerlikte Budizm etkisi;

Kuranıkerim'de asası ile denizi ikiye ayıran Hz. Musa'nın menkıbesi ile Hacım Sultan Velayetnamesi'nde geçen Hacım Sultan'ın ırmağı ikiye ayırması menkıbesi[10] ve yine Kuranıkerim'de asasını taşa vurup taştan su çıkaran Hz. Musa ile, Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi'nde elindeki değneği yere vurup su çıkaran evliya[11] motifleri arasındaki benzerlikte İslam etkisi;

Kitabı Mukaddes'te geçen elindeki sınırlı yiyeceği İlya'ya veren kadının evine bollukla ödüllendirilmesi menkıbesi ile Hacı Bektaş Veli Menakıpnamesi'ndeki elindeki sınırlı yiyeceği dervişlere veren kadının evinin bereketlenmesi menkıbesi;[12] Elisa'dan ilişkisiz hamile kalan yaşlı kadın menkıbesi ile, Hacı Bektaş'ın burun kanından hamile kalan Kadıncık menkıbesi;[13] Yeni Ahit'te geçen (Bap, 1; Yuhanna, 1) ruhun güvercin donundaki görüntüsü ile, Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya güvercin donunda gelmesi menkıbesi; yine Yeni Ahit'te geçen (Bap, 9; Yuhanna, 9) tükürükle sağaltım yapılması olayı ile, Anadolu'da hâlâ yaygın olarak kullanılan ki-

---

9 Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 48, Ankara, 1984, s. 105.

10 Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s. 100.

11 Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s. 101.

12 Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s. 101.

13 Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s. 102.

mi eren ocaklarının tükürükle sağaltım yapması arasındaki benzerliklerde Hıristiyanlık etkisi;

Firdevsi'nin Şeyhnamesi'nde geçen ağızdan ateş saçan ejderha menkıbesi ile, Hacı Bektaş Menakıpnamesi'nde geçen Ahi Evran'ın ejderha kılığına girdiği menkıbe[14] arasındaki benzerlikte İran etkisi;

Eba Müslim Menkıbesi'nde Eba Müslim'in arkadaşından aldığı balta ile Mervan'ın ruhunu taşıyan bir kaplanı öldürmesiyle, Abdal Musa Velayetnamesi'nde geçen Kara Abdal'ın, baltasıyla Teke Beyi'nin ruhunu taşıyan bir canavarı öldürmesi menkıbesi[15] arasındaki benzerlikte Türk destanları etkisini gözlemek mümkündür.

Verdiğimiz örnekler bu konuda verilebilecek örneklerin küçük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Buraya kadar ortaya koyduğumuz bilgiler ışığında Anadolu Aleviliğinde eren kavramının yoğunluğunun nedenlerini belirleyecek olursak, bu konuda, Anadolu Aleviliğinin beslendiği kaynakların etkin olduğu sonucuna ulaşırız.

Anadolu Aleviliğinin çok kaynaklı yapısı, bu kültürün önemli bir bölümünü oluşturan eren kavramında da bir zenginliğe yol açmıştır.

Anadolu Alevisi ereninin, altında yattığına inanılan ağaca bağlanan bez parçasında eski Türk kültüründeki ağaç kültünün, kendisinden bulunulan dilekte atalar kültünün, yenen toprakta toprak kültünün, içilen suda su kültünün, öpülen, üst üste yığılan taşlarda taş kültünün, türbelerde yakılan

---

14 Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 48, Ankara, 1984, s. 108.

15 Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s. 109.

mumda Zerdüşt inancı, eski Türk kültürü ve Anadolu eski inançlarının da ortak unsur olan ateş kültünün, eren ahlakının temel öğesi olan ve yol mensubuna öğütlenen eline, diline, beline sahip olma düsturunda Mani inancının izlerini taşıdığı gözlenebilir.

Anadolu Alevisi, mevcut kültürünü İslamın baskısıyla yeniden şekillendirmek zorunda kalmış ve eski kültüründe mevcut kültleri eren kimliği ile bütünleştirerek yaşatma çabasına girmiştir.

Anadolu Aleviliğinde eren kavramının yoğunluğunu sağlayan söz konusu bu kültler dışında, daha önce ayrıntılarıyla anlatmaya çalıştığımız diğer inançlardan alınan unsurlar, İslam dışı bir yapılanma meydana getirmiştir.

Anadolu Alevisi, İslamı her zaman eski ve belirleyici kültürünün üzerine bir kılıf olarak çekmiştir. Bu kılıfın altında yatan öz ise çok farklıdır. İşte eren kavramı da bu kılıfın altında yatan öz unsurlardan biridir. Eski kültürü yaşatma çabası, eski kültüre ait unsurların bir erenin kimliğinde bütünleştirilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu oluşum her ne kadar İslami bir hüviyete büründürülmeye çalışılsa da, mevcut yapının İslami açıdan yorumunu yapmak mümkün görünmüyor.

Anadolu'da bir tek Alevi yerleşim alanı yoktur ki çevresinde bir eren türbesi ya da mezarı olmasın. Çünkü Anadolu Alevisi kendi ihtiyaçları doğrultusunda eren yaratan bir kültürün mensubudur. O tabiatta yer alan ve kendine özgü nedenlerle kutsiyet atfettiği her unsuru bir eren kimliği ile özdeşleştirmeyi ve isimlendirmeyi bilmiştir.

Anadolu Alevi-Bektaşi felsefesinin temel unsurlarından birini oluşturan, Tanrı-insan özdeşliği düşüncesinin bu oluşumdaki rolünü de göz ardı etmemek gerekiyor.

İnsan Hak'ta Hak insanda
Ne ararsan bak insanda
Her keramet var insanda
Mademki ben bir insanım

Daimi

Bu şekilde insanı yücelten bir inanç sisteminde, Hakk'a yürüyen kişinin yaşarken sahip olduğu üstün nitelikler onu erenleşmeye götüren altyapıyı da hazırlar.

Anadolu Alevisinin düşüncesinde her insan tanrısal öz taşır. Sahip olduğu bu özü iyi kullanan ve bu nitelikleriyle Allah'a daha yakın olma özelliğine sahip olanlar ise erenlerdir. Bu üstün vasıfları kişiliğinde taşımasıyla Allah'a en yakın, hatta onunla bir ve aynı olma özelliklerinin de yüklendiği Hz. Ali'de bu yeterlilik en üst seviyede yer almakta, ki bundan dolayı ona *erenler şahı* denmektedir.

İşte bu yapıdaki erenler, Sünni İslam anlayışından farklı olarak, her türlü dileğin ve isteğin beklendiği bir yol ulusu olma özelliğine sahiplerdir. Sünni inançta evliyaya yüklenen aracılık vasfı, Anadolu Alevisinin ereninde kendisinden isteneni gerçekleştirme kudretine dönüşür.

Ağacına bez bağlanan, taşı öpülen, toprağı yenen, suyu içilen, mum yakılarak dilekte bulunulan eren tipinin, İslam inancı içerisindeki yerini tayin etmek ise mümkün değildir.

Anadolu Aleviliğinde eren kavramının yoğunluğunun altında yatan nedenleri, bir inanç, bir kültür, bir yaşama biçimi ya da felsefe gibi tanımlamaları yapılan Anadolu Aleviliğinin İslam dışı öğeleri bünyesinde barındırıyor olması ve eren kavramının da bu öğelerden besleniyor olmasında aramak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Alevilik mitolojisindeki *90 Bin Horasan Ereni, 80 Bin Urum Ereni* motiflerindeki sayısal ifadeler, eren kavramının bu yapılanma içerisinde ne kadar önemli bir yer işgal ettiğinin belirlenmesi açısından ilginçtir.

Muhammed, Ali'nin cemine vardı
Kırklar yeşil giydi kıyama durdu
Doksan Bin Erenler semaa girdi
Ali ile Muhammed'in aşkına
Pir Sultan Abdal

Anadolu Aleviliğinin eren yaratan bir kültür olduğu, bu canlı, değişken yapının her dönemde ve günümüzde de yaratmalarda bulunarak kendini yenilediği ve zenginleştirdiği görülmektedir. Bu durumda, Tanrı'yı insanda gören bir kültürde ölen insanın erenleşmesine ve bu kültürde eren yaratımının bu denli yoğun olmasına şaşırmamak gerekiyor sanırım.

Kaynakça

Avcıoğlu, Doğan; *Türklerin Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985, 1. Cilt, s. 372, 3. Cilt, s. 1127.

Birdoğan, Nejat; *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 56, 179, 224.

Eröz, Prof. Dr. Mehmet; *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1235, Ankara, 1990, s. 236.

Guthrie, W. K. C.; Çev.: Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Gaye Matbaası, Ankara, 1988, s. 48.

Hançerlioğlu Orhan; *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

İncili Şerif Yahut İsa Mesih'in Yeni Ahit Kitabı, Rota Ofset, İstanbul, 1985, Bap, 10; Bap, 12; Bap, 8; Markos, 8; Bap, 8; Luka, 9; Bap, 1; Yuhanna, 1; Bap, 9; Yuhanna, 9.

Kafesoğlu, İbrahim; *Türk Bozkır Kültürü*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1987, s. 90, 92.

Öztürk, Prof. Dr. Yaşar Nuri; *Kur'an-ı Kerim Meali*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1993.

Ocak, Prof. Dr. Ahmet Yaşar; *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 48, Ankara, 1984, s. 1-110.

Oğuz, Burhan; *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri II*, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 132, 134, 465, 478, 479, 496, 498, 515, 538, 543, 844.

Öz, Baki; *Alevilik Nedir?*, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 114, 131.

Özen, Kutlu; *Sivas Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri,* Dilek Matbaası, Sivas, 1996, s. 23, 42, 43.

Özkırımlı, Atilla; *Alevilik Bektaşilik / Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi,* Cem Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 52.

Öztelli, Cahit; *Pir Sultan Abdal / Yaşamı ve Bütün Şiirleri,* Özgür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 81.

Radloff, W.; Çev.: Prof. Dr. Ahmet Temir, *Sibirya'dan Seçmeler,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları / 666, Ankara, 1986, s. 221,232.

Tümer, Prof. Dr. Günay – Küçük, Doç. Dr. Abdurrahman; *Dinler Tarihi,* Ocak Yayınları, Ankara, 1998, s. 99.

Anadolu Aleviliğinde dedelik kurumu

Anadolu Aleviliğindeki dedelik kurumu, yol önderi anlamında kurumsallaşmış bir yapıyı ifade eder. Bu önderlik toplumsal ve siyasal tüm alanları kapsar.

Dedeler birer inanç önderi ve yol öğreticisi olmalarının yanında; yolla ilgili yargılamalarda mahkeme başkanı, uzlaşmaları sağlayan birer arabulucu, oluşturulan sanal akrabalıklar (evlilik, musahiplik) ile ikrar alma, düşkün kaldırma gibi toplumsal faaliyetlerde onay makamı, kimi zaman hastalıkları sağaltan bir halk hekimi, kimi zaman yaşadığı dönemin olaylarından geleceği yorumlayan bir bilici ve bir toplum aydınıdır; ki dedelerde mevcut ortak bir vasıf geçmişten ya da gaipten haber verme yerine geleceği yorumlama, geleceği önceden sezme özelliklerinin ağırlık taşımasıdır, sanırım bu özellik onlara yüklenen toplum liderliği vasfının bir sonucudur. Çünkü dedeler toplumun önünde ve ona yol gösterici olma sorumluluğunu üzerinde taşırlar.

Bu niteliklere sahip olduğu düşünülen ya da olması gerektiğine inanılan dedeler, toplumda saygın bir yere sahiplerdir. Bu denli fonksiyonlarla donatılmış, bazen sayılanların dışında olağanüstü fonksiyonlar da yüklenmiş olan kimi dedelerin, aynı zamanda bir de soy (cet) üstünlüğü ile donatılmaları ve dedeliğin soy güden yapısı, onlarda var olduğu düşünülen gücün artmasına katkı sağlamıştır.

Anadolu Alevilerinin inancına göre, dedeler Hz. Ali-Hz. Hüseyin soyundan gelmişlerdir (seyittirler). Bu söylemden kaynaklanan, "Dedeler bu durumda Arap soylu oluyor," şeklindeki iddiaya karşılık, pek çok dede tarafından savunulan bir görüş ortaya atılmıştır ki, bu bilimsel dayanağı olmayan iddiaya göre, dedeler Arap değil, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin dolayısı ile Türklerdir. Bu söylem bir açıdan da bir başka gerçeği ortaya koyuyor, o da Anadolu Aleviliği açısından bir değil, iki tane Ali olduğu gerçeği. Dedelerin iddia ettiği ve kendi soylarına başlangıç gösterdikleri Ali, gerçekte olmayıp düşüncede yaratılmış bir Ali. Onun Türk olduğunun savunulmasının altında yatan neden de, onun bu kültüre özgü bir yaratım olması. Onun Arap asıllı olduğu bilinen Ali ile karışması, Ali ismi etrafında şekillenen Anadolu Aleviliğinin İslam inancı içerisinde değerlendirilmesi çabasından kaynaklanıyor gibi görünüyor.

Anadolu Alevisinin Ali'si, kadınıyla birlikte ibadetinde, semahında, deyişinde, düvazında, sazında, dolusunda, ceminde, Hz. Ali'den çok farklı çizgide bir yaratım olarak karşımıza çıkıyor. Dedelerin, soylarına başlangıç teşkil ettiğine inandıkları Ali, işte bu Ali.

Peki, dedelik kurumunun oluşumunda hangi etmenler rol oynamıştır?

Dedelik kurumunun oluşumunda etkili olmuş olabileceği düşünülen inançlardan biri Şamanizmdir.

Dedeler gibi Şamanlar da soy güderler.

Kamlık (Şamanlık) sanatı öğrenmekle elde edilmez. Kam olmak için belli başlı bir kamın neslinden olmak gerekir.[1]

---

[1] Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 76.

Şaman, Şamanlık için gerekli kudret ve bilgiyi cetlerinden alır.[2]

Şamanlık kabiliyeti ve bilgisi irsidir ve babadan oğula intikal eder.[3]

Şaman soyundan gelen herkesin Şaman olması gerekir gibi bir kural yoktur. Bu, dedelikte de böyledir; dedenin çocuklarının hepsi dede soyludur ama hepsi de dedeliği yürütemez, bilgi ve görgüsüyle o makama layık olan çocuklardan biri o posta oturur. Diğer dede çocuklarının da toplumdan saygınlık görmesine rağmen, yolu sürdüren dede toplumda ayrıcalıklı bir statüye kavuşur.

Dede eşi ve kızları, toplumda dede soylu olarak değerlendirilerek saygı duyulan şahsiyetler olmalarına rağmen, dedelik yürütemezler. Bu durumda da akla şu soru gelmektedir: Şamanizmden etkilendiği söylenen dedelik kurumunda niçin kadın dedeler yoktur?

Anadolu Aleviliğinde kadının bu alanda uğradığı hak kaybını, İslam inancında kadına din adamı vasfının verilmeyişi ile paralel bir gelişme olarak açıklamak akla yatkın bir sav gibi görülüyor ama, dedelik kurumunun oluşumunda etkin olmuş diğer inançların da kadına din adamlığı vasfını vermiyor oluşu da unutulmamalıdır.

Zerdüşt inancında din adamlarının babadan oğula geçen bir ayrıcalığı olduğu;[4]

---

[2] W. Radloff, Çev.: Prof. Dr. Ahmet Temir, *Sibirya'dan Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları / 666, Ankara, 1986, s. 232.

[3] W. Radloff, Çev.: Prof. Dr. Ahmet Temir, a.g.e., s. 233.

[4] Nejat Birdoğan, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 70.

Mani dininde din adamlığının babadan oğula geçtiği;

Ismaililerde de dini liderliğin soy güder bir yapıda olduğu;

Anadolu Alevi mitolojisinin temel unsurlarından olan On Iki Imam'da da imametin soy güdücü bir yapı olarak algılandığı ve dedelerin soy şecerelerini On İki İmam'dan birine bağladığı görülmektedir.

Oysa Islam inancı açısından din adamlığı soy güder bir yapıda değildir.

Dedelik kurumuna ait uygulamalardan biri olan, hizmete karşılık bir ücret alma uygulamasının da birçok inançta olduğunu tespit edebiliyoruz.

Bazı oymaklar Şamanlarına yıllık maaş bağlar, bazı oymaklar ise her ayin ve tören için belli bir ücret verir. Kamlar pazarlık etmez, ne verilirse razı olurlar. Gerçek kamlar yoksul olmaya mahkûmdur. Kamların kendileri de buna inanır.[5]

Kırşehir'deki Ahi Evren soyundan gelen kişinin Ahi Baba adıyla yılın belli günlerinde tekkesinden kalkıp kendine veya vekiline bağlı yerleri dolaşarak kuşak kuşatma törenleri yürütmesi ve bu hizmetin karşılığında aylık veya yıllık ödenti alması, Anadolu Alevi dede veya babaların kendi törenleri için hakullah (şeydullah, çıraklık, çerağ akçesi) almasına benziyor.[6]

Gerek Zerdüşt gerek Mani din adamlarının bu tür belli günlerde dolaşan, sorunları çözen, belli bir karşılık alan kişiler olduğu son araştırmalarda ortaya çıkmıştır.[7]

---

[5] Abdulkadir Inan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, s. 80.

[6] Nejat Birdoğan, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 162.

[7] Nejat Birdoğan, a.g.e., s. 162.

Anadolu Alevi dedeleri de bağlı taliplerinden yılın belli dönemlerinde hakullah denen bir ödenti almaktadır. Bu ödenti geçmişte üretilen bir üründen yapılırken günümüzde para olarak da verilmektedir.

Hakullah ödemesinde belli bir limit ve zorunluluk yoktur. Talip tarafından belirlenir, dedenin belirleyiciliği söz konusu değildir.

Törenlerde mutlaka ateş unsurunun bulundurulması, kurbansız tören gerçekleştirilmemesi, törenlere kadınların da iştirak etmesi, farklı müzik aletleri de olsa müzik unsurunun kullanılması gibi nitelikler, Şamanın gerçekleştirdiği tören ile dedenin yürüttüğü cemin diğer benzer noktalarını oluşturmaktadır.

Ortaya koyduğumuz görüşlerden hareketle Anadolu Alevi dedesini Şamanların günümüzdeki şekli olarak düşünmenin ya da Şaman dansı ile Alevi semahlarının aynı olduğunu söylemenin de doğru bir sav olacağı kanaatinde değilim. Benzer pek çok nokta olmasına rağmen, bu iki kavramın tamamen örtüştüğü ya da dedeliğin Şamanların günümüze bir yansıması olarak ortaya çıktığını söylemek şu anki bilgilerimizle mümkün görünmüyor.

Şamanların gök ilahları ile bağlantı kurması ve aracılık yapması, Tanrı ile görüşmesi, Tanrı'ya sunulan kurbanı götürmesi, esrimesi, toplumsal yaşamdan kendini soyutlaması, töreni tek başına yapması, Şaman olabilmek için geçirdiği evrede yaşantısında oluşan anormallikler (sara nöbetine benzeyen davranışları vb) ve giyim kuşamındaki farklılıklar dedeler için söz konusu değildir.

Dedeler toplumsal yaşamın hiçbir aşamasından kendini soyutlamayan, hatta her toplumsal faaliyette aktif rol alan, bağlılarının (taliplerinin) sorunlarını Tanrı'ya ulaştırmada aracı-

lık yapmak yerine kendisi çözümleyici olan (öldükten sonra erenleştirilen dedeler hariç), dede olmak için herhangi bir tören ya da olağanüstü olaylar örgüsünden geçmeyen, cemleri diğer 11 hizmet sahibi ve talipleri ile birlikte yürüten, düzenli aile ve toplum ilişkileri olan kişilerdir. Onlara yüklenen vasıflar onları olağanüstü yapmaktan çok, toplum önderi yapmaya yönelik olup, fazlaca ilahi boyuta yönlendirilmemiştir.

Her insan gibi çalışan, üreten ve tüketen yapıları, sadece yolla ilgili olaylarda etkin ve ayrıcalıklı rolleri vardır. Bu ayrıcalık dedelere günlük yaşamda bir avantaj ya da ekonomik katkı sağlamaz. Aldıkları hakullah, verilen bir hizmetin karşılığı olarak alınır.

Dedeler hakkında oluşmuş ya da oluşturulmuş yanlış, yaygın bir kanı vardır ki, bu da dedelerin talipleri sömürdüğü, çalışmadan kazandığı ve yaşadığı, dedelikle zengin oldukları yolundadır. Bu kanının oluşmasında birçok etken rol oynamıştır.

Bunlardan biri, özellikle Sünni kesimce (ağırlıklı olarak yazarlar) dedelik kurumunu yıpratarak, oluşacak boşluktan Sünni inanç açısından faydalanıp, istenmeyen bu yapının asimile edilmesi doğrultusunda ortaya konan görüşlerdir.

Cemal Bardakçı, *Alevilik-Bektaşilik-Ahilik* adlı kitabında;

"Fakat uzun yıllar nereden geldikleri belirsiz cahil dedelerin ellerinde kalan, hindin (dokunulmazlar) durumuna düşürülen, irfan nurundan mahrum yaşayan bu zavallılar, hakikatte neye inandıklarının, kimlere niçin tapmakta olduklarının hiç de farkında değillerdi",[8] "Hayır efendim hayır, bu memlekette Alevi ve Kızılbaş yoktu, bugün de yoktur,"[9] diye

[8] Cemal Bardakçı, *Alevilik-Bektaşilik-Ahilik*, Ankara, 1970, s. 22.

[9] Cemal Bardakçı, a.g.e., s. 40.

görüşlerini ifade edip, olmadığını söylediği ve olmaması gerektiğini düşündüğü bu yapının temsilcisi olarak gördüğü dedelik kurumuna ağır eleştiriler ve ithamlarda bulunuyor. 1970 yılında yayımlanan bu kitaptaki görüşlerin on yıl sonra, 1980 yılında Cemal Şener tarafından derlenerek yayımlanan *Alevilik Üstüne Ne Dediler* adlı kitapta, Diyanet İşleri Başkanlığı Başmüfettişi Sn. Abdülkadir Sezgin tarafından çok daha farklı bir biçimde ifade edilerek, bu farklı yapının yok sayılmasına yönelik bir başka görüşün ortaya konduğu görülüyor:

"Hacı Bektaş Veli'nin eserleri ile tarihi ve dini kaynaklar Anadolu Alevilerinin Caferi olmadıklarını, aksine Sünni olduklarını gösteriyor."[10]

"Bizim Alevi dediklerimiz Bektaşidir. Bektaşiler de Sünni'dir."[11]

Bu iki örnekten 20 yıl önce, 1969 yılında yayımlanan kitabın yazarı, Türkiye'de Alevilik-Bektaşilikle ilgili çalışmalar yapmış, bu alanı iyi bildiği ve tanımladığı söylenen Abdulbaki Gölpınarlı'nın bu konudaki yorumları da bu iki yazardan aşağı kalır değil:

"Alevinin, 'Ne deden var ne kara kazan hakkın; bir ye de bin şükret,' demesi, Alevinin iç acısını yansıtır.

"Dede her kış görgü, sorgu der gelir; Alevinin bir yıllık suçunu bağışlar, yer içer, baharın heybeleriyle gider.

"Alevi, 'Çiğdem bitti dede yetti,' der.

"Hakullaha (devşirmeye) çıkan dedeler harman zamanı gelir, 'Ceddim celalim hakıyçin,' diye tehditle varını yoğunu alır.

---

10 Cemal Şener, *Alevilik Üstüne Ne Dediler*, Ant Yayınları, İstanbul, 1990, Abdülkadir Sezgin, "Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik", s. 190.

11 Cemal Şener, a.g.e., s. 191.

"Tekkeler açıkken Hacıbektaş'tan gelen derviş, dergâhta kaynayan kara kazanın hakkını ister. Aleviden Çelebiden gelen gül yüzlü efendinin hakkını diler ve Alevi sömürülür durur."[12]

Verdiğimiz bu örnekleri daha da artırmak mümkün. Ancak bu örnekler dahi yapacağımız çıkarım açısından yeterli olur sanırım.

Bugüne kadar yüzlerce Alevi köyünü gezmiş ve Alevilik konusunda çalışmalar yapmış biri olarak, halktan bu tür bir değerlendirme duymadım.

Yapılan bu değerlendirmelerin, dedelerin vasıfları, yerine getirdikleri fonksiyonlar (yol kurallarının aktarılması, toplumsal barışın sağlanması, yol önderliği, onay makamı vb) göz ardı edilerek onları sadece cahil ve hakullah toplayan kişiler gibi gösterme çabaları hâkim Sünni anlayışın işine yaradığından, dedelere karşı oluşacak güvensizlikle yaratılacak boşluğun Sünni imamlarca doldurulacağı ve yok sayılan bu kültürün ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesinin sonucu olduğu görüşündeyim.

Bu düşüncenin paralelinde oluşan ve özellikle 12 Eylül 1980 sonrası uygulamaya konan, Alevi köylerinin Sünnileştirilmesi, Alevi köylerine cami yaptırılması ve Sünni imamların görevlendirilmesi projeleri ile imamların öğretileri doğrultusunda dedelik kurumunun yıpratılmaya çalışıldığı, dedelik kurumundaki erozyon nedeni ile dedelerin gelmemesinden kaynaklanan boşluğun bu şekilde doldurulmaya çalışıldığı görülürken, bunun çok az sayıda köyde başarıldığı (Çorum, İski-

12 Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1969, s. 279.

lip, İbik köyünde iki cami ve imam var) kimi köylerde ise cami yaptırılıp imam verilmesine rağmen camilerin fonksiyonel olmadığı, Alevinin kendi yol kurallarını dedeler vasıtasıyla yürüttüğü görülmektedir.

Dedelik kurumunun yıpranmasında ikinci bir etken, Türkiye'de gelişen sol hareketlerin Alevi toplumu içerisinde kendilerine taban bulmaları ve bu yapı içerisinde kendilerine alternatif bir güç olarak gördükleri Alevi dedelerini, sömürensömürülen üzerine kurulu sosyalist söylemin tasnifi içerisinde sömüren sınıfta değerlendirmeleridir.

Dedelerin ekonomik problemler nedeniyle köyden kente göç etmesi ve bağlı taliplerden kopmaları yol öğretilerinin yayılmasını engelleyip zayıflatırken, dedelerin talipler üzerindeki etkisini de azaltmış, bu gelişmeler de dedelik kurumunun yıpranmasında etkin rol oynamıştır.

Kimi dedelerin çağdaş gelişmelere ayak uydurmada zorlanması, okuryazarlık seviyelerinin düşüklüğü, kente gelen talibin yolun felsefesine toplumsal konularda aldığı eğitim sonucu dededen daha hâkim oluşu, dedenin talip karşısında zayıf kalması da dedeleri yolun yürütülmesinden soğutan bir başka etken olmuştur.

Dedelik kurumunun işlevsel hale getirilerek, Sünni yapılanmanın bu toplum üzerinde oluşturulmaya çalışılan etkisinin kırılması, dedeliğin eğitimli ve bilgili kişiler tarafından yürütülmesi ve soy güden yapıdan kurtarılması, bunun için de akademik düzeyde dede yetiştiren eğitim kurumları açılması için sistematik çalışmaların yürütülmesi, bu kurumun gelecekte daha sağlıklı bir yapıya kavuşması ve kalıcılığı açısından zorunlu görünüyor.

Aksi takdirde, dedelik kurumunda yaşanan erozyonun

yarattığı boşluğun, Sünni imamlarca doldurulma çabasının amacına ulaşması mümkün görünmezse de, bu kültür üzerinde tahribat yaratacağı ve olumsuz gelişmelere neden olacağı gözlemleniyor.

Bu durumda dedelik kurumunun sağlıklı bir yapıya kavuşturularak fonksiyonel hale getirilmesinin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu, Alevilik içerisindeki şu anki örgütlenmelerin de çalışmalarını bu yönde yoğunlaştırdığı dikkate alındığında, gelecekte hedeflere ulaşılacağı yordamasını yapmak şu anki verilerle olası görünüyor.

Kaynakça

Bardakçı, Cemal; *Alevilik-Bektaşilik-Ahilik*, Ankara, 1970, s. 22, 40.

Benekay, Yahya; *Yaşayan Alevilik / Kızılbaşlar Arasında*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1967, s. 178.

Birdoğan, Nejat; "Anadolu Alevi Ocaklarının Kuruluşu, İşlevleri, Yayılmaları", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı (HAGEM) Yayınları, Ankara, 1992, s. 8, 15, 16.

Birdoğan, Nejat; *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 70, 136, 137, 162, 178.

Gölpınarlı, Abdulbaki; *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1969, s. 278, 279.

İnan, Abdülkadir; *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 76, 80, 106.

Şener, Cemal; *Alevilik Üstüne Ne Dediler*, Ant Yayınları, İstanbul, 1990, Abdülkadir Sezgin, "Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik", s. 184, 185, 191.

Yaman, Ali; Yay. haz.: Metin Turan, *Dünden Bugüne Kızılbaş Alevi Dedeleri, Pertev Naili Boratav'a Armağan*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 2088, Ankara, 1998, s. 351-378.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

Arşiv Yer No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B.92.0448	Kırıkkale	Hasandede	-	M. Ali Kuldedeoğlu	15.12.1992
B.93.0053	Yozgat	-	Kababel	Bekir Şahan	20.04.1993
B.94.0261	Çorum	Osmancık	Çampınar	Bayram Görmez	13.03.1994
B.95.0160	Amasya	Göynücek	Şarklı	Mehmet Kılıç	07.10.1995
B.96.0026	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet Buruk	29.02.1996
B.97.0154	Kahramanmaraş	Pazarcık	Çınarlı	Mustafa Enhas	21.06.1997
B.97.0253	Manisa	Akhisar	Beyoba	Ali Ziya Yılmaz	23.11.1997
B.98.0213	Çanakkale	Ayvacık	Güzelköy	Veli Ürer	22.09.1998

Anadolu Aleviliğinde "Enel Hak" inancı

Hz. Adem'in mayasını cennette 18 bin yıl gizlediler. Allah yeri göğü altı günde kurdu ve melekleri yarattı.

Allah meleklere, gidip Bağdat'tan toprak getirmelerini, toprağı yoğurup Adem'i -insanı- yaratacaklarını buyurdu.

Toprak kendinden bir parça vermek istemedi. Yaratacakları insanın kendine zarar vereceğini ve kirleteceğini söyledi.

Toprak ilk gelen Mikail'e kendinden parça vermedi; sonra İsrafil geldi, ona da vermedi; sonra gelen Azrail topraktan parçayı zorla aldı ve bağrını kazıp götürdü. Allah işi başaran Azrail'e yaratacağı bütün insanların ruhunu alma görevini de verdi. Azrail bu ağır yükün kendisine verilmesinden hoşlanmadı, fakat Cenabı Hak ona, ben insanlara bir dert veririm, sen canlarını ondan sonra alırsın, Azrail geldi canım aldı dedirtmem, dedi, Azrail o zaman sevindi.

Cenabı Hak, balçığı yoğurun, dedi, 40 günde Adem'in balçığını yoğurdular. 40 gün yoğurduktan sonra Cenabı Hak, Adem'in kalıbını yapmalarını istedi. Melekler Adem'in kalıbını yaptılar ama başın örneği olmayınca bir şeye benzetemediler. Cenabı Hakk'a bunu söylediler, Cenabı Hak, ona sizin eliniz varmaz, orayı biz kendi elimizle yapalım, dedi. İnsanın başı yani Tac-ı Devlet, Cenabı Hakk'ın seridir ve On İki İmamlar da burada mevcuttur.

Yüze bakın;
Alın: Ali
Kulaklar (şebul şübbar): Hasan, Hüseyin
Yanaklar: İmam Zeynel, İmam Bakır.
Ağız: İmam Cafer
Burun delikleri: Musai Kazım, İmam Rıza
Gözler: İmam Taki, İmam Naki
Kaşlar: Hasan El Askeri, Muhammed Mehdi

Yukarıda giriş bölümünü aktardığım anlatıyı 29 Şubat 1996 tarihinde Aydın, Bozdoğan, Alamut köyünde Mehmet Buruk'tan derlemiştim. Alevi-Tahtacı gruplarda insanın yaradılışına ilişkin inançların yansıtıldığı bu söylencede tespit ettiğim, "İnsanın başı yani Tac-ı Devlet, Cenabı Hakk'ın seridir," ifadesinden hareketle, her insan tanrısal öz taşır görüşünü savunan Anadolu Alevilerince, insan yüzünün On İki İmam'ı simgelediği şeklindeki bir yaklaşım bulunmasının hangi inanç ya da düşünce sistemi kaynaklı olabileceği konusunda kafamda bazı sorular oluştu. Bu sorulara cevap ararken bir yandan Hurufilik bağlantısına, bir yandan da bu görüşün önemli temsilcilerinden Seyyid Nesime'ye ulaştım.

Ulaştığım bilgilerle, Anadolu Aleviliğinde Enel Hak kavramının ne şekilde yaşatıldığının bir değerlendirmesinin yapılmasının yararlı olabileceği düşüncesi ile bu makaleyi oluşturdum.

Fazlullah Hurufi'ye göre, toprak insanın gövdesi, akarsular ise kanıdır, insan ruhu tanrısaldır. Özünü ses oluşturur. Tanrı insanda görünebilen bir varlıktır. Bunun en açık örneği, ağzın A (ayn), burnun L (lam), çenenin İ/Y (ya) harfleriyle gösterilmesidir. Bu harfler yan yana gelince "Ali" sözcüğü

oluşur. Ali ise Tanrı'nın niteliklerinden biridir ve On İki İmam'ın birincisi olan Halife Ali'nin adıdır. Bu nedenle Tanrı, Ali'de görünüş alanına çıkmıştır. Öyleyse Ali tanrısal bir varlıktır.[1]

Hurufilikteki bu tanımlama ile Mehmet Buruk'un insanın yüzünde On İki İmam'ın mevcut olduğunu ifade etmesi arasında bir anlatım ve içerik benzerliği bulunmuyor mu?

Peki, bu anlatım ve içerik benzerliğini nasıl izah edebiliriz? İnsanın tanrısal öz taşıdığı anlayışı hangi tarihsel süreçten Anadolu Aleviliğine bu boyutu ile yansıyor?

Hurufiliğin öncüleri;

İslam Öncesi

– Pisagor

– Kabbala

İslam Sonrası

– Hallac-ı Mansur

– Muhittin Arabi

– Şihabuddin Fazlullah Astarabadi

– Ahmed Lur

– Mir Şerif

– İmameddin Nesimi[2] olarak bilinmektedir.

Pisagorcuların en yüksek hedefinin, tanrısalla birleşme içinde, benin ortadan kaldırılması olduğuna hiç kuşku yoktur.[3]

İnsanın nefesi ya da yaşamı ile sonsuz ve tanrısal evre-

---

[1] www.misakl.netfirms.com/akaid/hurufilik.htm

[2] www.misakl.netfirms.com/akaid/hurufilik.htm

[3] W. K. C. Guthrie, Çev.: Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Gaye Matbaası, Ankara, 1988, s. 49.

nin nefesi ya da yaşamı özsel olarak aynıdır. Evren bir, ebedi ve tanrısaldır.[4]

İskenderiyeli ünlü düşünür Plotinos (230-270), Trapos öğretisi dive de anılan, Yeni Eflatunculuk olarak tanınan felsefesinde; aklın, bedenin ve cevherin üstünde bir tanrı olduğunu savunur, Plotinos buna "yüce başlangıç" der.

Tanrı'nın bütün niteliklerin üstünde bir varlık olduğu, ayrıca varlık kavramı altında toplanan her şeyin sonunda yine geldiği kaynağa döneceği inancı Yeni Eflatunculuktan İslam dinine girmiş düşüncelerdir. 9. ve 10. yüzyıllarda yaşayan İslam filozofları ve mutasavvıfları bu düşünceleri benimsediler.

Aslında Yeni Eflatunculuk iki ayrı doğrultuda gelişti. Biri, yaradılışın Tanrı tarafından yoktan var edilmiş olduğunu ileri süren, kaynağını Kuran ve hadislerde bulan görüş; öteki ise, yaradılışı Tanrı özünün görünüş alanına çıkışı (sudur) olarak yorumlayan görüştür. Birinci görüşü savunanlar Sünni düşünürler, bilginler ve filozoflardır; ikinci görüşü savunanlar da genellikle mutasavvıflardır. İbni Sina, Farabi, İbni Rüşt, Gazali gibi filozofların yanı sıra Hakim Senai, Şeyh Attar, Zununi, Mirsi, Mevlana Celaleddin, Muhittin Arabi, Hallac-ı Mansur, Nesimi Molla Cami gibi şair ve mutasavvıflar, Yeni Eflatuncu görüşleri İslami açıdan yeniden yorumlayıp İslam ilkeleri ile bağdaştırmaya çalışmışlardır.[5]

İslamda "kutsal metinlere" harf düzeyinde yorum getirme çabasının ilk örneği 10. yüzyılda Hallac-ı Mansur'da görü-

---

[4] W. K. C. Guthrie, Çev.: Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Gaye Matbaası, Ankara, 1988, s. 49.

[5] İsmail Özmen, *Simgeler Kenti Bektasilik*, 1. Cilt, Matsa Basımevi, Ankara, 2000, s. 71-72.

lür. Mansur, Kuran'a kelimelerin sözlük anlamlarına bakarak "yorum" getiren (Te'vil) Karmetilerin bir propagandacısıydı. (Karmetilik, 9. yüzyılda dinsellikle bağdaştırılmış, sosyoekonomik temelli ezoterik bir akımdır.) Mansur divanında ve *Kitap al Tavasin* adlı eserinde harfler ve sayıların "gizli anlamlarına" değinen ilk İslam harfçisidir. Evreni ve Tanrı'yı insanda görmenin bir sonucu olarak ilk kez "Enel Hak" diyen Mansur olmuş ve bu sözü nedeniyle 922 yılında idam edilmiştir.[6]

Gelişmiş harf teknikleri kullanan Hurufiliği bir inanç sistemi olarak kuran kişi Şihabuddin Fazlullah Astarabadi'dir.[7]

Bu öğreti, tasavvuf görünümü altında panteizm ve antropomorfizm olarak tanımlanabilir. Öğreti sapkınlıkla suçlanarak yargılanan ve 1394'te Nahçivan yakınlarındaki Alınçak'ta idam edilen Astarabadlı Fazlullah tarafından yayılmıştır. Fazlullah'ın vaaz merkezi Bakü idi; müritleri çoğunlukla Şirvan kökenli idi ve öğretisi, insanın tanrısallığı düşüncesine dayanıyordu. Fazlullah'a göre, Tanrı'nın tahtı (arş'ı) insanın gönlünde idi ve Tanrı insanda aranmalıydı. Fazlullah kendisinin de Tanrı'nın mazharı, tecellisi olduğu inancındaydı. Müritlerinden en tanınmışı, Bektaşilerin yedi büyük şairinden biri sayılan Nesimi'dir. Nesimi'ye göre yaradılışın merkezinde, nuru insana yansımış olan Tanrı vardır, insan kemale erip kendini ifade ederek Tanrı ile birliğe ulaşabilir. Şüphe edilemez ondan ki, der Nesimi, ben dengi bulunmayan Tanrı ile birim, hem onun ezeli hem de sıfatıyım.[8]

---

6 www.hermetics.org/Hurufilik.html

7 www.hermetics.org/Hurufilik.html

8 İrene Melikof, "Orta Asya'dan Anadolu'ya, Gök Tanrı'dan İnsan Tanrı'ya Türk Boylarında Halk İslamlığının İzleri", www.aleviyol.net/yazar.makale/meliko1/meliko10.htm

Nesimi'nin Tanrı-insan özdeşliğini işlediği yüzlerce şiirinden iki dörtlük aşağıda örnek olarak verilmektedir:

Ey gönül Hak sendedir Hak sendedir
Söyle Hakk'ı kim enel Hak sendedir
Hakk-ı mutlak zat-ı mutlak sendedir
Mushafın hattı muhakkak sendedir[9]

Mağrib ü maşrıka Hak'tır söylenen
Kanı bir âşık bu gün Hak isteyen
Hak ayan oldu vü Hakk'ı görmeyen
Oldu şeytan Adem'i Hak bilmeyen[10]

Nesimi, Fazlullah'ın en sadık müridi ve hatta onun damadı olur. 1417'de Alep (Halep) önüne kadar çeşitli ülkelerde canla başla öğretiyi yaymaya çalışır. Bununla birlikte Kabbala'yı öğreniminin temeli yapan Fazlullah'ın tersine, Nesimi, evrensel sevgi üzerine kurulan Muhiddin İbni el Arabi ve ardılları (halefleri) tarafından özümlenmiş olan bilinirci (gnostik) ve Yeni Platoncu öğreti olan "Vahded-i Vücut"u "Varlığın Birliği"ni savunur.[11]

Nesimi harfleri değil, aşkı temel alır. Evrenin merkezinde insana bilgi veren Tanrı bulunmaktadır. İnsan Tanrı'ya kurbanla kendini olgunlaştırarak yaklaşır, giderek Tanrı ile

---

9 İsmail Özmen, *Alevi Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, 1. Cilt, s. 379.

10 İsmail Özmen, a.g.e., s. 391.

11 İrene Melikof, "Alevilik Bektaşilik Sorunu" (Son Araştırmalardan Bazıları), www.aleviyol.net/vazar.makale/melikof/meliko11.htm

birleşir. En yüksek amaç, Tanrı'da fani olmaktır. Nesimi insanı Tanrı'ya çıkarmaz, Tanrı'yı yeryüzüne indirir.[12]

Peki, Hurufilik unsurlarından olan Enel Hak anlayışı Alevi-Bektaşi geleneği içerisine ne şekilde taşınmıştır ve ne ölçülerde yaşatılmaktadır?

Hurufilik Kuran'ın zahiri anlamını geçerli saymaz. Batıni anlamlarını tevil yoluyla açıklamaya çalışan Alevilikle Bektaşiliği etkilemiştir. Kuran'ın gerçek anlamının batıni (iç) anlamlar olduğu savından hareket eden Hurufilik, Tanrı'nın insanda tecelli ettiği sonucuna varır. Tanrısallaştırdığı insanı kutsal sayar. Fazlullah'ı Tanrı gibi görür.[13]

Fazlullah'ın ölümünden sonra, öğrencilerinin birçoğu Anadolu ve Rumeli'ne kaçtı. Bunlar arasında İbnul-a'la ve Nesimi de bulunuyordu. Nesimi adının yanına, her ikisi de 16. yüzyılda Anadolu'ya gelmiş olan ve onun gibi yedi büyük Bektaşi şair arasında sayılan Virani ve Yemini'yi de eklemek gerekir. Bu şairlerin her ikisi de, adı insanın yüzünde (cemalinde) yazılı bulunan Fazlullah Astarabadi'nin tanrısal kişiliğini dile getirdiler. Fakat kısa zamanda, Fazlullah ve Ali birbirine karıştı: İkisi birlikte tek gerçek olan Tanrı'yı simgelediler.

Ey sen kendisine sığındığım
Şah'ım Fazl-ı Rahman'ım Ali
Selam sana Şah-ı Merdan Ali
Selam ey Fazl-ı Yezdan Ali

Virani

---

12 İsmail Özmen, *Simgeler Kenti Bektaşilik*, 1. Cilt, Matsa Basımevi, Ankara, 2000, s. 86.

13 İsmail Özmen, a.g.e., s. 85.

Bektaşilere göre Tanrı adı her insanın yüzünde yazılıdır. Fakat bu Fazl değil, Ali biçimindedir. Kaşların duruşunda ayn, burun çizgisinde lam, bıyıkların bükülüşünde ya simgelenmektedir.[14]

Tuttum aynayı yüzüme
Ali göründü gözüme
Nazar eyledim özüme
Ali göründü gözüme

Hilmi Dede Baba

Abdülbaki Gölpınarlı *Hurufilik Metinleri Kataloğu* ve *Fadl Allah Hurufi* adlı yapıtlarında Hurufiliğin Anadolu'da Mir Şerif ve özellikle büyük Azeri ozanı İmameddin Nesimi tarafından yayıldığını belirtiyor. Gölpınarlı, Mir Şerif'in Anadolu'ya Fazlullah'ın eserleri başta olmak üzere birçok Hurufi kitapları getirdiğini, Fazlullah'ın önde gelen halifelerinden Nesimi'nin geniş boyutlu bir propaganda yürüttüğünü, hatta bir ara Ankara'ya kadar gelerek Hacı Bayram-ı Veli ile görüştüğünü söylüyor. Anadolu'da pek çok yer dolaşan ve uzun süre kalan Nesimi'nin birçok kişiyi Hurufiliğe kazandırdığı kesindir. Bu kişilerin sonradan sistemli ve etkin bir propaganda yürüttükleri, Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı Sarayı'na kadar girmiş olmalarından anlaşılmaktadır.[15]

Hurufilik 15. yüzyılda Osmanlı Sarayı'na kadar sızmış, hatta Fatih Sultan Mehmet'i bile etkilemiştir. Ancak ulema-

---

14 İrene Melikof, "Orta Asya'dan Anadolu'ya, Gök Tanrı'dan İnsan Tanrı'ya Türk Boylarında Halk İslamlığının İzleri", www.aleviyol.net/yazar.makale/melikof/meliko10.htm

15 www.hermetics.org/Hurufilik.html

nın şiddetli tepkisi sonucu, Şehzade'ye Hurufi fikirleri aşılayan kişi yakılarak öldürüldü.[16]

Mehmet Eröz, "Hurufiliğe ait tesirler taşıyan şairlerin hepsi 16. yüzyılda yaşamış, Hurufilik Anadolu'da 15. yüzyılda yayılmaya başlamıştı. Bu asrın ortalarından itibaren sıkı takibe alınınca gizli faaliyetlerde bulunmuştu. 16. asırdan itibaren Bektaşi şairler arasında daha çok yayıldığı anlaşılıyor. Buna rağmen bu tesiri çok büyütmemek, mübalağa etmemek gerekir. İslam tasavvuf düşünceleri ile bir arada düşünmek gerekir," şeklinde bir değerlendirmede bulunuyor.[17]

Hurufilerin büyük çoğunluğunun Anadolu'ya sığındığı biliniyor. Özellikle Sivas, Eskişehir ve Batı Anadolu'nun bazı kent ve kasabaları kısa zamanda kimliklerini çok iyi gizleyen Hurufi propagandacılarla dolmuştur. Hurufiler buradan Rumeli'ne geçerek Arnavutluk'ta Filibe ve Varna gibi önemli Balkan kentlerinde eylemlerini sürdürdüler. Bazı tasavvuf cemaatlerine sızarak, kendilerini gizlemeyi ve inançlarını yaymayı başardılar.[18]

Azerbaycan'da vaazlar veren Astarabadlı Fazlullah'ın Hurufi düşünceleri ile İranlı Kalenderilerin kuşkusuz bir Türk biçimi olan Abdalanı Rum ve hatta Ahi zaviye ve loncaları gibi heterodoks düşünce eylemlerinin Bektaşilik içinde eriyip kaynaşması ve Safevi propagandası dönemindeki, aşırı Şii düşünceler, halk Bektaşiliğini kendi cilaları ile kapatacaklardır. Daha önceleri Babalılarda var olan, insan suretinde Tanrı'nın zuhur etmesi ve tenasüh (ruh göçü) inancı ve Ali'nin tanrısal-

16 www.alevibektasi.org/tarih8.htm

17 Prof. Dr. Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1235, Ankara, 1990, s. 248.

18 www.hermetics.org/Hurufilik.html

lığı düşüncesi zorla gelip katılacaktır. Dede, artık az çok İslami motiflerle donanmış kam-ozan olan Baba İlyas ya da Baba İshak'ta olduğu gibi, sadece kutsal görev ve yetki ile donatılmış olmayacak, aynı zamanda insan suretinde Tanrı'nın tecellisi olan Ali'nin bir tenasühü olacaktır.[19]

Baba Resul, daha çok, eski Türk dini Şamanizmin izlerini taşıyora benzer. Baba İshak, Şamanlar gibi Tanrı ile konuşur ve Tanrı'yı bir insan gibi düşünür.[20]

Baba İshak da Baba İlyas gibi ruhun gövdeden gövdeye geçtiğine, Peygamber'in ruhunun Ali'de yeniden ortaya çıktığına, bu ruhun tanrısal bir nitelik taşıdığına inanmıştır.[21]

Baba İlyas'ın anlayışına göre, gerçek olan bu evrendir, insanla Tanrı arasında varlık bakımından önemli bir ayrılık yoktur, insan Tanrı'ya, Tanrı insana en yakın olan varlıktır. Yeryüzü tümüyle bir devlet niteliğindedir, bu devletin tek yöneticisi de Tanrı'ya en yakın olan, tanrısal nitelikler taşıyan Ali'dir.[22]

Kızılbaşlara göre, Ali yalnız Tanrı'nın bir mazharı değildir. Nebiliği simgeleyen Muhammed (Peygamber) dışında birçok peygamberle de özdeşleşmekte, aynı şekilde On İki İmam ile, avucunda onun simgesini taşıyan Hacı Bektaş suretinde belirmektedir. Kızılbaş ideolojiye göre Ali (manevi şah) ölümlü şah ile iç içedir. Bu, insanların tanrısallığa üstün gelişi demektir; insanın Tanrı oluşudur. Nokta-i beyan (sözün özü,

---

19 İrene Melikof, "Anadolu İslam Gizemciliğinin Orta Asya Kökenleri", www.aleviyol.net/yazar.makale/melikof/meliko9.htm

20 Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, 4. Cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 1751.

21 İsmet Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleri ile Tasavvuf, Tarikatlar Mezhepler Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1990, s. 321.

22 İsmet Zeki Eyüboğlu, a.g.e., s. 323.

"noktatül beyan") adı verilen duada dendiği gibi, "Eğer Tanrı'yı Adem'den başka yerde arıyorsan, ma'na âleminin gizinden uzaktasın demektir." Yakın dönemde Marksist felsefenin etkisi ile, insan-Tanrı söylemi en uca ulaşmış bulunmaktadır. Evrimci görüşteki çağdaş ozanlar (âşıklar), insana tanrısallığın üstünde bir değer vermeye kadar gitmektedirler. Örnek olarak, her ikisini de son yıllarda kaybettiğimiz; Pir Sultan Abdal'ın da yurdu olan Sivas yöresinden iki şairi alalım:

Kâinatın aynasıyım
Mademki ben bir insanım
Hakk'ın varlık deryasıyım
Mademki ben bir insanım

İnsan Hak'ta, Hak insanda
Arıyorsan bak insanda
Bir eksiklik yok insanda
Mademki ben insanım

Tevrat'ı yazabilirim
İncil'i dizebilirim
Kuran'ı sezebilirim
Mademki ben bir insanım

Daimi'yim harap benim
Ayaklarda türap benim
Aşk ehline şarap benim
Mademki ben bir insanım

Âşık Daimi

Yezit oğlu dinle beni
Allah benim, ben Allah'ım
Gönlümdedir onun yeri
Allah benim, ben Allah'ım

Anlamadan bana kızma
Ölmeden mezarım kazma
Allah'ı bulmaya gezme
Allah benim ben Allah'ım

Secde yalnız Allah'adır
Çünkü her şeye o kadirdir
Feyzullah'ın ismi oldur
Allah benim, ben Allah'ım[23]

Feyzullah Çınar

Allah'ın kendi nefesini=ruhunu üfleyerek çamuru biçimlendirmesi, daha doğrusu bir insan bedenine girmesi Alevilerin reddedemeyeceği bir şeydir. Buna "sudur" derler (sudur Tanrı'nın insanda bedenleşmesidir). Tanrı'nın tecelli ettiği en üstün insanın da Ali olduğunu bilen Alevi ozanları, bu nedenle çekinmeden Ali'ye Allah adını verebilirler.[24]

Bu anlayış Alevilerin kutsal kitap olarak tanımladıkları, İmam Cafer'in *Buyruk*'unda "Secde" başlığı altında şu şekilde

---

[23] İrene Melikof, "Orta Asya'dan Anadolu'ya, Gök Tanrı'dan İnsan Tanrı'ya Türk Boylarında Halk İslamlığının İzleri", www.aleviyol.net/yazar.makale/melikof/meliko10.htm

[24] Nejat Birdoğan, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 224.

tanımlanmaktadır: "Secde Adem Ata'dan kalmıştır. Günlerden bir gün Tanrı tüm meleklere; Adem'e secde kılın, diye buyurdu. Ceberrut adlı melek dışında bütün melekler bu buyruğa uyup Adem'e secde etti. Yalnız Ceberrut, Adem'e secde etmek istemedi. Başını secdeden kaldırdı. O zaman lanet tasması boynuna geçti. Tanrı'nın lanetli meleği oldu. Gerçekte melekler Adem'e değil Tanrı'ya secde etmişlerdi. Çünkü Tanrı, Adem'i yaratmış ve kendini Adem'in yüreğine gizlemişti."[25]

Hurufilere göre "miraç"taki amaç insan yüzündeki çizgileri (=hat) görmektir. Bu, Anadolu Alevilerine, "Haccın ve miracın Pir'in yüzünü görmektir," inanışı ile geçmiştir.[26]

Peki, Tanrı'nın insanda bedenleşmesi anlamına gelen "sudur", kaynaktaki adıyla "Enel Hak" kavramının, bir başka söyleyişle Tanrı-insan özdeşliğini ifade eden inancın bugün Anadolu Alevi-Bektaşi geleneğinde yaşayan şekli nedir? Dört Kapı Kırk Makam'a mutlak suretle bağlılık ifade eden (ki bu dört kapıdan Şeriat'ı doğmak, Tarikat'ı ikrar vermek, Marifet'i nefsini bilmek, Hakikat'i ise Hakk'ı özünde bulmak olarak tanımlamaktadırlar) bu düşünce mensuplarından, konuya ilişkin olarak tespit ettiğimiz halk anlatılarını aktaralım bundan sonra.

Daha Allah ile cihan yoğ iken
Biz ânı var edip ilan eyledik
Hakk'a hiçbir layık mekân yoğ iken
Hanemize aldık mihman eyledik

---

25 Prof. Dr. Mehmet Fuat Bozkurt (yay. haz.), *Buyruk*, Serbest Matbaası, İstanbul, 1982, s. 117.

26 Nejat Birdoğan, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 224.

Kendisinin henüz ismi yoğ idi
İsmi şöyle dursun cismi yoğ idi
Hiçbir kıyafeti resmi yoğ idi
Şekil verip tıpkı insan eyledik
Harabi

Bu bölümde aktaracaklarımız tamamen kaynak kişilerin ifadeleri olup, üzerine herhangi bir yorum ya da değerlendirme yapılmayacaktır.

"Hz. Ali'nin ve Hz. Muhammed'in nuru, gökyüzünde bilmem kaç yüzyıl dönmüş, bir kubbeye konduktan sonra Cenabı Allah onların yüzü suyu hürmetine altı günde bu dünyayı yaratmış. Bu dünyayı süslemek için de topraktan Adem'i yaratmış. Adem kaç yüzyıl böyle çamurdan yapılı vaziyette durmuş. Hani biz yaşlandıkça yüzde, alında iz oluşuyor ya, Adem'in yattığı yerde yağmur yağa yağa bu izleri oluşturmuş. Sonra Cenabı Allah kendi kudretiyle doldurmuş Adem'in varlığını."

B.2000.0167, Afyon, Şuhut, Bozan köyü,
K.K.: Muharrem Doğan, 14.07.2000

"Hak müminin kalbindedir, öyle olunca insan Allah'ın örtüsü olmuş oluyor."

B.95.0170, Amasya, Hamamözü, Yemişen köyü,
K.K.: Abdullah Balcı, 11.10.1995

"Bizim halka namazında insana secde ederiz, ilk secde de Adem'e yapılmıştır."

B.94.0247, Çorum, Eşençay köyü,
K.K.: Veli Gürlek, 08.09.1994

"Niyaz Hakk'adır, Hak kimdeyse ona niyaz ederiz."

B.92.0442, Kırıkkale Merkez,
K.K.: Haydar Özkan, 17.10.1992

"Hak Adem'de olduğu için cemde cemal cemale niyaz yapılır."

B.94.0260, Çorum, Osmancık, Çampınar köyü,
K.K.: Hasan Sayar, 13.09.1994

"Adem'e zaten Hak kendi nurundan vermiştir. İnsana kendi nurundan nur verdiği için Hak herkeste mevcuttur."

"Hakk'a olur secde, insan Hak'tır, asıl olan halka namazıdır."

B.95.0166, Amasya, Merzifon,
K.K.: Ahmet Saltık, 10.10.1995

"Adam öldürmek Allah'ın evini yıkmaktır."

Ahmet Gül, Çorum, Alaca,
Küre köyü, 09.04.2004

Anadolu Alevilerinin temel özelliklerinden biri de, kendilerine hoş gelen her görüş ve davranışı inancın özüymüş gibi algılayarak kabullenmeleri ve bunun doğal bir sonucu olarak, inanç içine girmiş öğeleri yeniden yorumlayarak özümsemeleridir. Hakk'ın her insanda mevcut olduğu inancını taşıyan Anadolu Alevisi insan öldürmeyi Allah'ın evini yıkmak olarak tanımlayarak, insan yaşamının ne denli önemli olduğuna vurguda bulunmaktadır.

Tahta kılıçlı Alevi erenleri

Kılıcın tahtası ne işe yarar? Tahtadan kılıç olur mu? Olursa bunun anlamı nedir?

Bu sorularımıza en yalın biçimde, bir Alevi dedesi halk bilgeliği ile cevap veriyordu. Kırıkkale, Hasandede kasabasından Mehmet Ali Kuldedeoğlu 15.10.1992 tarihinde yapmış olduğumuz bir derleme çalışmasında tahta kılıçla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapıyordu:

"Hasan Dede'nin Hacı Bektaş'tan ona gelen tahta kılıcı varmış, harbe onunla gidermiş. *Evliyanın elinde demir kılıç olmaz.*"[1]

Bu ifadeyi destekleyen söylence Yahya Benekay'ın *Yaşayan Alevilik* adlı kitabında şu şekilde anlatılıyor:

"Bir gün Hacı Bektaş'a kendinden sonra büyük bir mürşit gelip gelmeyeceği sorulur, geleceği yanıtı alınır. Bu mürşidin alameti söz konusu edilince Ulu Hünkâr önünde duran tahta kılıcı göstererek, 'Gelip bunu alacaktır,' şeklinde konuşur. Balım Sultan zamanında, Hacı Bektaş Tekkesi'ne, günün birinde bir zat gelir, doğruca kılıca yönelir. Bu gelenin haber verilen mürşit olduğunu anlayan Balım Sultan, tahta kılıcı ona verir. Bu zat meşhur Hasan Dede'dir."[2]

---

[1] Kültür ve Turizm Bakanlığı, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi, B.92.0445.

[2] Yahya Benekay, *Yaşayan Alevilik / Kızılbaşlar Arasında*, Varlık Yayınları, İstanbul 1967, s. 17.

Benliğini Tanrı'nın varlığında yok etmek sureti ile birtakım üstün vasıflar kazanan kişiyi ifade eden evliya kelimesi, Arapça veli'nin çoğulu olup Türkçe karşılığı eren'dir. Halk arasında çoğu halde evliya kelimesi de tekil manada kullanılmaktadır.

Biz bu yazımızda her üçünü de ifade eder anlamda, veli ya da evliya terimlerinin Türkçe karşılığı olan eren kavramını kullanacağız, ki Alevi-Bektaşi terminolojisinde de sıklıkla kullanılan bu tanımlamadır.

Anadolu Alevi-Bektaşi düşüncesinde her insan tanrısal öz taşır, fakat taşıdığı tanrısal özü işleyerek benliğini Tanrı'nın varlığında yok etme seviyesine ulaşan kişiler erenleşerek birtakım üstün vasıflara kavuşurlar.

Hastalıkları iyileştirme, aynı anda farklı yerlerde görünme, az yiyecekle çok kişiyi doyurma, taşı yürütme, yılanı kamçı yapma, ölüyü diriltme gibi pek çok olağanüstü işi başardıklarına inanılan erenlerin bazılarının başarabildiği bir iş daha vardır ki, diğer başarılabilenlerden çok daha farklı bir anlam ifade eder ve içeriği açısından Alevi-Bektaşi felsefesinin özünü yansıtır. Evet, bahsettiğimiz tahta kılıçlı erenlerdir.

Alevi-Bektaşi mitolojisinde tahta kılıç motifine ilişkin ilk örneklerin Velayetname'de geçtiği görülmektedir:

"Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli'de, bir gün Horasan halkından bir grup insanın, ülkelerini zapt eden Bedahşanlıları şikâyet için Ahmet Yesevi'ye gelerek yardım istedikleri, Ahmet Yesevi'nin, nefes evladı Kudbuddin Haydar'ı Horasanlılara yardım için gönderdiği anlatılır. Ancak henüz 12 yaşında olan Kudbuddin Haydar kâfirlere yenilerek esir düşer. Bunun üzerine Ahmet Yesevi, hem Haydar'ı kurtarmak hem de Bedahşanlıları yenmek üzere Hacı Bektaş'ı görevlendirir. Kendisini uğurlarken beline kendi tahta kılıcını kuşatır. Bedahşan iline

giden Hacı Bektaş kâfirlerle savaşarak onları yener. Kudbuddin Haydar'ı kurtarır. Bedahşanlılar Hacı Bektaş'tan gördükleri birçok keramet sayesinde Müslüman olurlar."[3]

Bir başka tahta kılıç motif örneğinin de Saltukname'de olduğunu görüyoruz: Saltukname'de geçen tahta kılıç motifi ile ilgili olarak Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nden aktarımla şu bilgiyi veriyor:

"Türkistan'ın büyük piri Ahmed Yesevi'nin Rum'a gelen Türkleri unutmayarak onlara daima yardımcılar gönderdiği hakkında vaktiyle başka birçok menkıbeler daha mevcut olduğu Evliya Çelebi'nin tetkikiyle pek iyi anlaşılıyor. Batı Türkleri arasında eskiden beri pek meşhur olan Sarı Saltuk Menkıbesi bu hususta çok manalıdır. Evliya Çelebi'nin tespit ettiği şekle göre, Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş'tan sonra Sarı Saltuk lakabı ile tanınan Muhammed Buhari'yi Horasan Erenlerinden 700 kişi ile ona imdada gönderiyor ve meşhur tahta kılıcını Sarı Saltuk'un beline kuşatarak şu nasihati veriyor:

"'Saltuk Muhammed'im! Bektaş'ım seni Rum'a göndersin. Leh diyarında delalet ayin olan, Sarı Saltuk suretine girip, ol melunu bir tahta kılıçla katleyle! Makedonya, Dobruca'da yedi krallık yerde nam ve şan sahibi ol.'"[4]

Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın da "Sarı Saltuk'un Türbe ve Makamları Üzerine" başlıklı makalesinde, Saltukname'ye göre Sarı Saltuk'un asıl adının Şerif Hızır olduğu saptamasın-

---

[3] İsmail Özmen, *Simgeler Kenti Bektaşilik*, 1. Cilt, Matsa Basımevi, Ankara, 2000, s. 359.

[4] Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 118, Ankara, 1991, s. 54.

da bulunarak, yine *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* kaynaklı bilgiye yer veriyor.[5]

Sarı Saltuk ve tahta kılıç motifine ilişkin farklı bir bilgiye Dr. Maria Batça'nın "Romanya Dobruca Türk Topluluğu'nun Toplumsal Hafizasında Sarı Saltık Baba Babadağ Şehrinin Kuruluş Efsanesi" başlıklı makalesinde rastlıyoruz. Bu makalede Sarı Saltuk ve tahta kılıç motifine ilişkin verilen bilgiler şu şekildedir:

"A. Degrand'ın kitabında Sarı Saltık üzerine başka efsanelerle de karşılaşmaktayız. Bunlar Balkan bölgesinde toplanmış olup, temeli, yazarı meçhul eski bir kitaba dayanan kaynaklardan alınmıştır. Biz burada yalnızca birine değineceğiz. Çünkü kendisi Dobruca bölgesini ilgilendirmektedir.

"Degrand'ın kitabının kaynağı olan bu eski kitaba göre, Sarı Saltık, Hacı Bektaş'ın emrinde Bektaşi bir çobandır ve Hacı Bektaş onu bağışlarken tahtadan bir kılıç hediye eder. Sarı Saltık tekkeyi başka bir dervişle beraber terk eder. Karadeniz'i seccadesinin üzerinde geçerek Romanya'ya gider. Yolculuğu boyunca birçok mucize gerçekleştirir ve insanlara İslam dinini kabul ettirir. Dobruca'ya geldiği gün Babadağ'ın yanında bulunan Kelfra Kalesi'ne gider ve Hacı Bektaş'ın ona verdiği kılıç sayesinde yedi başlı ejderhayı öldürür. Bu mucizenin ardından kral ve tüm ülkesi İslam dinini kabul eder."[6]

---

[5] Prof. Dr. Ş. Haluk Akalın, "Sarı Saltuk'un Türbe ve Makamları Üzerine", *1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri*, Ervak Yayınları, Ankara, 1998, s. 10.

[6] Dr. Maria Batça, "Romanya Dobruca Türk Topluluğunun Toplumsal Hafizasında Sarı Saltık, Babadağ Şehrinin Kuruluş Efsanesi", *1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri*, Ervak Yayınları, Ankara, 1998, s. 81.

Bir başka tahta kılıçlı eren örneğimiz Velayetname'de geçen Kolu Açık Hacım Sultan ile ilgili söylencede karşımıza çıkmaktadır. Bu söylencede Hacı Bektaş Veli batın kılıcını Kolu Açık Hacım Sultan'a verir. Ona, "Erenler Meydanı'nda cellatlığı sana verdik; fakat haksız iş yapma, sana ziyanımız dokunur," diye uyarıda bulunur. Fakat Hacım Sultan bu uyarıyı unutur. Hünkâr tarafından verilen tahta kılıcı denemeye kalkar. Bu olay Velayetname'de şöyle anlatılır:

"Hacım Sultan batın kılıcını aldıktan sonra yürüdü. Tam o sırada meydan sakası, merkebiyle mutfağa su getiriyordu. Hacım Sultan, 'Bakayım,' dedi, 'erenlerin verdiği kılıcı şu merkepte bir sınayayım.' Kılıcını sıyırdığı gibi merkebe vurdu, merkep belinden ikiye bölündü. Hünkâr, bunu duyunca, 'Kolları tutulsun,' dedi. Hacım Sultan çolak oldu. Halifeler araya girdi; Hünkâr, Hacım Sultan'ı bağışladı. Hacım Sultan'ın kolları açıldı."[7]

Bir başka tahta kılıçlı eren ise Kutlu Özen'in *Divriği Evliyaları* adlı kitabında söylencesi anlatılan Garip Musa'dır ve söylence şu şekildedir:

"Divriği'de yatırı olan Garip Musa, Horasan'dan kalkıp Anadolu'ya gelirken Alan Yazısı'nda bir Ermeni kalaycıya rastlar. Ermeni, Garip Musa'nın tahta kılıcı ile alay eder. Garip Musa da tahta kılıcı ile Ermeni'nin eşeğini ikiye doğrar. Eşeğini yitiren kalaycı ağlayıp sızlamaya başlar; söylediği sözden pişmanlık duyar. Garip Musa'ya yalvarır. Garip Musa da kalaycının haline acır, Allah'a dua eder. Eşek, sırtındaki yük ile dirilip

---

[7] Abdulbaki Gölpınarlı (yay. haz.), *Vilayetname / Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1958, s. 83.

ayağa kalkar. O vakitten beri Ermeni kalaycılar Garip Musa ocağına mensup ailelerin bakırlarını para almadan kalaylarlar."[8]

Güneş köyü yakınlarındaki Garip Musa Yatırı civarında bulunan kurumuş bir ardıç ağacı kutsaldır, yüzlerce yıllık bu ağaç yöre halkınca saygı görür. Çünkü Garip Musa'nın tahta kılıcı bu ağacın dallarından yapılmıştır.[9]

Tahta kılıçlı bir başka eren örneğimiz işe Kızıl Deli'dir (Seyit Ali Sultan). Kızıl Deli'nin tahta kılıcı ile ilgili olarak, araştırmacı-yazar Hüseyin Şahin, Adil Ali Atalay'ın *Abdal Musa Sultan Velayetnamesi* (Can Yayınları, İstanbul, 1978) adlı kitabından aktarımla şu bilgiyi veriyor:

"Urum Bey, Abdal Musa'dan yadigâr ister. O da, 'İşte Kızıl Deli'yi size verdik, alın gidin,' der. Abdal Musa, Kızıl Deli'ye bir 'ağaç kılıç' verir. Der ki, 'Doğru Boğaz Hisarı'na varın, orayı aldıktan sonra Rum elini size verdim önünüzde kimse durmasın.'"[10]

Rumeli'n fetheden ey gerçek veli
Tahta kılıç tutar hem batın eli
Âlemlerin kutbu Şah Kızıl Deli
Zahirde batında sen imdat eyle[11]

Kul Himmet

---

8 Kutlu Özen, *Divriği Evliyaları*, Sivas 1997, s. 64.

9 Kutlu Özen, *Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri*, Dilek Matbaası, Sivas, 1996, s. 35.

10 Hüseyin Şahin, "Bir Anadolu Ereni Kızıl Deli (Malatya'da Kızıl Deli Adı Çevresinde Oluşan Kültürel Değerler)", *1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri*, Ervak Yayınları, Ankara, 1998, s. 516.

11 İsmail Kaygusuz, "Büyük Ozan, Şiir Dilinin Ustası, Siyaset ve Mücadele Adamı Dede Kul Himmet", www.aleviten.com/dedekulhimmet.htm

Mehmet Suat Bergil "Geçmişimizde Tahta Kılıç Simge-Nesnesi ve Mitolojik Bağlamdaki Evrensel Boyutu" adlı makalesinde Y. Tiryaki'nin "Kırıkkale'deki Koçu Baba Türbesi Hakkında Birkaç Not" adlı makalesinden nakille, "Türkmenlere Anadolu'da önderlik eden kolonizatör dervişlerden Koçu Baba'nın Kırıkkale'ye 47 km uzaklıkta bulunan Koçu Baba (Goçılı) köyündeki türbesinden söz edilmektedir. Türbede çeşitli Bektaşilik malzemeleri ile birlikte, Koçu Baba'ya ait olduğu söylenen tahta kılıç ile üzerinde süsleme olarak bakır parçalarının çakıldığı "tahta gürz" de bulunmaktadır. Yazıda yer alan fotoğrafların birinde tahta kılıcı görmekteyiz. İnce ve hafifçe eğri ağızlı bir kılıçtır bu," diyerek bir başka tahta kılıçlı ereni bize tanıtırken, *Koçubaba: Anadolu ve Avrupa'da Türk Damgası I* adlı kitabın yazarı Müslüm Ulusoy, kitabının önsözünde, "Koçubaba Tekkesi'ne birçok yerden insanlar gelirdi... Sandukanın etrafı öpülerek dönülür ve asla sandukaya sırt dönülmezdi. Tahta gürz öpülür, ağrıdan şikâyeti olanların sırtına birkaç kez vurulurdu," diyerek tahta gürzü anlatmaktadır. Burada tahta gürz ikinci bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aynı motife, yapmış olduğumuz derleme çalışmaları sırasında, 14.04.2004 tarihinde, Çorum, Laçin ilçesinde biz de rastladık, ilçeye hâkim yüksek bir tepede bulunan ve Koyun Baba'nın kardeşi olduğu söylenen Ahmet Dede'nin türbesinde bulunan ve Ahmet Dede'ye ait olduğuna inanılan oldukça büyük ağaç bir tokmağın sırt ağrılarını iyileştirdiğine inanılıyor ve tokmak bu amaçla kullanılıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve fetih döneminde akınlara katılan tahta kılıçlı erenlerin varlığı da dikkat çekicidir.

"Orhan Bey'in savaşlarına, Rumeli'ne akınlarına, Ge-

yikli Baba, Abdal Murat ve Abdal Musa gibi tahta kılıçlı Alevi-Ahi dervişleri katılırlar."[12]

"Orhan Gazi ile seferlere katılan Abdal Murat'ın dört arşın uzunluğunda ağaç kılıcından başka bir silahı olmadığı halde hayrete değer yiğitlikler gösterdiği söylenir."[13]

"Alevi-Bektaşilerce kutsal sayılan 12 postun 11'incisi 'ayakçı postu' Şah Abdal Musa postudur... Rumeli'ne serçeşme olduğu, tahta kılıcı ile taşı ikiye böldüğü, anlatılan rivayetler arasındadır."[14]

Âşık Geda Muslu (17. yüzyıl) bu geleneğin Hz. Ali'ye bağlandığını şu dörtlüğünde açıklar:

Erenler serveri ol sırrım Ali
Serçeşme olmuştur Urumeli'ne
Ağaçtan zülfikar ol gerçek Veli
Evvel tekbir aldık Pir'in beline[15]

Alevi-Bektaşi söylencelerinde Hz. Ali'nin tahta kılıç kuşanması şu şekilde anlatılır:

"Hz. Muhammed sağlığında kendinden sonra ümmetine öncülük etmesi için Hz. Ali'yi kendine vasi ve ümmetine imam tayin etmiş, benden sonra ümmetim arasında karışıklık çıkmasın, kimse kılıç çekip kan dökmesin, demiş, Hz. Ali de kılıç çekmeyeceğine söz vermiştir. Ebubekir, Ömer ve Osman

---

12 Cem radyo dinleyici kulübü, "Aleviliğin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi".

13 Muhammed Faruk, "Orhan Gazi Dönemi", www.enfal.de/otarih4.htm

14 tunceli.org, "Abdal Musa'yı Anma Törenleri".

15 Kemal Samancıgil, *Bektaşilik Tarihi*, İstanbul, 1945, Aktaran: İsmail Özmen, s. 360.

da ona biat ettikleri halde, Hz. Muhammed'in vefatından sonra, verdikleri sözü unutarak Hz. Ali, Hz. Muhammed'in cenazesini kaldırırken onlar Ebubekir'i halife seçmişler, sonra da Hz. Muhammed'in cenazesini kaldırmadıkları akıllarına gelmiş. Hz. Ali'nin kaldırdığı cenazeyi mezarı söküp namazını yeniden kılarak kaldırmak üzere çıkarmak istemişler, fakat mezarın başına vardıklarında, Hz. Ali'nin mezarın üstünde ata biner gibi oturduğunu ve mezar tahtasını da eline bir kılıç gibi aldığını görünce bu düşüncelerinden vazgeçmişlerdir."

İşte bu mezar tahtası ilk tahta kılıç motifi olarak Alevi-Bektaşi söylenceleri içerisindeki yerini almıştır.

Serçeşme Hacı Bektaş Veli'nin söylediklerine bakıldığında erenlerin niçin tahta kılıçlı olduğuna ilişkin bir fikir yürütmek daha da kolaylaşıyor. Ne diyor Hacı Bektaş, "Gönül ek gönül biçersin; incinsen de incitme; düşmanınızın dahi insan olduğunu unutmayınız; karşısındaki insanın iyi olmasını isteyen önce kendisi iyi olmalıdır." Aslanla ceylanı kucağında birlikte tutarak barış mesajları veren bir inanç önderinin yolundan gidenlerin, bu söylemlere paralel olarak demir kılıç yerine tahta kılıç taşımaları bir anlam ifade etmiyor mu?

Mehmet Ali Kuldedeoğlu'nun, "Evliyanın elinde demir kılıç olmaz," demesi boşuna değil. Tanrısal öz taşıyan insanın öldürülmesi Tanrı'ya karşı işlenecek bir suç olarak değerlendirildiğindendir ki, erenlerin kılıcı tahtadan olmuş, sembolleşmiştir.

Erenin kılıcı ile yaptığı işlerde kılıcın asli fonksiyonu olan savaş olgusuna bir işaret yoktur. Zaten erenlerin insanları incitmesi, kırması, hele hele öldürmesi hiçbir şekilde düşünülemez. Onun içindir ki, erenin kılıcı tahtadandır ve batın kılıcı olarak ifadelendirilmektedir. Batın kılıcı olarak ifadelen-

dirilmesi, tahta kılıcı fiziki varlığı ile değil, taşıdığı manevi gücü ile değerlendirmemiz gerektiği anlamında yorumlanmalıdır. Tahta kılıcın gücü onu taşıyan erenin manevi gücü ile ilintilidir.

Tahta kılıçla verilmek istenen mesaj, savaşın, insan öldürmenin hiçbir şekilde meşru gösterilemeyeceğidir. Tahta kılıç hoşgörünün, toplumsal barışın sembolüdür. Tahta kılıçtaki gücü kullanma yetkisine sahip olan kişi onu kişisel çıkarlarından uzak, toplum yararına kullandığı zaman erenleşir, erenin hoşgörüsü tahta kılıçta temsilini bulur.

Eski Türk kültürüne ait unsurlar içerisinde de varlığını tespit edebildiğimiz tahta kılıç motifinin Şamanizmdeki mevcudiyeti ile ilgili olarak Abdulkadir İnan'ın *Tarihte ve Bugün Şamanizm* adlı kitabında şu bilgi yer almaktadır:

"Şaman evindeki eşyalar arasında bir de tahta kılıç bulunur. Şaman bu kılıçla kötü ruhlara karşı savaşır."[16]

Tahta kılıç, anlaşıldığı kadarıyla, Şamanların gerçekleştirdiği bireysel psişik yolculuğun başlangıcında engel oluşturabilecek unsurları (kötü ruhları) temizlemek için kullanılmıştır. Veli/dervişler ise... tahta kılıcı kolonize edici, uygarlaştırıcı nitelikteki toplumsal yolculuklarına uygun bir amaçla taşırlardı.[17]

Şamanın tahta kılıcı ile kötü ruhlara karşı savaşması motifinin, Alevi-Bektaşi geleneğinde mevcut tahta kılıçlı erenlerde, kötülüklere karşı savaşma, toplumları huzursuz eden var-

---

16 Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 80.

17 M. Suat Bergil, "Geçmişte 'Tahta Kılıç' Simge-Nesnesi ve Mitolojik Bağlamdaki Evrensel Boyutu", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyonu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1904, Ankara, 1997, s. 132.

lıkları ortadan kaldırma, zalimliklere ve adaletsizliklere tahta kılıçla karşı koyma şeklinde yansıma alanları bulmuş olabileceği yönünde bir saptamada bulunmak mümkündür.

Tahta kılıç motifinin Alevi-Bektaşi kültüründeki mevcudiyetinin temelde iki ana kaynaktan beslenmiş olabileceği düşünülebilir.

Bunlardan birincisi, Alevi-Bektaşi felsefesine göre her insanın tanrısal bir öz taşıdığı, Tanrı'nın insanda görünüş alanına çıktığı, dolayısıyla insanı incitmenin Tanrı'yı incitmek olacağı anlayışıdır ki, Aleviler onun için, insan öldürmeyi düşkünlüğü kaldırılmayacak suçlardan saymakta ve Çorum, Alaca, Küre köyünden Alevi dedesi Ahmet Gül'ün ifadesiyle, "Allah'ın evini yıkmak" olarak tanımlayabilmektedirler.

Alevi-Bektaşilerin yedi ulu ozandan biri saydıkları Nesimi de bir tuyuğunda Enel Hak anlayışını şu şekilde ifadelendiriyor:

Ey gönül Hak sendedir Hak sendedir
Söyle Hakk'ı kim enel Hak sendedir
Hakk-ı mutlak zat-ı mutlak sendedir
Mushafın hattı muhakkak sendedir

Alevi kültüründe kılıcın tahtaya dönüştürülmesinde, bu kültürde ağaca atfedilen kutsiyetin de etkili olmuş olabileceği göz ardı edilmemesi gereken bir başka ayrıntıdır.

Bir "kült" olarak Alevi kültürü içerisinde varlığını tespit ettiğimiz ve çeşitli fonksiyonları olan, dibinde yattığına inanılan eren vasıtasıyla kendinden her türlü dilekte bulunularak bez bağlanan ağaçlarda var olduğu düşünülen kutsiyetin, tahta kılıç vasıtasıyla taşınabilir bir niteliğe dönüştü-

rüldüğü düşünülebilir.

Savaş makinelerinin her gün yüzlerce insanı öldürdüğü çağımızda, tahta kılıçlı erenlerin ifade ettiği anlam bir kez daha önem kazanıyor. Barışın ve hoşgörünün tüm dünya halklarının özlemi olmaktan çıkıp yaşam gerçeği olması en büyük dileğimizdir.

Kaynakça

Akalın, Prof. Dr. Ş. Haluk; "Sarı Saltuk'un Türbe ve Makamları Üzerine", *1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri*, Ervak Yayınları, Ankara, 1998.

Batça, Dr. Maria; "Romanya Dobruca Türk Topluluğunun Toplumsal Hafızasında Sarı Saltık, Babadağ Şehrinin Kuruluş Efsanesi", *1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri*, Ervak Yayınları, Ankara, 1998.

Benekay, Yahya; *Yaşayan Alevilik / Kızılbaşlar Arasında*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1967.

Bergil, Mehmet Suat; "Geçmişte 'Tahta Kılıç' Simge-Nesnesi ve Mitolojik Bağlamdaki Evrensel Boyutu", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyonu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1904, Ankara, 1997, s. 125-133.

Birdoğan, Nejat; *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 180.

Gölpınarlı, Abdulbaki (yay. haz.); *Vilayetname / Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1958.

İnan, Abdulkadir; *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

Köprülü, Ord. Prof. Dr. Fuad; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 118, Ankara, 1991.

Özen, Kutlu; "Sivas Civarındaki Anadolu Erenlerinin Menkıbelerinde Belli Başlı Motifler", *Folklor Edebiyat*, Sayı: 29, s. 259.

Özen, Kutlu; *Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağ-*

li Adak Yerleri, Dilek Matbaası, Sivas, 1996.

Özen, Kutlu; *Divriği Evliyaları*, Sivas, 1997.

Özmen, İsmail; *Simgeler Kenti Bektaşilik*, 1. Cilt, Matsa Basımevi, Ankara, 2000.

Özmen, İsmail; *Alevi-Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, 1. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları / 2063, Ankara, 1998.

Şahin, Hüseyin; "Bir Anadolu Ereni Kızıl Deli (Malatya'da Kızıl Deli Adı Çevresinde Oluşan Kültürel Değerler)", *1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri*, Ervak Yayınları, Ankara, 1998.

Ulusoy, Müslüm; Koçubaba: *Anadolu ve Avrupa'da Türk Damgası I*, Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2002, s. 488.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi, B.92.0445.

09.04.2004 tarihinde Çorum, Alaca, Küre köyünde yapılan alan araştırması, K.K.: Ahmet Gül.

Anadolu Aleviliğinde halka namazı

Anadolu Aleviliği ile ilgili olarak üzerinde en çok tartışma yaşanan konulardan biri de Anadolu Alevilerinin namaz kılıp kılmadıklarıdır.

Bir görüşe göre, Anadolu Alevileri de diğer Müslümanlar gibi camiye gitmekte ve İslam akidelerine uygun olarak namaz kılmaktadırlar, diğer Müslümanlardan hiçbir farkları yoktur.

Bu konudaki diğer bir görüş, Hz. Ali'nin camide öldürülmüş olması ya da Muaviye döneminde cami minberlerinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e kötü sözler söylenmiş olması ve benzeri gerekçelerle, Anadolu Alevisinin On İki İmam ve Ehl-i Beyt'in adını bilmeyen cami hocasının arkasında namaz kılmayıp, Hz. Muhammed'in yaptığı gibi, ibadetini kendi evinde gizlice yaptığı yolundadır.

Bir görüşe göre ise, Anadolu Alevilerinin kıldığı namaz, ibadet sistemleri olan cemlerde, cemal cemale kılınan "halka namazı"ndan ibarettir.

Şimdi namazın ne olduğu ve Anadolu Alevilerinin bu ibadetlerini nasıl yerine getirdiklerine ilişkin bilgilere göz atalım.

Müslümanlığa özgü bir ibadet biçimi olan namaz, dua ederken secde etme şeklinde gerçekleştirilen, İslam dininin beş temel kuralından biridir. Her Müslüman sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitlerinde olmak üzere günde beş kez namaz kılmakla yükümlüdür.

Beş vakit namaz Peygamber miraçta iken farz olunmuştur. Namazda okunacak dualar ve rekatların sayısı bellidir. Farz namazlar; sabah iki, öğle dört, ikindi dört, akşam üç, yatsı dört olmak üzere toplam 17 rekattır. Müslümanlar sünnet olarak da sabah iki, öğle altı, ikindi dört, akşam iki, yatsı dokuz rekat ekleyerek günde 40 rekat namaz kılmaktadırlar.

Cuma namazı, bayram namazı, cenaze namazı gibi namazlar da vardır. Cuma ve bayram namazları ikişer rekattır.

Ramazan ayı geceleri yatsı namazından sonra kılınan 20 rekatlık namaza da teravih namazı denir.

Namazın birçok kuralı ve koşulu vardır. Namaza başlamadan önce abdest alınması gerekir. "Ey iman sahipleri! Namaza duracağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin ve topuklara kadar ayaklarınızı meshedin / yahut yıkayın. Eğer cenup iseniz yahut biriniz tuvaletten gelmişse yahut kadınlara dokunmuş da su bulamamışsanız temiz bir toprakla teyemmüm edin, yüzlerinizi ve ellerinizi ondan meshedin. Allah size zorluk çıkarmak istemiyor. Ancak sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak istiyor ki şükredebilesiniz." (Maide, 6) "Ey iman edenler! Sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar: cenupken de yolculuk halinde olmanız müstesna, boy abdesti alıncaya kadar namaza yaklaşmayın..." (Nisa, 43)

Abdestte ayrıca Hz. Muhammed tarafından uygulandığı için sünnet sayılan ve bu yüzden Müslümanlarca uygulanan ayrıntılar da vardır. Yüz ve ellerin üçer kez yıkanması, yıkanmaya önce sağ kol ve sağ ayaktan başlanması, dişlerin ovulup, kulak içinin ıslak elle sıvazlanması gibi.

Namaz kılınırken kıble adı verilen Kabe yönüne yönelme zorunludur. Namaz kılmaya engel bir durum ortaya çıktığında

namaz sonraya bırakılabilir; buna kaza etmek denir. Kaza namazları için belli bir vakit yoksa da kaza ettikten sonra ilk kılınacak namazdan önce kaza namazının kılınması gerekir.

Yatsı namazından sonra üç rekat olarak kılınan vitir namazıyla bayram namazları vaciptir.

Farz, vacip ve sünnet olan namazlar dışında kılınan namazlara nafile, yani hiçbir yükümlülük bulunmadığı halde sevap için kılınan namaz denir.

Namaz kılmaya başlamadan önce kılınacak namazın hangi namaz olduğunu bilmek ve bu namaza niyet etmek şarttır. Niyetin dille söylenmesi de sünnet sayılmıştır.

İslam inancında, bütün bu sayılan koşullar yerine getirildikten sonra namaz kılınması mümkün olmaktadır.

Anadolu Alevilerine göre ise beş vakit namaz Peygamber döneminde olmayıp, Abbasiler döneminde ortaya çıkmıştır. Kuranıkerim'de yer alan "Güneşin kaymasından / aşağı sarkmasından, gecenin kararmasına kadar namaz kıl. Sabah Kuran'ını da gözet, çünkü sabah okunan Kuran tanıklarca izlenmektedir" (İsra, 78), "Sana özgü bir ibadet olarak, gecenin bir kısmında, o Kuran'la meşgul olmak üzere uyanık ol / uykundan uyan. Böylece Rabb'inin seni övülmüş bir makama / Makam-ı Mahmûd'a ulaştırması umulur." (İsra, 79), "Gündüzü geçim için çalışma zamanı yaptık" (Nebe, 11) gibi ayetler gerekçe gösterilerek Peygamber'in ibadetini gece yaptığı ve beş vakit namazın Hz. Muhammed döneminde olmadığı düşüncesi ile beş vakit namaz kılınmamaktadır.

Anadolu Alevi-Bektaşi inanç sisteminde namaz değil niyaz esastır. Fiziki anlamda bir pirin dizleri, göğsü veya yeninin öpülmesi, ya da Hz. Muhammed, Hz. Ali, On İki İmam'dan biri veya bir inanç "ulu"sunun adı anıldığında, sağ el başpar-

mağının dudağa değdirildikten sonra göğse götürülmesi ya da göğse dokundurulan sağ elin başparmağının dudağa değdirilmesi suretiyle gerçekleştirilen niyaz, manevi anlamda başta Allah, Muhammed, Ali olmak üzere din ulularına yapılan duayı yani Hakk'a teslim olmayı ifade eder.

İnanç özelliklerini kaybetmiş kişi ya da gruplarda Sünni Müslümanlarca kılındığı anlamda namaz bulunmakla beraber, Anadolu Alevileri için asıl namaz, ibadet biçimleri olan cemlerde kılınan ve oturuş biçiminden dolayı "halka namazı" adını alan namazdır.

Halka namazı gerek biçim gerekse içerik bakımından Sünni Müslümanlıktaki namazdan temel noktalarda ayrılmaktadır.

Şimdi Anadolu Aleviliğindeki abdest ve namaz kavramlarına biçim ve içerik yönünden göz atalım.

Anadolu Aleviliğinde halka namazı için ön şartlardan biri abdest almaktır.

Ceme katılacak her kişi önceden kendi vücut temizliğini yapmak zorundadır. Yapılan bu temizlik abdest almayla özdeştir. Bu temizlenmede ayağını yıkarken, ayaklarımla kötü yola gitmeyeceğim, diye niyet eden kişi, ellerini yıkarken, elini harama uzatmayacağına; ağzını yıkarken, dili ile kötü söz söylemeyeceğine; yüzünü yıkarken, kimseye kötü gözle bakıp yüz kızartıcı bir suç işlemeyeceğine niyet eder.

Anadolu Alevisinin ibadet biçimi olan cemlerde ise 12 hizmet sahibinden biri olan "ibrikçi", "sakka"nın (yörelere göre farklı isimler verilmektedir) döktüğü su ile ellerin sadece parmaklarını yıkama şeklinde gerçekleşen sembolik anlamda abdest alınmaktadır, ki bu abdest tutulan niyetlerin toplum huzurunda teyit edilmesini ifade eder. Alınan bu abdestte

amaç ahlaksal arınma ve iç temizliğin sağlanmasıdır.

Her Alevi-Bektaşi senede bir, dede ve köy halkının katılımı ile gerçekleşen "baş okutma", "sorulma", "görülme" cem töreni ile toplumdan rızalık alıp, "yol"un yasakladığı suçları işlemeyeceğini toplum ve dede huzurunda teyit eder. Talibin yunması, yıkanması ve manen temizlenip arınması anlamına gelen bu abdeste Anadolu Alevi-Bektaşiliğinde "yıl abdesti" adı verilir. Yıl abdesti Sünni inanç mensuplarında olduğu gibi tuvalete çıkmak, eşiyle birlikte olmak gibi durumlarda bozulmamakta, ancak abdest alınırken tutulan niyetlerden birinde zaafa uğrayarak inancın yasakladığı suçlardan birini (zina, hırsızlık, adam öldürme vb) işlemesi durumunda inanç mensubunun düşkün ilan edilerek cezalandırılması sureti ile bozulmaktadır.

Fiziki temizlik halka namazı için esas olmakla birlikte cemlerde alınan abdestte fiziki bir temizlenmeden çok, manevi anlamda bir arınma ve iç temizliğinin gerçekleştirilmesinin amaçlandığı görülmektedir.

İnanç özelliğini koruyan gruplarda, Sünni Müslümanlarda olduğu şekliyle namaz yoktur. Anadolu Alevileri için asıl namaz cemlerde kılınan ve oturuş biçiminden dolayı halka namazı adını alan namazdır, ki bu namazda cemde bulunan her can karşısındakinin kıblesini oluşturur.

Amasya, Gümüşhacıköy, Sarayözü köyünden Haydar Altun konuya şu şekilde bir yorum getiriyordu: "Sünni Müslümanların ibadetinde kıbleye dönülür. Alevi ceminde ise karşısındaki insanın cemaline niyaz edilir. Halka şeklinde oturulmasının nedeni de budur. Allah'ın güzelliği insanın cemalindedir. Onun için insana secde edilir, ancak insana tapılmaz. Allah da meleklerine, Adem'e secde edin, diye buyur-

muş ancak iblis secde etmemiştir."

Allah bile güzellere âşıktır
İnanmazsan Kuran'a bak azizim
Yüz dört kitap bu ayete tanıktır
Hak Adem'de insana bak azizim

Hatai

Amasya, Hamamözü, Yemişen köyünden Abdullah Balcı ise şunları söylüyordu:

"Halka namazı cemde cemal cemale kılınan namazdır. Bu namazda insan insana secde eder, çünkü Hak, Adem'dedir. Allah insanı kendine örtü yapıp onda gizlenmiştir. Hak müminin kalbindedir."

Çorum, Osmancık, Çampınar köyünden Davut Bayral, "Aleviler için asıl namaz halka namazıdır. Hazreti Peygamber ibadetini cemal cemale yapmıştır, çünkü Allah, Adem'dedir," dedikten sonra Kul Fakir'in şu dörtlüğünü söylüyordu:

Münezzeh diyenler inkar eyledi
Ehl-i Mürşid doğrusunu söyledi
Hakk'ı vücudunda ispat eyledi
Göre göre inanmışım Hüdam'a

Çorum, Merkez, Eşençay köyünden Veli Gürlek konuya farklı bir yorum getirerek, "Aleviler için asıl olan halka namazıdır. Kuranıkerim'de Cenabı Hak buyurmuştur ki, biz geceyi ibadet ve dinlenme, gündüzü ise çalışıp rızkını temin vakit kıldık, onun için, gündüz göstermelik olarak yapılan ibadet günahtır. Bundan dolayı biz halka namazı kılarız, ilk secde

Adem'e indiği için de Adem'e secde ederiz," diyordu.

Amasya, Merzifon, Kayadüzü köyünden Hüseyin Ceylan, "Alevilerde namaz değil niyaz vardır. Niyazda Adem'e secde edilir. Hak, Adem'dedir. Şeytan, Hakk'ın emrine uyup Adem'e secde etmediği için cennetten koyulmuştur. Biz Hakk'ı Adem'de bulduğumuz için insana secde ederiz. Allah'ın cemali insanın yüzündedir," dedikten sonra Fedai'nin şu dörtlüğünü söylüyordu:

Münkirler bu sırra elbet eremez
Kuran okur fakat manasın bilmez
Hakk'ı gökte arar Adem'de bilmez
Dolarlar mescide boşunan geldi

Çorum, Alaca, Eskiyapar köyünden Hasan Taşdemir ise konuyu Harabi'nin bir dörtlüğü ile yorumluyordu:

Gel sofu nutkuna sen eyle iman
Her sözüm Mevla'nın sözü gibidir
Tıpkı bana benzer Hazreti Allah
İşte gözüm Hakk'ın gözü gibidir

Konuya ilişkin Pir Sultan Abdal ve Hatai'ye ait iki dörtlük şöyledir:

Sen Hakk'ı yabanda arama sakın
Uyduysan kalbine Hak sana yakın
Adem'e hor bakma kendini sakın
Cümlesin Adem'de buldum erenler

Hatai

İhlâs ile gelen bu yoldan dönmez
İkilikten geçmeyen birliği bilmez
Eri Hak görmeyen Hakk'ı da görmez
Gözü bakar ama körden sayılır.

Pir Sultan Abdal

Amasya, Merzifon ilçe merkezinden Ahmet Turan Saltık, "Alevilerde gece yarısından sonra iki rekat olarak kılınan 'leyli seyir' denen namaz vardır. Bu Kuran'da da geçer. Hz. Peygamber de onu kılardı," dedikten sonra, "Alevilerde asıl namaz halka namazıdır, bu da cemde halkın halka biçiminde oturup, insanın insana secde etmesiyle olur," diye ekleyerek konuyu yorumluyordu.

Aydın, Bozdoğan, Alamut köyünden Mehmet Buruk, "Aleviler namazı evinde gece yarısından sonra iki rekat olarak kılar. Aleviler için asıl olan namaz değil niyazdır. Niyaz her yerde yapılır; tarlada çalışırken, yemek yerken, yatarken, nerede olursa olsun Allah, Muhammed ya Ali diyerek niyaz edersin," diyordu.

Amasya, Göynücek, Şarklı köyünden Mehmet Kılıç Alevilerde namaza ilişkin sorumuza farklı bir cevap veriyordu:

"Bazen kılıyorum, üç düvaz okuyorum, üç düvaz zaten namaz yerine geçer," dedikten sonra, "Alevilerin namazı cemde kılınan halka namazıdır," diye ekliyordu.

Buraya kadar ortaya koyduğumuz bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Anadolu Aleviliğinde Sünni Müslümanların kıldığı namaz, inanç özelliklerini kaybetmiş kişi ya da grupların haricinde yoktur.

Alevilerin de Sünni Müslümanlar gibi abdest alıp namaz kıldığı yolundaki görüşler, Alevileri asimile etme çabasından

kaynaklanan, gerçeği yansıtmaktan uzak, belirli politikaların ürünü olarak ortaya konmuş görüşlerdir.

Camiye gidip namaz kılan Alevi inancı mensupları Türkiye genelindeki Alevi nüfusun çok küçük bir bölümünü oluşturduğundan, bu kişi ve grupların genel anlamda Alevi inancını temsil ettiğini söylemek mümkün değildir.

Anadolu'da yaptığım çalışmalar sırasında birçok Alevi köyüne cami yapıldığını gördüm. Bu camiler ya devlet tarafından belirli politikaların ürünü olarak yapılmıştı ya da köy halkı tarafından çevreye uyum sağlama düşüncesi ile inşa edilmişlerdi. Yapılan bu camilere köy halkının gitme oranının çok düşük olduğu, çoğunlukla da hiç kullanılmadığı söylenmekte idi. Bunun nedenleri arasında, "Sünni imamın arkasından namaz kılınmaz ya da On İki İmam'ın ismini bilmesi ve sayması durumunda kılınır," gibi gerekçeler yanında;

Kahramanmaraş, Pazarcık, Terolar köyünden Mustafa Enhas, "Ben Sünni cami hocasının arkasında namaz kılmam, kıldığım zaman benim Ehl-i Beyt'e olan imanım zedelenir," derken;

Muğla, Ula, Çörüş köyünden Ali Tozak, "Ben eskiden cuma namazlarına devamlı giderdim ama kıldığım namazda o caminin imamına uymam, durdum divana uydum On İki İmam'a, diye namazımı kılardım, kendimi On İki İmam'lara bağlar, Sünni imama uymazdım," diyordu;

"Hazreti Ali camide öldürülmüştür, Muaviye döneminde cami minberlerinden Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e küfredilmiştir," gibi gerekçeler sayılarak Alevilerin camiye gitmemeleri açıklanmaya çalışılmakta, camiye gitmemenin gerçek nedeni göz ardı edilmekte idi. Oysa Anadolu Alevisinin camiye gitmemesinin altında yatan gerçek çok daha farklı idi.

Anadolu Alevisinin ibadet biçimi cemler ve cemlerde kılınan halka namazıdır. Cemler içerisinde yer alan ve Anadolu Aleviliğinin özünü oluşturan, kadınla birlikte ibadet, müzik (deyiş, düvaz), semah, kurban, bazı yörelerde içki içilmesi vb unsurlar ile yürütülen 12 hizmetin niteliği, cami mekânı içerisinde gerçekleştirilmeye uygun değildir. Alevilerin camiye gitmemesi ve namaz kılmamasının altında yatan gerçek neden de budur. Anadolu Alevileri tarihin hiçbir döneminde camiyi ibadet mekânı olarak kabullenmemiş ve gitmemişlerdir.

Zahit sen bu yola benim mi dersin
Erenler sırrına erem mi dersin
Mescit hak meyhane haram mı dersin
Hak olan mescide meyhane neyler

Pir Sultan Abdal

İnsanlar ilkçağdan bugüne, gücüne inandıkları şeylere kutsiyet atfetmiş ve saygılarını ibadet ederek göstermişlerdir.

Her inancın kendine özgü bir ibadet biçimi vardır. Bu ibadet biçimi toplumların kültürel yapılarına göre uygulamada küçük farklılıklar göstermekle birlikte, temel niteliklerinde ortaklık taşırlar.

Anadolu Alevilerinin ibadet biçimi ise İslam inancı içerisinde değerlendirilmekte ve Anadolu Alevisi İslam inancı açısından gerçek ibadetin kendi yaptığı ibadet olduğu görüşünü savunmaktadır.

Anadolu Alevisinin ibadetinde yürüttüğü 12 hizmetin Kuran hükümleri ve İslam inancının genel niteliği açısından yorumunu yapmak oldukça güçtür.

Anadolu Aleviliğinin ibadet biçimi olan cemler ve cem-

lerde kılınan halka namazı, Alevilerin İslam öncesi içinde bulundukları inanç sistemleri ve yaşadıkları Anadolu coğrafyasında var olmuş yerleşik kültürlerin izlerini taşıyor gibi görünmektedir ve İslami bir kılıfa büründürülen eski inanç ve kültürlere ait unsurlar üzerindeki kılıfın altından her zaman kendini hissettirmektedir.

Kaynakça

Birdoğan, Nejat; *Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai*, Can Yayınları, İstanbul, 1991, s. 87.

Bozkurt, Prof. Dr. Mehmet Fuat (yay. haz.); *Buyruk*, Serbest Matbaası, İstanbul, 1982, s. 120.

Bozkurt, Prof. Dr. Mehmet Fuat; "Alevilik", *Sabah* gazetesi, 28.01.1990.

Eyüboğlu, İsmet Zeki; *Bütün Yönleri ile Tasavvuf, Tarikatlar Mezhepler Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1990, s. 185.

Gölpınarlı, Abdulbaki; *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1969, s. 277.

Noyan, Doç. Dr. Bedri; *Bektaşilik Alevilik Nedir?*, Ankara, 1987, s. 300.

Öztelli, Cahit; *Pir Sultan Abdal / Yaşamı ve Bütün Şiirleri*, Özgür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 317, 326.

Öztürk, Prof. Dr. Yaşar Nuri; *Kur'an-ı Kerim Meali*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1993.

Şapolyo, Enver Behnan; *Mezhepler Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 318.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

Arşiv Yer No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B.92.0444	Kırıkkale	Hasandede	-	M. Ali Kuldedeoğlu	15.12.1992
B.93.0053	Yozgat	-	Kababel	Bekir Şahan	20.04.1993
B.94.0247	Çorum	-	Eşençay	Veli Gürler	08.09.1994
B.94.0257	Çorum	Alaca	Eskiyapar	Hasan Taşdemir	12.09.1994
B.94.0260	Çorum	Osmancık	Çampınar	Bayram Görmez	13.09.1994
B.94.0262	Çorum	Osmancık	Çampınar	Davut Bayrak	13.09.1994
B.95.0160	Amasya	Göynücek	Şarklı	Mehmet Kılıç	07.10.1995
B.95.0164	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Hüseyin Ceylan	09.10.1995
B.95.0166,0168	Amasya	Merzifon	-	H. Turan Saltık	10.10.1995
B.95.0170	Amasya	Hamamözü	Yemişen	Abdullah Balcı	11.10.1995
B.95.0172,0174	Amasya	Gümüşhacıköy	Sarayözü	Haydar Altun	12.10.1995
B.96.0027	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet Buruk	29.02.1996
B.97.0153	Kahramanmaraş	Pazarcık	Çınarlı (Terolar)	Mustafa Enhas	21.06.1997
B.2000.0321	Muğla	Ula	Çörüş	Ali Tozak	20.11.2000

Anadolu Aleviliğinde muharrem ve aşure

Anadolu Aleviliği ile ilgili olarak en çok tartışılan konulardan biri de Anadolu Alevilerinin oruç tutup tutmadıkları ya da bu ibadetlerini ne şekilde yerine getirdikleridir.

Yahudi ve Hıristiyanların da yılın belli günlerinde belli nesneleri yememe şeklinde gerçekleştirdiği orucun, güneşin doğmasından batmasına kadar geçen sürede yememek, içmemek ve cinsel ilişkide bulunmamak gibi birtakım kuralları vardır.

Oruç tutmak İslam dininin beş temel kuralından biridir. Kameri yılın ramazan ayında olmak üzere her yıl bir ay tutulur. Hicret'in ikinci yılında Medine'de farz olunmuştur. Kuran da ramazan ayı içerisinde bildirilmiştir.

Oruca, niyet edilerek başlanması gerekir. Ergin olan her Müslüman oruç tutmak zorundadır. Misafir ve hasta olanlar ile çocuklarını emziren kadınlar oruçlarını kaza edebilir ve sonradan tutarlar. Loğusa ve âdet gören kadınlar oruç tutmazlar ama bu durumları geçtikten sonra her tutmadıkları güne karşı bir gün olarak oruçlarını tutmak zorundadırlar.

Kuranıkerim'de oruçla ilgili 12 ayet bulunmaktadır. Oruç tutulmasını ve ne zaman tutulması gerektiğini ifade eden iki ayet şöyledir:

"Ey iman sahipleri! Oruç sizden öncekiler üzerine yazıl-

dığı gibi sizin üzerinize de yazılmıştır. Bu sayede korunmanız umulmaktadır." (Bakara, 183)

"Ramazan o aydır ki; insanlara kılavuz olan, iyi-kötü ayrımıyla hidayetten kanıtlar getiren Kuran, onda indirilmiştir. O halde bu aya ulaşanınız onu oruçlu geçirsin. Hasta olan veya yolculuk halinde bulunan tutmadığı gün sayısınca başka günlerde tutsun. Allah sizin için kolaylık ister; O sizin için zorluk istemez. Tutulmamış olan günleri tamamlamanızı, sizi doğru yola kılavuzladığı için Allah'ı yüceltmenizi ister. Ve sizin şükretmeniz umulmaktadır." (Bakara, 185)

Oruç Kuran hükmü olarak bildirilmeden önce Hz. Muhammed'in Medine'de Müslümanlara, Yahudilerin yaptıkları gibi, yılda bir kez sadece aşure gününde oruç tutmalarını buyurduğu bilinmektedir.

Muharrem ayının sadece onuncu günü (bir gün olarak) oruç tutmak, daha sonra İslam inancı açısından mekruh (Allah tarafından yasaklanmamakla beraber yapılmaması gereken) sayılmıştır.

Bunun nedeni, muharrem ayının onuncu gününü Yahudilerin, kutsal kitapları Tevrat'a göre günahlardan arınma cezası, işlenen bir günaha karşılık tutmak üzere bir şey verme ya da yapma günü olarak kabul etmeleri ve bu gün oruç tutmalarıdır. Araplar da Yahudilerden etkilenerek aynı gün oruç tutarken İslamiyetin oruç ayı olarak ramazan ayını benimsemesi sonucu 10 Muharrem günü oruç tutulması yasaklanmış ve mekruh sayılmıştır.

Çorum, Kargı, Yeşilköy'den (köy Sünni-Hanefidir) kaynak kişi Yusuf Aksoy 09.09.1994 günü yaptığım derleme çalışmasında muharremde oruç tutmaya ilişkin soruma şu şekilde cevap veriyordu:

"Muharremde oruç tutmak sevaptır. Dokuzuncu ve 11. günler tutmak gerekir. Onuncu gün oruç tutmak iyi değildir. Gayri Müslimler bu güne çok önem verir ve onuncu gün oruç tutmaya çok itibar ederler. Onlara benzememek için onuncu gün oruç tutmamak gerekir."

Anadolu Alevileri, Sünni Müslümanlar gibi ramazan ayı boyunca 30 gün oruç tutmazlar. İnanç özelliğini yitirmiş kişi ya da gruplarda ramazan orucu tutulmakla birlikte, bu, inanç açısından genel bir niteleme yapmaya yeterli değildir.

Anadolu Alevilerince ramazan ayının 19, 20 ve 21. günleri yas günü olarak kabul edilip, o günlerde oruç tutulmaktadır. Bunun nedeni, Hz. Ali'nin ramazan ayının 19'unda yaralandıktan sonra 21'inde Hakk'a yürümüş olmasıdır. Bunun dışında, inanç özelliğini koruyan Alevilerce ramazan ayında oruç tutulmamaktadır.

Anadolu Alevileri için asıl olan, muharrem ayında 12 gün süreyle tutulan oruçtur. Bu oruç bazen, 12 günlük orucun öncesinde, Müslim Akil ve iki oğlu (Muhammed ve İbrahim) için tutulan üç günlük karşılama orucuyla 15 güne çıkarılır.

Muharrem ayı Anadolu Alevisi için yas ayıdır. Bunun nedeni Hz. Ali'nin küçük oğlu Hz. Hüseyin'in 10 Muharrem 680'de Yezit orduları tarafından Kerbela'da önce susuz bırakılıp daha sonra başı kesilmek sureti ile şehit edilmiş olmasıdır. Aleviler o günün yasını çeker, matemini tutarlar.

Caferiler Hz. Hüseyin'in şehit edildiği 10 Muharrem gününe kadar oruç tuttuktan sonra 10 Muharrem günü dövünürler. Vücutlarına zincirlerle vurarak, vücutlarının bazı yerlerini keserek kan akıtırlar.

Türkiye Caferilerinin caferilik.com adlı internet sitesinde, ramazan orucunun farz olduğundan bahisle, muharrem

orucu ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

"Ramazan orucu imiş gibi görmeden, dilerse o musibetleri biraz olsun tatmak, gözyaşı dökmek, o şehitler ile hemhal olmak amacıyla 10-12 gün oruç tutarlar, yahut da güçleri yettiği miktarda Allah rızası için oruçlu olurlar. Muharrem ayı orucu tutulduğunda iftar vaktinden sonra su içmemek, et, yumurta, soğan vb zevk verici şeyler yememek, tıraş olmamak gibi ameller ise orucun şartlarından değildir. Bu sadece edep, saygı ve o günkü musibete duyulan ilgi ve üzüntünün bir ifadesidir. Bu bir gönül ve aşk işidir. Kalbinde bu aşkın ateşini yakan bir kimse, değil 10-12 gün gam, keder ve üzüntülü olmak, belki bir ömür hüzünlü olmalı, gülmeyi unutmalıdır."

Görüldüğü gibi, Caferilerdeki muharrem orucu ile Anadolu Aleviliğindeki muharrem orucu arasında inançların özündeki farklılıklar kadar derin ayrılıklar bulunmaktadır. Bu da dikkat çekilmesi gereken bir ayrıntıdır.

Anadolu'da yaşayan Nusayri gruplarca da ramazan ayında 30 gün oruç tutulmakta, muharremde oruç tutulmamaktadır. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edildiği 10 Muharrem günü, On İki İmam için dua edilip, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e salavat getirilip kurban kesilerek ve hırısi pişirilerek adak dağıtılmaktadır.

Hatay'dan Şıh Nasreddin Eskiocak, "Biz 10 Muharrem'i diğer Aleviler gibi matem günü olarak değil, bayram olarak kutlarız, çünkü o gün Hz. Hüseyin'in cennetle müjdelendiğine inanırız," diyor.

Alevi-Bektaşiler ise 10 Muharrem'i matem bayramı olarak değerlendirirler, çünkü o gün İmam Hüseyin ölmüş ancak oğlu Zeynel Abidin Kerbela'dan sağ kurtulmuştur ve On

İki İmamlar onun neslinden gelerek tamamlanmıştır. Ayrıca Anadolu Alevileri orucu 12'ye tamamlarlar. Anadolu Alevilerinde dövünme yoktur.

Muharremin başlangıcı takvimlerde belirtilmekle beraber, geleneksel açıdan muharreme Kurban Bayramı'nın ilk gününden 20 ya da son gününden 17 gün sayılarak başlanması yaygın bir uygulamadır.

Bazı köylerde ise muharrem orucunun başlangıç ve bitiş tarihleri sabitlenmiştir.

Kaynak kişi Veli Gürlek, muharremin başlangıç ve bitiş tarihlerine ilişkin şu bilgileri veriyordu:

"Hz. Hüseyin Kerbela'ya Mart'ın 27'sinde gelmiş ve Nisan'ın 8'inde şehit olmuştur. Bu tarihleri muharremin başlangıç ve bitişi olarak kabul ediyoruz ve bu aradaki 12 gün oruç tutuyoruz. Muharremin tarihleri sabitlendi."

Kaynak kişi Bekir Sahan aynı uygulamanın Yozgat, Merkez, Kababel köyünde de olduğunu belirtip, gerekçe olarak, Kerbela olayının tarihinin belli olduğunu ve her yıl değişmemesi gerektiğini göstermektedir.

Ayrıca, Hz. Hüseyin'in şehit edildiği günü, 10 Ekim 680 (H. 10 Muharrem 61) tarihini baz alarak sabitleme düşüncesinde olanlar vardır.

Muharrem orucu süresince kaçınılması gereken ve orucu bozan davranışlar ise şunlardır:

- Su içilmez (oruç açıldıktan sonra sulu gıdalar alınır: hoşaf, ayran vb),
- Çamaşır yıkanmaz,
- Banyo yapılmaz,
- Tıraş olunmaz,
- Sigara, içki içilmez,

- Hayvan kesilmez,
- Ağaç kesilmez,
- Böcek öldürülmez,
- Kokulu maddeler koklanmaz,
- Karı-koca ilişkileri olmaz (oruç açıldıktan sonra da),
- Süslenilmez,
- Aynaya bakılmaz,
- Türkü söylenmez,
- Oyun oynanmaz,
- Düğün olmaz,
- Cem yapılmaz (Cemlerin 48 perşembe yapılmasının nedeni de budur),
- Kimi yörelerde oruç tuz yalayarak açılır.

İnancın özünde olan ve geleneksel kesimde hâlâ uygulanmakta olan bu kuralların bazılarının (banyo yapmama, tıraş olmama, aynaya bakmama, çamaşır yıkamama gibi) çağdaş yaşam içerisinde geçerliliğini yitirdiği ve uygulamadan kaldırıldığı görülmektedir. Bu da Anadolu Aleviliğinin dinamik yapısını, koşullara göre yeni şekiller alabilmesini tespit açısından ilginç bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geleneksel kesimde muharrem ayı süresince akşamları oruç açıldıktan sonra evlerde toplanılarak, bilenler tarafından Kerbela vakası anlatılmakta ya da kitaplardan okunmakta, Hz. Hüseyin'e mersiyeler söylenmektedir.

Bugün matem günü geldi
Ah Hüseyin vah Hüseyin
Senin derdin bağrım deldi
Ah Hüseyin vah Hüseyin

Kerbela'nın önü yazı
Yüreğimden çıkmaz sızı
Yezidler mi kırdı sizi
Ah Hüseyin vah Hüseyin

Bizimle gelenler gelsin
Serini meydana koysun
Hüseyn ile şehid olsun
Ah Hüseyin vah Hüseyin

Kerbela'nın yazıları
Şehit düştü gazileri
Fatma ana kuzuları
Ah Hüseyin vah Hüseyin

Esti deli poyraz esti
Kafir Mervan bizi astı
Hüseyn'in başın kesti
Ah Hüseyin vah Hüseyin

Kerbela'nın önü düzdür
Geceler bana gündüzdür
Şah Kerbela'da yalnızdır
Ah Hüseyin vah Hüseyin

Gökte yıldız paralandı
Şahrıban Ana karalandı
İmam Hüseyin yaralandı
Ah Hüseyin vah Hüseyin

İmam Hüseyin attan düştü
Kafir gelib kanın içti
Atı Medine'ye kaçtı
Ah Hüseyin vah Hüseyin

Bir su verin masum cana
Yezid içti kana kana
Fatma Ana yana yana
Ah Hüseyin vah Hüseyin

Kerbela'da biter yonca
Boyu uzun beli ince
Şah Hatayi'm kasarınca
Ah Hüseyin vah Hüseyin

Hatai

Anadolu Alevilerince, 12. günü tutulan orucu 11. günü akşamından yapılmaya başlanan aşureden yiyerek açmak da yaygın bir uygulamadır.

Ramazan orucundaki orucu kaza etme ya da tutulamayan oruca karşılık fidye ya da kefaret verme uygulamaları muharrem orucunda mevcut değildir. Muharrem orucunun tutulmasında inanç açısından herhangi bir yaptırım söz konusu değildir. Tutup tutmama tamamen bireyin özgür iradesine bırakılmıştır.

Muharrem orucunda, ramazan orucunda olduğu gibi sahura kalkmak yoktur, orucun başlayış ve bitiş saatleri güneşin batışı ile ilintilendirilmiştir, güneş battıktan sonra oruç açılmakta ve yenen bu yemekle ertesi günkü güneşin batışına kadar oruç tutulmaktadır.

Toplumsal yaşamda musahiplik müessesesi sayesinde yaşanan yardımlaşma ve paylaşım, muharrem ayı süresince tüm köyde yaygınlaşmakta ve ekonomik gücü yerinde olan her evde pişen yemek, oruç açılmadan önce fakir olanların evine gönderilerek oruçların aynı kazanda pişen yemekle açılması sağlanmakta ve toplumdaki birlik ruhu pekiştirilmektedir.

Muharremde tutulan oruçla Hz. Hüseyin'in Kerbela'da çektiği acılar, uğradığı haksızlıklar hatırlanarak, aynı acılar yüreklerde hissedilip Yezit'e lanet okunurken, Kerbela şehitleri için gözyaşı dökülür. Aynı zamanda, hepsinin de haksızlığa uğradığına inanılan On İki İmamlar anılır. Muharrem ayı süresince hissedilen acı, Hz. Hüseyin'in kişiliğinde temsilini bulan, haksızlığa uğramanın, ezilmişliğin acısıdır. Hz. Hüseyin ve Kerbela birer simgedir. Anadolu Alevisi için Kerbela bir tepkinin, bir başkaldırının simgeleşmiş öyküsüdür. Saygı duyulan, Hz. Hüseyin'in başkaldırısı, haksızlığa karşı direnci; üzüntüsü duyulan ise Kerbela olayının sonucudur.

Anadolu Alevilerinin tuttuğu muharrem orucu, aç susuz kalarak nefsi terbiye etme amacından uzak, Hz. Hüseyin'in kişiliği ile özdeşleştirilen bir hak arayıcı, bir başkaldırıcı kahramanın kaybının matemidir. Anadolu Alevisi Hz. Hüseyin'de kendi başkaldırıcılığını, Kerbela olayında ise kendi isyanını görür. İsyanın başarısızlığıdır ona yas tutturan. Tuttuğu yasın ardından ise hep umut vardır. Mehdi gelip bir gün her şeyi düzeltecek inancı ile, Mehdi umudun öbür adı olmuştur Anadolu Alevisi için.

Alevilerce asıl olan "nefs"i öldürmektir; nefs (nefis) insanın içindeki yıkıcı arzular ve kötü duyguların tümü anlamına gelir. Alevi felsefesinde insan nefsi, onun için "en büyük düşman" (Adu-yı ekber) kabul edilmiştir. Bu nedenle de en bü-

yük savaş "insanın kendi içinde, kendi nefsine karşı verdiği savaş"tır. Anadolu Alevilerinin inancına göre, eline, diline, beline sahip çıkmak en büyük oruç ve bu orucu bozmak en büyük günahtır.

Ölmeden önce ölmek, simgesel anlamda ölüp yeniden doğmayı ya da nefsini öldürmeyi ifade eder; Alevi için asıl olan bu yolla nefsini öldürmektir, yoksa oruç tutarak nefsin ıslahı değil.

Hızır orucu

Muharrem orucu dışında Anadolu Alevilerince şubat ayının ikinci haftasında Hz. Ali'nin bir zuhuru olarak düşündükleri Hızır için de çoğu yerde üç, bazı yörelerde ise yedi gün "Hızır orucu" tutulmaktadırlar. Bu oruç çoğu zaman 12 ya da 13 Şubat'ta başlamaktadır.

Adıyaman, Pişinik, Durukaynak köyünde 2002 yılında 12-18 Şubat tarihleri arasında tutulan Hızır orucunun ardından, 18 Şubat'ta Havra (lokma) yapılarak dağıtıldığı ve ardından da Hızır ceminin yapıldığı belgelenmiştir. Bu köyde Hızır'la ilgili yaygın bir uygulama da, kerpiç damlı evlerin baca kenarlarına küçük taşlar dizilmesi ve sabah olduğunda taşların kaldırılıp altlarına bakılmasıdır; eğer taşların altından bir böcek çıkarsa o gün Hızır'ın o eve uğradığına inanılmaktadır.

Sıraçlar Alevilerinde de Hızır orucu yedi gün tutulmaktadır.

Efsanevi bir kişiliğe sahip olan Hızır hakkında Aleviler arasında birçok söylence bulunmaktadır. Hızır Peygamber'in zor durumda olan kişilerin yardımına yetiştiğine inanılır. Ale-

vilikte bunu anlatan "yetiş ya Boz Atlı Hızır", "Boz Atlı Hızır yardımcınız olsun" gibi sözler sıklıkla kullanılır.

Pir Sultan Abdal'ın bir deyişinde Hızır'ın yolda kalana yoldaşlığı şu şekilde anlatılır:

Allah Allah desem kalksam yürüsem
Acep şu dağları aşamam m'ola
Boz atlı Hızır'ı yoldaş eylesem
Varıp efendime düşemem m'ola

Alevilerin inanışına göre, Hızır yoksul, yetim, fakir kılığında evleri üç gün peş peşe ziyaret etmektedir. Bunun içindir ki Aleviler, Hızır'ın gezdiği günler olduğunu düşündükleri günlerde Hızır orucu tutarlar ve yoksul kılığındaki Hızır gibi olduklarını, nefislerini öldürdüklerini ifade etmeye çalışırlar.

Anadolu Alevileri açısından Hızır da Ali'dir. Pir Sultan bir dörtlüğünde Ali'nin Hızır olduğunu ifadelendirmektedir:

Bin bir adı vardır bir adı Hızır
Her nerde çağırsam orada hazır
Ali padişahtır Muhammed vezir
Bu fermanı yazan Ali değil mi?

Boz Atlı Hızır çoğu halde Hızır İlyas ile de karıştırılmakta ve Hızır ve İlyas Peygamberler'in birbirine kavuştukları gün olarak kabul edilen 6 Mayıs tarihi Anadolu'nun pek çok yerinde geleneksel uygulamalara sahne olmaktadır. Hızır ve İlyas iki kardeş peygamberdir. Biri karada diğeri denizde yardıma ihtiyacı olan insanlara yardımcı olurlar ve senede bir gün, ki bu gün 6 Mayıs tarihidir, birbirleri ile buluşurlar. Bu aynı

zamanda kara ile denizin birbirine kavuşması anlamını da içerir. Hıdırellez aynı zamanda bir mevsimlik dönüşümün işaretidir, artık bahara erişilmiştir.

Darda kalanlara yardım motifinin ortaklığından kaynaklanmış olsa gerektir ki, Boz Atlı Hızır ile Hızır ve İlyas kültleri birbirine karıştırılmış ve aynı gibi algılanmıştır.

Oysa Hızır ve İlyas inancı Aleviler dışında Anadolu'nun birçok yerinde Sünni Müslümanlarca da bilinmekte ve hemen hemen aynı içerikte tanımlanarak kutlanmakta iken, Boz Atlı Hızır Anadolu Alevilerine özgü bir algılama ve inanç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hızır orucu ile ilgili geleneksel uygulamalara bakıldığında Hızır'ın aynı zamanda bolluk ve bereketle ilgili bir kutlama niteliği taşıdığı da görülmektedir.

Şubat ayı, Anadolu Alevilerince Hızır ayı olarak da adlandırılır. İş mevsimi olmayan ve bu nedenle de cemlerin yapılması için uygun olan bu dönemde, görgü cemi, musahiplik cemi gibi Alevi geleneğinin temelini oluşturan uygulamalar gerçekleştirilir.

Aşure

Tatlı olarak bilinen aşure (aşur, aşura), adını Arap aylarından muharremin onuncu gününden alır.

Yahudilerin inancına göre bu gün, işlenen bir günaha karşılık olmak üzere bir şey verme ya da yapma günüdür. Bundan dolayı Yahudiler bu gün oruç tutup aç kalarak günahlarına karşılık bir bedel ödemiş olurlar. Araplar da bu inançtan etkilenerek bu gün oruç tutuyorlardı. İslamiyetin oruç ayı ola-

rak ramazan ayını kabul edip bu gün oruç tutulmasını yasaklaması ile birlikte İslamiyet içerisinde bu günle ilgili farklı inanışlar ortaya çıkmıştır.

• Hz. Adem'in günahından dolayı ettiği tövbenin bu gün kabul olduğu,

• Hz. İbrahim'in bu gün ateşten kurtulduğu,

• Hz. Yakub'un, oğlu Yusuf'a bu gün kavuştuğu,

• Hz. Nuh'un gemisinin tufan bitip sular çekilince Cudi Dağı'na bu gün oturduğu,

gibi inanışlarla bu gün bir şükran günü olarak kabul edilmiş ve aşure yapmak suretiyle kutlanır olmuştur.

Bu gün aşure pişirilmesi, Hz. Nuh'un gemisi öyküsüne bağlanır. Bu öyküye göre, Nuh Peygamber ahlaksal bir çöküntü yaşayan ve Allah'ın gazabına uğrayacağı kendisine bildirilen halkından kendisine inanan birkaç kişi ve dünyada yaşayan hayvanlardan aldığı birer çift örnekle, yaptığı büyükçe bir gemiye biner ve tufan kopar. Bütün dünya sular altında kalır, gemi günlerce suyun üzerinde kaldıktan sonra dağa oturur.

Gemidekiler tufandan kurtulduklarına sevinerek, gemide artakalmış ne kadar yiyecek varsa toplayıp bir kazana doldurarak bir şükran çorbası pişirirler. Pişirilen bu çorba, aşurenin ilk örneğidir.

Anadolu Aleviliğindeki aşure geleneği ise Kerbela olayına dayandırılmakla beraber, sadece Hz. Hüseyin ve Kerbela'da şehit olanlar için değil, aynı zamanda On İki İmamlar için de pişirilir. Kerbela için pişirilen aşure Nuh'un gemisi öyküsüyle de bilinmektedir. Hatta çoğu zaman Kerbela olayı ile Nuh'un gemisi söylencesi arasında, asıl söylencede yer almamakla beraber, bağlantı kurulmaktadır.

Çorum, Alaca, Eskiyapar köyünde yapmış olduğum bir

derleme çalışmasında kaynak kişi Halil Taşdemir, aşureyi niçin yaparsınız şeklindeki soruma şöyle cevap veriyordu:

"Aşure, Nuh Peygamber'den kalmıştır. Nuh Peygamber, Allah'ın gazabına uğrayan halkından kendisine inananlar ve dünyada bulunan hayvanlardan aldığı birer çift örnekle gemisinde tufanın dinmesini beklerken, gemi denizin üzerinde bir yerde takılıp kalır. Nuh Peygamber, Allah'a yalvararak gemisini bu durumdan kurtarmasını diler. Allah'tan bir nida gelir ve geminin bulunduğu yerin Kerbela Çölü'nün üzeri olduğu, Hz. Hüseyin ile birlikte 73 kişinin ileride burada Yezit Orduları'nca şehit edileceğini bildirir. Nuh Peygamber ve gemidekiler, Hz. Hüseyin, On İki İmamlar ve şehitler aşkına üç gün oruç tutup aşure yaptıktan sonra gemi yürümeye başlar ve karaya ulaşır."

Bu söylencede de görüldüğü gibi, uyguladığı her geleneğe kendine göre bir kaynak bulan ve kendi inancıyla bağdaştıran Anadolu Alevisi, üzüntüsünü çektiği Kerbela olayını dahi yüzyıllar önceki bir öyküyü kaynak göstererek yorumlamasını bilmiştir.

Aşure, Anadolu'da Sünni inanç mensuplarınca da yapılıyor olmakla beraber, Anadolu Alevilerince yapılan aşure, bağlandığı kaynak, yapılış tarihi, yapılış amacı, yapılışı ve dağıtılışı sırasında çevresinde oluşan birtakım pratik ve uygulamalarla farklılıklar taşır.

Anadolu Alevileri, 11 tıraş 12 aş, diyerek, orucun 11. günü tıraş olup temizlenir on, 12. günü ise aş yani aşure pişirirler. 12. gün tutulan oruç o gün pişirilen aşurenin yenmesi ile açılır.

Tahtacı gruplarda ise muharrem orucu ve aşure ile ilgili olarak, orucun ilk beş günü hiçbir iş yapılmazken, beşinci günden sonra yapılabilecek işler şu şekilde ifade edilir:

6 yaş: (Altıncı gün artık ağaç kesim işlemlerine başlanabilir) Orman ürünleri işçiliği ağırlıklı geçim kaynakları olan Tahtacılar, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da başı kesilmek suretiyle şehit edilmiş olmasından duydukları üzüntü nedeni ile muharrem ayının ilk beş günü canlı nesnelere dokunmaz ve kesmezler;

7 tıraş: Hz. Hüseyin'in Kerbela'da susuz bırakılarak şehit edilmiş olmasından duyulan üzüntünün bir ifadesi olarak Tahtacılar'da muharrem ayının ilk altı günü su ile ilintili işler yapılmaz, buna bağlı olarak tıraş da olunmaz. Bu bir yas alametidir, altıncı günden sonra ise artık tıraş olunabilir;

8 saz: Kerbela'nın matemi nedeni ile yapılmayan eğlence içerikli faaliyetler (nişan, düğün) gibi sekizinci günden itibaren yapılmaya başlanabilir;

9 don: Dokuz gün süresince yapılmayan temizlik işlerine bu gün başlanarak artık çamaşır yıkanabilir;

10 göç-kon: İlk dokuz günde yapılamayan yolculuklara onuncu günden itibaren çıkılabilir;

11 pişir: Aşurenin pişirme hazırlıkları ve pişirilmesi 11. gün gerçekleştirilir;

12 içir: Aşurenin 12. gün komşu ve akrabalara içilir, dağıtılır.

Tahtacı geleneklerinde 12 gün oruç tutanlar 12. gün aşurelerini yapar, orucu 12 güne tamamlamayanlar 12. günden sonra aşurelerini yapar.

12 günde orucunu tamamlayanlar aşureleri ile birlikte bir cebrail (horoz) keser ve bu kurbanla birlikte dedenin duaları eşliğinde dolu (rakı) da verilir.

Günlük yaşantımızda bir tatlı türü olarak yer alan aşu-

re, Anadolu Alevileri için bir tatlı olmanın ötesinde çok daha farklı bir anlam ifade eder.

Aşureye katılan malzemenin türü ve sayısı, bölgelere ve yetiştirilen ürünlere göre farklılıklar gösterdiği gibi, ekonomik güç de katılan malzemenin niteliği konusunda belirleyici olmaktadır.

Aşure kimi yörelerde On İki İmam'ı sembolize etmek amacıyla 12 çeşit yiyeceğin katılmasıyla yapılırken, bu uyulması zorunlu bir kural değildir. Kişilerin ekonomik gücüne ve tercihlerine göre değişmektedir. Ancak, aşurede bulunması gerekli veya çoğu zaman bulunan yiyecekler bellidir. Aşurenin ana malzemesi su, şeker (pekmez), tuz, bazı yörelerde yarma olarak adlandırılan kabuğu çıkarılmış buğdaydır. Nohut, kuru fasulye, kuru üzüm, kuru kayısı, kuru incir, badem, ceviz içi, fındık, gülsuyu, zencefil vb maddeler imkânlar ölçüsünde sıklıkla kullanılan diğer yiyeceklerdir.

Aşurenin pişiriliş ve dağıtılışı da belli bir seremoni gerektirir. Malzemeler kazana konurken, pişirilirken ve kazandan alınırken dualar ve özellikle Hz. Hüseyin'e mersiyeler okunur. Köy Alevi-Bektaşilerinde aşure, köy halkı tarafından, aşure pişirilen evlerde toplu halde yenir. Bu şekilde köy halkındaki ortak hareket etme bilinci de pekiştirilir. Hasta olanların ve mazeretinden dolayı gelemeyenlerin evlerine gönderilir.

Aşurenin kentlerde toplu olarak yenmesi yaygın bir uygulama olmayıp, pişen aşure evden veya akraba kadınlardan biri tarafından komşu ve akrabalara dağıtılır. Bu hizmet, işi yapan kişinin büyük bir sevap kazanacağı inancından dolayı büyük bir istekle yapılır. Büyükçe bir bakraca konan aşure kepçeyle dağıtılır. Dağıtım sırasında, evlerin nüfus durumu göz önüne alınarak dengeli bir dağıtım yapılmasına ve kul hakkı

geçmemesine dikkat edilir. Evden verdiği kaba aşure doldurulan kişi, "Hak kabul etsin, hizmetin kabul olsun," diyerek, dağıtan kişiyi uğurlar. Aşure dağıtımının küçük kaplara konarak yapıldığı da olur. Bu durumda aşure boşaltıldıktan sonra kabı yıkamadan verilir. Kabın yıkanmadan verilmesindeki amaç, dağıtma işi gibi, dağıtılan kabın yıkanmasının da yapılan hizmetin bir parçası olarak değerlendirilmesinden kaynaklanıyor olsa gerektir.

Kaynakça

Algar, Ayla Esen; "Bektaşilikte Yemeğin Yeri", *İkinci Milletlerarası Yemek Kongresi, 3-10 Eylül 1988*, Konya Kültür ve Turizm Vakfı Yayını.

And, Metin; "İslam Folklorunda Muharrem ve Taziye", *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı 1976*, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları 1977, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 4-5.

Birdoğan, Nejat; *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 400.

Birdoğan, Nejat; *Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai*, Can Yayınları, İstanbul, 1991, s. 136.

Hançerlioğlu, Orhan; *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.

Noyan, Doç. Dr. Bedri; *Bektaşilik Alevilik Nedir?*, Ankara, 1987, s. 135.

Noyan, Doç. Dr. Bedri; "Bektaşi ve Alevilerde Muharrem Ayini Aşure ve Matem Erkânı", *Halk Kültürü Derleme Araştırmaları 1984/1*, Gümüş Basımevi, İstanbul, 1984, s. 81, 84.

Oytan, M. Tevfik; *Bektaşiliğin İçyüzü*, 2. Cilt, Maarif Kitaphanesi, İstanbul, s. 60.

Öz, Baki; *Alevilik Nedir?*, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 211.

Özkırımlı, Atilla; *Alevilik Bektaşilik / Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 187.

Yılmaz, Abdurrahman; *Tahtacılarda Gelenekler*, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s. 97.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi, B.92.0450, B.93.0054, B.94.0259.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

Arşiv Yer No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B.94.0247,0248	Çorum	-	Eşençay	Veli Gürlek	08.09.1994
B.94.0249	Çorum	Kargı	Yeşilköy	Yusuf Oksoy	09.09.1994
B.94.0262	Çorum	Osmancık	Çampınar	Davut Bayral	13.09.1994
B.95.0160	Amasya	Göynücek	Şarklı	Mehmet Kılıç	07.10.1995
B.95.0165	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Hüseyin Ceylan	09.10.1995
B.95.0166	Amasya	Merzifon	-	A. Turan Saltık	10.10.1995
B.96.0027,0028	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet Buruk	29.02.1996

Anadolu Aleviliğinde musahiplik

Musahiplik: Anadolu Aleviliğinde, inanç mensubu, ikrar vermiş, evli iki kişinin eşleri ile birlikte (dört kapılı), ahirete kadar kardeş kalacaklarına, birbirlerini koruyup kollayacaklarına, birlik ve beraberlik içerisinde yaşayacaklarına toplumun ve dedenin huzurunda söz vermeleri şeklinde gerçekleştirilen, sonradan kazanılan bir akrabalık türü olarak tanımlanabilir.

Kişinin yaşamında yalnız bir kere gerçekleşebilen bu antlaşmanın, ölüm, düşkünlük, ayrılık gibi durumlarda bozulması halinde yenilenmesi mümkün değildir. Ahiret kardeşliği olarak da adlandırılmasının nedeni, bu beraberliğin ölünceye kadar sürmesi gerekliliğindendir. Kimi yörelerde "yol kardeşliği" olarak da adlandırılır.

Musahiplik, inanç mensupları arasında yardımlaşmayı sağlayan sosyal bir organizasyon olarak, Anadolu Alevi inancı içerisinde önemli bir işlevi yerine getirir.

Bektaşilikte özellikle Babağan kolunda yaygın olmayan musahiplik (Babağan kolunda musahipliğin bulunmayışında bu koldaki mücerretlik kavramının ve Hacı Bektaş Veli'nin de mücerret yani evlenmemiş olduğu inancının etkili olmuş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Zira musahiplik için aranan şartlardan biri de evli olmaktır) Bektaşiler dışındaki Alevi gruplarda, özellikle de Tahtacılarda inancın temel niteliklerinden birini oluşturmaktadır.

Yol oğlundan bağçenizi sakınman
Yen yedirin yemişiniz koruman
Musahipsiz yedi adım yürümen
Musahibi olmayan anda yorulur
Hatai

Belli bir yaşa gelen her inanç mensubu kendine bir musahip tutmakla yükümlüdür. Musahiplik için ideal yaş gencin fiziksel olgunluğa eriştiği ve kişiliğinin oturduğu düşünülen 18-20 yaş civarıdır. Ancak bu yaşlar kesin kurallarla sınırlanmış yaşlar olmayıp, daha küçük ya da daha büyük yaşlarda da musahip tutulabilmektedir. Burada önemli olan, kişinin kendini bu sorumluluğu taşımaya hazır hissetmesidir.

Musahip olacak kişilerde belli şartlar aranır:

Aynı dili konuşuyor olmaları;

Aynı mahalle, köy, ilçe veya ilde oturuyor olmaları, erişilemeyecek uzaklıkta olmamaları;

Yola girmek için her iki adayın da ikrar vermiş olması;

Her iki adayın da evli olması (bekâr iki aday yola ikrarını vermiş olmak kaydıyla musahip seçer, ancak evlendikten sonra musahip olabilirler. Musahipsiz olanlar Abdal Musa cemi dışında görgüye katılamazlar).

Musahipsiz kişi ceme gelir mi
Ettiği niyazlar kabul olur mu
Muhammed Ali yolundan derman bulur mu
Yine farz içinde farzdır musahip
Pir Sultan Abdal

Adayların yolun yasakladığı suçları işlememiş olması ve

yol düşkünü olmaması gerekir.

Adayların aileleri arasında küskünlük, dargınlık, kan bağı akrabalık ve iki göbek ötesine kadar evlilikle kurulan akrabalık bağının bulunmaması gerekir.

Adayların toplumsal statülerinin (eğitim, meslek, yaş, ekonomi) birbirine yakın olması, arada büyük farklılıkların bulunmaması gerekir. (Karakterleri birbirine uyan ve birbirleri ile anlaşacaklarına kanaat getirilen kimselere, istemeleri durumunda bu farklılıklara rağmen izin verilir.) Sosyal ve ekonomik yardımlaşma ile sosyal dengenin kurulması amaçlanan musahiplik sisteminde, musahipler arasındaki sosyal farklılıkların ilişkileri olumsuz yönde etkileyerek bozabileceği yaygın bir düşüncedir.

Kahramanmaraş, Pazarcık, Terolar köyünden kaynak kişi Mustafa Enhas konuya ilişkin şu örneği veriyordu: "Gördüm iki kişi, ikisi cahil, orada devamlı kal kıl olur, biri kâmil biri cahil, müşkül orada hallolur, ikisi de ölü (ikrar verip yola girmiş, nefislerini öldürmüş), kudret orada bal olur," dedikten sonra, "İki cahili bir araya getirirsem orada her zaman problem çıkar, ama bir bülbülle bir kargayı da aynı kafese koymam, musahiplikte önemli olan iki gönlün birbirlerini sevmesidir," diye ekleyerek konuyu yorumluyordu.

Musahip musahibe bulsa bahane
Onları atalar bir ıssız hana
Nice yüz bin sene odlara yana
Danıştı Muhammed böyle der Ali

Hatai

Sayılan özellikleri taşıyan, birbirlerini belirli bir süre göz-

leyen ve değerlendiren iki kişi, musahip olmaya karar verdiklerinde, yolun kurallarını bilen bir rehberin öncülüğünde cemde dara durup, köy halkından sorulduktan sonra dede tarafından dualanırlar. Musahip adaylarına, birbirlerini denemeleri ve musahipliği yürütüp yürütemeyeceklerine karar vermeleri için "sınama" ya da "kazanç" denen bir yıllık (daha kısa olabilir) bir süre verilir.

Musahipliği yürütebileceklerine kanaat getirirlerse "kazanç süresi" sonunda rehber tarafından boyunlarına mendil veya tığbent bağlanarak cem meydanına getirilen musahipler, eşleri ile birlikte dara durup toplumdan sorulduktan sonra üzerlerine beyaz bir çarşaf örtülerek dededen dua ve nasihat alırlar. Bu beyaz çarşaf yaşarken ölmenin, ölmeden önce ölmenin ve kefenlenmenin simgesidir. Bu ölümle insanın nefsi kötülüklerden arınmış olur. Bu törenle musahipliğe girmiş olunur.

Eğer "kazanç süresi" içinde musahipliği yürütemeyeceklerine kanaat getirirlerse vazgeçerler, böylece kardeşlik antları bozulmamış olur ve başka biri ile musahip olabilirler. Musahip olduktan sonra andı bozanlar ise yeni bir musahip tutamazlar, düşkün sayılırlar.

Kardeş çocukları evlenebildiği halde, kan kardeşliğinden daha öte bir kavram olarak değerlendirilen musahiplikte musahip çocukları birbiri ile evlenememekte, hatta kimi yörelerde bu yasak birkaç göbek devam ettirilmektedir.

Musahip kardeşler kadın hariç birçok konuda teklifsiz ortak sayılırlar. Birinin evinde bulunanın diğerinin evinde de bulunması, bulunmadığı takdirde ortak kullanılması gerekir. Musahip, musahibinin evine teklifsiz girip yemeğini teklifsiz yemelidir, çünkü onun kardeşidir. Ekonomik anlamda yar-

dımlaşma musahipliğin temel niteliklerinden biridir. Musahipler, kendi çocuğuna karşı üstlendiği yükümlülükleri musahibinin çocuğuna karşı da yüklenmeli ve gerekli durumlarda sorumluluklarını yerine getirmelidir.

Musahiptir musahibin varisi
İkisi de bir elmanın yarısı
Eyyub'un teninde kovan arısı
O da her çiçekten bala getirir.

Pir Sultan Abdal

Tahtacılarda musahiplik müessesesinin diğer Alevi gruplardan farklı bir biçimde değerlendirildiği ve musahiplikten sonra üç aşamanın daha bulunduğu görülmektedir. Hz. Ali'nin bu dört aşamayı da yaşadığına inanılır. Günümüzde dördüncü aşamaya ulaşmak imkânsız, diğer iki aşamayı gerçekleştirmek de çok zordur. Onun için herkes ancak musahip tutabilmektedir.

Musahiplik: Tahtacı Alevilerinde birinci aşamadır. Hz. Ali'nin musahibi Hz. Muhammed'dir.

Aşina: Musahiplikten sonra gelen ikinci aşamayı oluşturur. Musahipliğe göre gerçekleştirilmesi daha zordur. Hz. Ali'nin aşinası Veysel Karani'dir. Ancak iki musahipli aşina olabilir.

Peşine: Aşinalıktan sonra iki aşinanın ulaşabileceği bir aşamadır ve üçüncü aşamayı oluşturur. Hz. Ali'nin peşinesi onun peşi sıra gidip "Boz Atlı Hızır"ını yani Hz. Ali'yi bulan Salman-ı Farisi'dir.

Çığıldaş: Ancak iki peşinenin olabileceği çığıldaş, dördüncü aşamayı oluşturur. Günümüzde bu aşamaya ulaşmak

mümkün değildir. Hz. Ali'nin çığıldaşı topraktır. Hz. Ali'nin sıfatlarından biri de toprak anlamına gelen türaptır. Hz. Ali'nin toprakla çığıldaş olması, toprakla bir ve aynı olması anlamına gelir ki bu, yaşarken ölmenin, benliğini toprağa gömmenin simgesidir.

Hz. Ali'nin toprakla çığıldaş olmasına ilişkin Aydın, Bozdoğan, Alamut köyünden kaynak kişi Mehmet Buruk şu söylenceyi anlatıyordu:

"Hz. Ali önce su ile çığıldaş olmak ister. Su bütün mahlukların kendisinden yararlandığını ancak bahar aylarında coşup bir sele dönüştüğünde etrafına zarar verdiğini söylediğinde onunla çığıldaş olmaktan vazgeçer.

"Daha sonra ateşle çığıldaş olmak ister. Ateş dünyadaki bütün çiğleri pişirdiğini ancak bir kötü özelliği olduğunu, kontrolden çıktığında rüzgârın da etkisiyle köyleri, kentleri yakabildiğini söylediğinde onunla da çığıldaş olmaktan vazgeçer.

"En son toprakla çığıldaş olmak ister. Toprak dünyadaki bütün nebatların kendinde yetiştiğini, üzerine pisleyen kendini kirleten insanlara gül verdiğini, hiçbir kötülüğünün olmadığını söylediğinde Hz. Ali toprakla çığıldaş olmaya karar verir."

Söylenceden de anlaşıldığı gibi çığıldaş her türlü kötü nitelikten arınmış, kendine yapılan kötülüklere dahi iyilikle cevap verebilecek olgunluğa sahip, insani zaaflardan uzak, egosunu yok etmiş, kâmil insanın ulaşabileceği bir aşamadır. Bu niteliklere sahip olmak insanın doğası gereği çok güç olduğundan, günümüzde insanların çığıldaş olması çok zor, hatta imkânsızdır.

Musahipliğin kaynağı, Alevi söylencelerinde Hz. Ali ile Hz. Muhammed'in musahip kardeş olduğu inanışına dayandırılır. Bu inanışa göre, Hz. Muhammed, Veda Haccı dönü-

şü Gadiri Hum mevkiinde yaptığı konuşmada inananlardan kendilerine bir kardeş tutmalarını istemiş ve bu kardeşlik üzerine ant içtirerek bu beraberliğin ölene kadar bozulmaması gerektiğini söylemiş, kendine de Hz. Ali'yi musahip kardeş seçmiştir. Musahiplik buradan kalmıştır.

Musahipliğin tarihsel kökeni konusunda ise farklı görüşler mevcuttur.

Baki Öz, "Musahipliğin kaynağı Asya'dır. İskitlerde (Saka) ileri ölçüde bir kardeşlik vardır. Bu örgütlenme Harezm'de yaygındır. Asya ve Şaman kökenli olan musahiplik Oğuzlar yoluyla Ahilere geçmiş, oradan da Aleviliğe girmiştir,"[1] derken;

Nejat Birdoğan, "Zerdüşt kendi yöresinde kardeş birlikler oluşturmuş ve bu daha sonra günümüzde bile var olan ruhani dervişler birliğinin temelini atmıştır. Anadolu Alevilerinin bir kesiminde var olan musahip örgütünün bu olaydan çıkmış olması da akıldan çıkarılmamalıdır,"[2] ve,

"Var olan Fütüvvetnameler, incelemeler gösteriyor ki, Ahiliğe katılmak isteyen acemi çırağın (nazil) yola katılırken öncelikle kendine bir yol atası bulması gerekir. Bu, Alevilikteki rehberin karşılığıdır. Sanırız ki Ahilikten geçmedir. Gene Fütüvvet yolunda ilerlerken kendinden daha kıdemli olan naziller arasından iki de yol kardeşi seçecektir. Bu olay da Aleviliğin bir kesimine yol kardeşi olarak geçmiştir,"[3] demektedir.

---

[1] Baki Öz, *Alevilik Tarihinden İzler*, Can Yayınları, İstanbul, 1997, s. 108.

[2] Nejat Birdoğan, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 83.

[3] Nejat Birdoğan, *Milletlerarası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı (HAGEM) Yayınları, Ankara, 1996, s. 20.

İsmaililikteki Fütüvvetin Ahilik kurumunun oluşumuna zemin hazırladığı da gözden kaçırılmaması gereken bir ayrıntıdır.

İsmaililik, Ali'nin katliamdan kurtulan torunu Zeynel Abidin'in soyundan gelen Cafer Sadık'ın oğlu İsmail'in imamlığını kabul eden Batınilerin örgütü olmuştur. İsmaililik ve diğer Batıni ekoller, Ali yandaşlığı vasıtasıyla Müslümanlığı kabul etmiştir. Ancak bu ekollerin genel tutumu, Müslümanlığın Ortodoks Sünni sistemini kabul etmeyen farklı inanç ve ideolojilerin Müslümanlık bünyesi içerisinde kendi inançlarını sürdürme çabalarının ifadesidir. Nitekim, İsmaili öğretisinin felsefi ve örgütsel boyutu, bu öğretinin, kadim Babil ekolüne ve Pisagoryen öğretilere dayalı Saabi inançlarının, Maniciliğin, Neo-Platonculuğun, Hermetizmin, kısaca o güne kadar var olan Batıni ekollerin bir devamı olduğunu açıkça göstermektedir. İsmaillilikteki Fütüvvetin Ahilik kurumunun oluşumunu sağladığı görülmektedir.[4]

İsmaililerde örgüte girmek isteyen aday bir yıl süreyle incelemeye alınır.

Anadolu Aleviliğinde de yola ikrar vermek isteyen ve musahip tutan kişilerin bir yıl süreyle birbirlerini gözlemlemeleri için süre verildikten sonra ikrarları alınır, buna "kazanç süresi" denir.

Musahipliğin Asya ve Şaman kökenli, Zerdüşt inancı kökenli ya da İsmaili inanç etkileşimi olarak ortaya çıktığı yolundaki görüşlerin her birinin de ayrı avrı değerlendirilmeye ihtiyacı bulunduğu bir gerçektir. Ancak bu etki konusunda kesin

---

[4] http://historicalsense.com/Archive/Ismaililik_1.htm

bir kaynak göstermek ve ispatlamak, eldeki mevcut bilgiler ışığında mümkün görünmemektedir.

Musahiplik sisteminin özünde taşıdığı sosyal dayanışma ve organizasyon niteliği, hangi kaynaktan gelmiş olursa olsun, Anadolu Alevi inancının özünde yatan hümanist anlayışın ışığında yeniden yorumlanarak şekillenmiş olmalıdır.

Kaynakça

Bender, Dr. Cemşid; *Kürt Uygarlığında Alevilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1991, s. 254.

Birdoğan, Nejat; *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 83, 163.

Birdoğan, Nejat; *Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai*, Can Yayınları, İstanbul, 1991, s. 63, 94.

Birdoğan, Nejat; *Milletlerarası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı (HAGEM) Yayınları, Ankara, 1996, s. 20.

Boratav, Pertev Naili; *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, Birinci Basım, İstanbul, 1973, s. 45.

Bozkurt, Prof. Dr. Mehmet Fuat (yay. haz.); *Buyruk*, Serbest Matbaası, İstanbul, 1982, s. 52-72.

Eröz, Prof. Dr. Mehmet; *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1235, Ankara, 1990, s. 112, 140.

Kaya, Haydar; *Musahiplik*, İstanbul, 1989, s. 68.

Noyan, Bedri; "Bektaşi ve Alevilerde Hukuk Düzeni (Düşkünlük)", *1. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, 4. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 191.

Öz, Baki; *Alevilik Tarihinden İzler*, Can Yayınları, İstanbul, 1997, s. 108.

Öztelli, Cahit; *Pir Sultan Abdal / Yaşamı ve Bütün Şiirleri*, Özgür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 229, 239.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

Arşiv Yer No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B.94.0245	Çorum	İskilip	İbik	Hüseyin Göcen	07.09.1994
B.94.0248	Çorum	-	Eşençay	Veli Gürlek	08.09.1994
B.95.0165	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Hüseyin Ceylan	09.10.1995
B.96.0026	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet-Buruk	29.02.1996
B.96.0030	Aydın	-	Yılmazköy	Hüseyin Kort	05.03.1996
B.97.0151	Kahramanmaraş	Elbistan	-	Cebrail Ergişi	19.06.1997
B.97.0152	Kahramanmaraş	Afşın	Çomudüzü	Mustafa Yazgan	20.06.1997
B.97.0155	Kahramanmaraş	Pazarcık	Çınarlı (Terolar)	Mustafa Enhas	21.06.1997
B.97.0157	Kahramanmaraş	Pazarcık	-	Nasır Donat	24.06.1997
B.97.0258	Manisa	Salihli	Kabazlı	Ali Korkmaz	27.10.1997
B.97.0302-0304	Gaziantep	Nizip	Köseler	Kasım Aslan	19.11.1997

Musahiplik kurumu kapsamında bir örnek

Balıkesir-Çanakkale Kazdağı Türkmenlerinde (Tahtacılarda) ikrâr aldırma

Balıkesir-Çanakkale Kazdağı Türkmen (Tahtacı) köyleri, Çanakkale, Ayvacık ilçesine bağlı dört köy -Güzelköy (Kısacıkaltı), Uzunalan, Tuztaşı ve Bahçedere köyleri- Balıkesir, Edremit ilçesine bağlı yedi köy, iki mahalleden -Doyran, Arıtaşı, Kavlaklar, Tahtakuşlar, Mehmetalan, Camcı, Hacıaslanlar köyleri ile Güre beldesi Yassıçal mahallesi ve Avcılar köyü Kızılçukur mahallelerinden- oluşmaktadır.

Ayvacık'a bağlı Güzelköy, Uzunalan ve Tuztaşı köylerinde mescit, Bahçedere köyünde ise cami bulunmaktadır.

Edremit'e bağlı Camcı ve Doyran köylerinde cami bulunmaktadır.

Köylerin hiçbirinde cemevi yoktur. Cemler büyük evlerde yapılmaktadır.

Cami ve mescitlerin 1980 sonrasında yapıldığı dikkat çekmektedir (Camcı Camii 1980, Güzelköy Mescidi 1987, Uzunalan Mescidi 1989).

Bu köylerde yapılan çalışmada köylülerce, cami ve mescitlerin köy halkı tarafından değil, devlet eliyle yapıldığı, köylünün herhangi bir istekte bulunmadığı ve mescit ve camiye

bayramdan bayrama gittikleri, namaz kılarken okunması gereken duaları bilmedikleri, imama uyarak namaz kıldıkları, bu konudaki günahın imama ait olduğu, çünkü imamın bu iş için devletten maaş aldığı beyan edilmiştir.

Asıl ibadetlerinin ise cem olduğunu söylemektedirler.

Bölgede zayıflayan dedelik kurumu ve halkın dedelere karşı güveninin zayıflamasına rağmen, hayatın geçiş dönemlerine ilişkin bütün uygulamalarda dedelerin aktif etkilerini sürdürdükleri, dedesiz hiçbir eylemin gerçekleştirilmediği görülmektedir.

Tahtacıların yaşantıları üzerine epey bilgi var, tarihleri üzerine pek bir şey yok... Tahtacılar üzerine, sözgelimi bir Beğdili kadar, bir Köy Bektaşiliği kadar bilgi edinemiyoruz. Bunun bize göre bir nedeni de Tahtacıların süreç içerisinde ad değiştirmiş olmasıdır. Önceleri bir başka adla, Ağaç Eri diye bilinirken sonradan Farsça kökenli bir sözcüğe, "tahta-tahte" Türkçe "ci" ekinin ulanmasıyla Tahtacı olarak anılmaya başlamışlar. Peşine de şu soru akla gelmiş: Acaba bugünkü Tahtacıların tümü eski Ağaç Erilerin torunları mıdır? Yoksa zamanla çevrenin ve ekonomik koşulların orman içi ve ağaç işine attığı öbür Türkmen urukları da eski Ağaç Erilere katıldılar mı? Bunun kesin yanıtını vermekten yoksunuz. Varsayımlar, olabileceği üzerindedir. Peki, kimdir Ağaç Erileri ve dolayısıyla kimdir Tahtacılar?[1]

Bu sorunun bugün için tanımı kolaylıkla yapılır: "Genel olarak geçimlerini orman ürünlerinden sağlayan, geçmişte gö-

---

[1] Nejat Birdoğan, "Tahtacıların Dünü", *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı (HAGEM) Yayınları, Ankara, 1995, s. 9.

çebe, şimdi ise yerleşik düzende yaşayan, Maraş'ın batısından başlayıp Toroslar boyunca uzanan, Ege'ye tırmanan ve Kazdağı yöresinde yuvalanan Türkmenlerdir. İnanç olarak tümü Anadolu Aleviliği içerisinde yer alan Tahtacılar, inanç bakımından öbür Alevilerden küçük farklılıklar taşırlar.[2]

Tahtacıların menşei konusunda muhtelif görüşler mevcuttur.

Nejat Birdoğan'ın ortaya koyduğu gibi, Tahtacıların Ağaç Erilerin devamı olduğu görüşü, Faruk Sümer, Besim Atalay, M. Şakir Ülkütaşır, Harun Güngör gibi yazarlar tarafından da savunulmaktadır.[3]

Bunun yanında, J. H. Mordtmann, Franz Babinger, Baha Said, Özkul Çobanoğlu gibi yazarların temsil ettiği ve Tahtacıları değişik Türk oymaklarıyla ilişkili hale getirmeye çalışan görüşler de bulunmaktadır.

J. H. Mordtmann ve Franz Babinger, Tahtacıları Cepnilerin, Çetni ve Çetmilerin bir kolu olarak görmektedir.

Özkul Çobanoğlu, Tahtacıların bir kolunu oluşturan Şeheplilerin Rumeli'nden geldiğini ve Aktav Tatarlarının yahut Sarı Saltuk Türkmenlerinin çocukları olduklarını söylemektedir.[4]

Yusuf Ziya Yörükan ise isim benzerliğinden çok, örf ve âdet bakımından, Orta Asya'da ve Anadolu'da birlikte yan yana yaşamış olma bakımından, bugün Tahtacı adıyla anılan

---

2 Nejat Birdoğan, "Tahtacıların Dünü", *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı (HAGEM) Yayınları, Ankara, 1995, s. 10.

3 Yusuf Ziya Yörükan, Yay. haz.: Turhan Yörükan, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 383.

4 Yusuf Ziya Yörükan, Yay. haz.: Turhan Yörükan, a.g.e., s. 380.

aşiretlerin, Bayatlarla birlikte Anadolu'ya gelmiş olan Tahtacıların bir devamı olabileceği kanaatindedir.[5]

Yabancı uyruklu bazı yazarlar, Tahtacıların menşei itibarıyla Türk olmadığı, Türkleşmiş veya Müslümanlaştırılmış oldukları hususunda çeşitli iddialarda bulunmuşlardır.

Felix von Luschan, Tahtacıların Küçük Asya'nın eski halkı Likyalıların bir devamı olduğunu iddia etmiş; H. Raubinson, Tahtacıların Yahudi asıllı olduğunu; pek çok misyoner ise Müslümanlaştırılmış Rum veya Ermeniler olabileceğini ileri sürmüştür.

Bu farklı yaklaşımlara rağmen, Tahtacıların öz be öz Türk olduğu, Türkçeden başka hiçbir dil bilmedikleri, Orta Asya Türk örf ve âdetlerini en saf şekliyle koruyan bir kitle oldukları pek çok araştırmacı tarafından ittifakla kabul gören bir görüştür.

Tahtacıların sosyal yaşamları ve inanca dayalı pratikleri günümüzde dahi yeterince araştırılmış ve açıklığa kavuşturulmuş konular olmayıp, bu zengin ve özgün kültürün vakit kaybetmeden kapsamlı ve sistematik araştırmalarla tespit edilmesi gereğini vurgulayarak, yapılacak çalışmalara malzeme oluşturacağı ve bir başlangıç teşkil edeceği inancı ile konuyla ilgili bilgilerin sunumuna geçiyorum.

Anadolu Aleviliğinde yola giriş ya da yol mensuplarınca kabullenme anlamında yapılan törenler bütününe ikrar alma denmektedir. İkrar bireyin topluma karşı verdiği söz ve bu ahdin toplum tarafından onaylanmasını ifade eder.

İkrar alma; yola girme ve yol mensuplarınca kabul gör-

[5] Yusuf Ziya Yörükan, Yay. haz.: Turhan Yörükan, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 149.

me anlamında değerlendirildiğinden, ikrar almış kişinin yolun kurallarına kayıtsız şartsız bağlılığı esastır. Yolun yasakladığı suçlardan birinin işlenmesi, ikrarın bozulması ve kişinin yoldan uzaklaştırılması anlamına gelmektedir ki bu, düşkünlükle cezalandırılmaktadır. Anadolu Alevilerindeki en ağır düşkünlüklerden biri de ikrar bozmada verilen düşkünlüktür.

Anadolu Alevilerinin toplumsal yaşamında bu denli önemli bir yer işgal eden ikrar alma, diğer Alevi gruplarca günümüzde sadece musahip ikrarı alma şekline dönüşmüşken, buyruklarda geçen oğlan ikrarı, kız ikrarı ve musahiplik ikrarı şeklinde üç aşamalı bir ikrar sisteminin Kazdağı Türkmenlerinde (Tahtacılarında) yaşatıldığı görülmektedir.

Kazdağı Türkmenlerinin ikrar alma törenlerindeki hizmetlerin de diğer bölge Alevilerinden farklılıklar taşıdığı ve zenginlik arz ettiği gözlenmektedir.

Oğlan ikrarı

Erkek çocuk aklı ermeye başladıktan sonra, ki bu daha çok 7-12 yaş arası olarak kabul edilir, oğlan ikrarı aldırılır.

Günümüzde daha küçük yaşlarda da ikrar aldırılmaktadır. Buna gerekçe olarak da ikrar almamış çocuğun oğlan ikrarı kurbanından yiyemiyor olması gösterilmekte ve bu mahrumiyeti engellemek için ikrar daha küçük yaşlarda aldırılmaktadır.

Oysa bu törende dede tarafından çocuğa verilen öğütlerin anlaşılırlığı ve uygulanabilirliği açısından çocuğun aklı erer bir yaşta olması önem taşımaktadır.

İkrar törenleri köylerde cemevi olmadığı için genellikle

büyük evlerde ya da ikrar alan kişinin evinde gerçekleştirilmektedir.

Cemevinde dede gelip postuna oturduktan sonra rehber gelip dedeye niyazını vererek (yer ya da dedenin dizini öperek) dedenin sağındaki yerini alır.

Delilci ise niyazını verdikten sonra dedenin soluna oturmaktadır.

Delil uyanmadan hizmet yürümeyeceği için önce delil uyandırılır.

Delilci delili uyandırdıktan sonra şu gülbenk okunur:

"Ali bismillah destur; yeri göğü yaradan, varı yoğu bir eden, kırklar, üçler, beşler, gelmişler geçmişler, evliyalar ermişler yardımcınız olsun. Cenabı Allah'ın şefaati üzerinizde olsun. On İki İmamlar şefaatini esirgemesin."

Daha sonra şemsi dolu gülbengini alır. Dolu gülbenginde giriş bölümü delil gülbengi gibi olup, son bölümünde,

"Dolumuz Ali dolusu olsun, yolumuz Ali'nin yolu olsun, şefaatçimiz On İkiler olsun," sözleriyle bağlanmaktadır. Rakı dualandıktan sonra dolu adını almaktadır. Dolunun özleri birlediğine inanılır.

Dolu dualandıktan sonra önce şemsi hayrı himmetini yetirir, yani içer, daha sonra dedeye dolu sunulur. Ardından kurbancıya hizmet dolusu verilir.

Kurbancı cebraili kestikten sonra elindeki kanlı bıçağını iki eli ile tutarak hizmet darına durur ve duasını alır. Dışarıda kurbancı bacısı "çömçeci" cebraili hazırlayıp ateşe korken içerideki cemaate, "Erenler, lokma konuyor," diye duyurulur.

Ceme ikrar almış bütün köylü çağrılır. İkrarı olmayan ikrar kurbanından yiyemez, hizmette bulunamaz.

Rehber bacısı tarafından, bir tür dokuma olan "Fatma Ana döşeği" meydana atılır. Bu döşek rehber bacısı tarafından getirilir.

Rehber, çocuğu dışarıda hazırladıktan sonra kapının eşiğine niyaz ettirir. Üç defa, "Hû erenler katar uzatıyorum," diye destur verir. Dede ve cemaat de, "Hû katarlarınız uzun olsun erenler," diye cevap verirler. Rehber ve çocuk döşek üstünde erenler huzuruna gelir ve rehber, "El ele el Hakk'a, arşa kadar size teslim," der ve çocuğu dedeye teslim eder. Dede her ikisini de önünde diz çöktürür. Rehber belinden çıkardığı kuşağı çocuğun boynuna takar.

Dede, "Eline, diline, beline sahip olacağına, büyüklerine saygı, küçüklerine sevgi göstereceğine, vatana millete hayırlı bir insan olacağına yemin eder misin?" diye üç kere tekrarladıktan ve her tekrar sonunda, "Allah eyvallah," teyidini aldıktan sonra, rehber ve çocuğu döşek üstünde erenler darına kaldırır. Erenler darı Mansur darıdır. Bu darda vücut öne eğik durumda ve yüz yere bakarken iki el yanlarda sallanır. Sağ ayak başparmağı sol ayak başparmağı üzerine konur.

Dede, "Özüm darda yüzüm yerde, ayıbımı gösteren dostumdur, ne diyorsunuz bu yeni sofu hakkında?" diye cemaate sorar.

Cemaat, "Katarları uzun olsun," der ondan sonra dede gülbengini okur.

"Bismillah destur. Yeri göğü yaratan, varı yoğu bir eden, kırklar, üçler, beşler, gelmişler geçmişler, evliyalar ermişler yardımcımız olsun. On İki İmamlar yolunuz olsun, şefaatçiniz olsun. Dolunuz Ali dolusu olsun, yolunuz Kevser ve Ali yolu olsun. On İki İmamların şefaati, Cenabı Allah'ın selameti üzerinizden eksik olmasın, ya Allah ya Muhammed ya Ali aş-

kına, gelecek günlerin, kerem evliya gerçeklerin demine Hû diyelim, erenler, evliyalar, gaziler," der.

Ondan sonra onları döşeğe yatırır, rehber açıkta kalan sol kolunu, çocuk da sağ kolunu birbirlerine dolarlar. Dede onları salavatlar.

"Destur iman destur şah, Salman-ı Pak."

Elini önce rehber sağda çocuk solda olmak üzere döşeğe dokundurup sonra dudaklarına dokundurarak sofulara niyaz verdirir. Daha sonra aynı şekilde sofuların omuzlarına dokunup elini dudaklarına götürerek niyaz verdikten sonra, sol eli ile sağ kolunu dirsekten tutup sağ elini sağa doğru sallayarak sırtlarını sıvazlayıp, her sıvazlayışta döşeğe ve omuzlarına niyaz verir. Bu işlemi üç kez tekrarladıktan sonra dede, "Destur kalkması bir Allah," der.

Rehber ve sofu yerden kalkar, sofu sağ dirseğini yere kor, sağ dirseğini yerden ayırmadan sol eli ile tutup, dededen başlayarak cemaatin elini öper, bu işlem rehberin öncülüğünde gerçekleştirir. Bu, yanyatıra bağlanmanın simgesidir. Çocuk artık niyaza bağlanmış olur.

Bundan sonra Mansur darına durup gülbengi alınır.

Daha sonra Fatma Ana'nın adı anılarak Fatma Ana döşeğinin gülbengi verilip döşek, sahibi olan rehber bacısı tarafından kaldırılır.

Ondan sonra "sakka baba" gelir sakkanın bir adı da "golcü"dür. Golcü suyu getirip önce delilin niyazını verir. "Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali," deyip delilin altındaki tabağa üç defa su döker, bu tabağa dede elini dokundurup dudağına değdirmek suretiyle niyazını verir. Daha sonra golcü, dedenin parmaklarına ve cemaate üç kere su dökerek abdest aldırır, sonra ayağa kalkıp gülbengini alır.

Gülbengin giriş bölümü diğer gülbenklerde olduğu gibi olup, içinde şu değişik ifadeler kullanılır.

"Golcü baba hizmetin yorşuman (kabul) olsun. Kerbela Çölü'nde susuz yatanların ruhu şad olsun..."

Golcü gittikten sonra çömçeci, yani kurbancının bacısı, ki kurbanı pişiren kişidir, hazır olması için uyarılır. Bu ara kurbancı sofrayı atar ve duasını okur.

"Allah Allah diyelim, kadim Allah diyelim, erenler Hak sofrası; Hak versin biz yiyelim, gerçekler demine Hû," der, cemaat kurbana niyaz verir.

Delilin önüne baş cemaat denen dede, rehber, delilci ve yeni sofunun bulunacağı sofra atılır. Kesilen cebrailin ciğeri de bu sofraya konur. (Delilin önü hiçbir zaman kapatılmaz.) Atılan bu sofraya cemaat niyazını vererek, "Yürüyenin işi yürüsün," der.

Bütün sofralar serildikten sonra dede cemaate, "Cemaat hazır mısınız?" der; hazır cevabını alınca, "Yürüyenin işi yürüsün," der, sol eli ile sağ elini dirsekten tutup, sağ elini etin bulunduğu tabağa değdirip dudaklarına dokundurarak sofranın niyazını verir.

Yemekler bittikten sonra dede, yiyen var mı anlamında, "Cemaat Hû Hak yetire mi?" diye sorar, (Hak yetire, kesilen bir horozu 100 kişi de yiyebilir, bu lokma doymak için yenen bir lokma değildir, Hak lokmasıdır; onun için, yenen bir tek lokmayla dahi doyulur, anlamına gelir. Cemaat, "Hak yetire dedemoğlu," dedikten sonra sofra toplanır.

Daha sonra sofra gülbengi çekilir. Sofra gülbenginde giriş aynı olup, şu farklı ifadeler bulunur:

"Kurbanınız kabul olsun, Şah İsmail'in ruhu şad olsun, yediğimiz içtiğimiz Hak lokması olsun, yiyen içen kullara he-

lal olsun, bereketi bol olsun..."

Daha sonra kurbancı sofrasını alır.

Golcü yeniden gelir, bir elinde sakka suyu bir elinde süpürge, süpürgeci hizmetini de yürütür. Bir elinde sakka suyunu tutarken öbür eliyle tuttuğu süpürgeyle, Allah, Muhammed, Ali, diyerek üç kere yeri süpürür. Daha sonra su ile üç sefer delilin niyazını verir.

Kurbancının bacısı çömçeci, cebraili o pişirdiği için kurbancıyla birlikte o dara gelip gülbengini alır, çekilmeden önce kurbancı veya çömçeci yere kapanır, kapandığı zaman delilci Mansur darına kalkar, delilin gülbengi verilir. Delilin erkânı verildiği zaman sofu erkâna bağlanmış olur. Oğlan ikrarı alınmış sofu üç erkâna bağlanmış olur, bundan sonra yapılacak oğlan ikrarlarına katılıp, kesilen kurbandan yiyebilir.

Kız ikrarı

Kız ikrarı düğünün bitiminde, zifaftan önce aldırılır.

Cemevinde dede, delilci, rehber, yan sağdıcı, nikâh şahitleri ve cemaat toplanır.

Yan sağdıcı, oğlan ikrarı almış olan damadın arkadaşlarından biridir. Görevi, kıyılan dini nikâhta şahitleri hazırlamaktır. Şahitler yan sağdıcın annesi tarafından davetlenirler.

Cemevine girmeden önce dışarıda dede damadı donatır (giydirir) rehber ise yan sağdıcı giydirir. Efe başı denen bayraktar damadın arkasında, kâhya yani bayraktar yardımcısı ise yan sağdıcın arkasında durur.

Önlerine konan bakır leğenlerin içinde bulunan elbiseler üç kez salavatlanır.

"Peygamber'e salavat
Seyyidine Muhammed
Kutlu olsun diyenin akibeti hayırlı olsun"

Salavatlandıktan sonra gömleği giydirilip tülek üzerinde başına kızıl kavut dolanır, elbisesi salavatlanarak giydirildikten sonra dede ve rehber damadın kınasını yakar. Kına salavatlandıktan sonra damat zifaf döşeği (pamuk yastık) üzerinde dikilir. Sağ eli kınalanan damat elini üç kez bu döşeğin üzerine sürer. Bekâr gençlerden istekli olan varsa onlara da kınadan verilir.

Dede damadı dualayıp içeri gönderir.

"Öte tapın, beri tapın, eşine tapın. Allah bir yastıkta kocatsın, mesut bahtiyar eylesin."

Cemevinde delil uyandırılıp gülbenk çekilir. Gelin de başı yapılmış olarak hazır bekler. Elinde bulunan mendil (tura), "Allah, Muhammed, Ali," diyerek üç kere çekilir. Bu arada kapının girişine bir tarafından bayraktar diğer tarafından bayraktar yardımcısının tuttuğu bir ip gerilir. Damat bu ipi koparark cem evine girer. Damadı içeri getiren bekâr arkadaşları dışarı çıkarken cemde bulunanlar muhabbet olsun diye, ellerinde bulunan tura denen mendillerle bekâr gençlere tozunu silkercesine üç kez vururlar. Bekâr olanlar hizmette bulunamaz dışarıdan seyredebilirler.

Damat salavatlandıktan sonra gelinin yanına dikilir.

Herkes oturur. Dedenin sağında rehber, solunda delilci, delilcinin solunda sağdıcın babası oturur. Solda sağdıç babası, sağda rehber yürütür katarını.

Dedeye kuru üzüm getirilir. Dede rehbere, "Hû rehber baba, çift mi tek mi?" deyip üç beş tane üzüm uzatır. O da, çift ola bana gele, der. Aynı şekilde delilci tarafından da baş-

latılır, rehber tarafından (sağdan) giden gelin kızda, delilci tarafından (soldan) giden damatta bağlanır.

Üç kez çiftlendiği zaman Fatma Ana'yı temsilen rehber bacısı dışarı çıkar, damat ve gelinle birlikte Fatma Ana döşeğini getirir.

Döşek gelip serildikten ve gülbengi çekildikten sonra Fatma Ana temsilcisi olan rehber bacısına, "Katarını al gel," denir. Rehber bacısı "sala keten" denen bir bağı gelinin boynuna takarak alıp gelir.

Eşiğe niyaz verdikten sonra, "Katar uzadıyom erenler," der.

Kızın ikrarı verilir (nasihat içerikli sözler söylenip dua edilir).

Kız ikrarı verildikten sonra kız gidip eşini alır gelir.

Gelin kız eşinin sağ elinden tutup kapı eşiğine niyaz verdikten sonra, eğilip dizleri üstünde Fatma Ana döşeğinin üzerine gelir, delilin niyazını verip, Mansur darına kalkarlar.

Daha sonra dedenin önünde diz çökerler. Dede damadın ve gelinin sağ ellerini birbirine tokalaşır şekilde tutturur ve onları nikâhlar.

"Kanı kandan, teni tenden, Hakk'ın yanında, şu halkın huzurunda ve şahitliğinde, severek ve isteyerek, kimsenin tesiri altında kalmadan siz birbirinizi aldınız, kabul ettiniz mi?"

Gelin ve damat, Allah eyvallah, deyip kabul ettiklerini ifade ettikten sonra birbirleri ile niyazlaşırlar (sağ, sol ve tekrar sağ omuza niyaz verirler). Dede aynı nasihati üç kez verdikten sonra eşleri Mansur darına kaldırır ve sorar:

"Girdiğin Hak kapısı, durduğun Mansur darı. Ne gördünüz, ne geçirdiniz şu güne kadar?"

Çift, "Allah eyvallah," der.

Dede, "Hak özünüzünen, siz nasılsınız birbiriniz inen,"

dedikten sonra, eşler birbiri ile niyazlaşır.

Dede cemaate sorar: "Özüm darda, yüzüm yerde, ayıbımı gösteren dostumdur diyor bu sofular, haklarında ne diyorsunuz?"

Cemaat, "Allah mesut etsin, bir yastıkta kocasınlar, katarları uzun olsun, bir daha dörtlü istiyoruz bunları erenler döşeğine," der (dörtlü olmak musahip tutmak anlamındadır). Artık eşler erkâna bağlanmış olur. Kız ikrarında çiftler altı erkâna bağlanmış olur. Bundan sonra üç erkânlı ve altı erkânlı hizmet olan yerlerde bulunabilirler. Altı erkâna bağlananlar katar semahı yapabilir.

Sofra atılıp lokmalar yendikten sonra cem birlenir, kız ikrarında kesilen kurbanın suyu ile pişirilen pilav kaşık kullanılmadan ince yufka ile yenir.

Musahiplik ikrarı

Evlenip musahip olmaya karar verenler, bu isteklerini rehber vasıtasıyla dedeye iletir. Dede onlara bir mürebbi tayin eder, mürebbi bir süre onları eğitip rehbere teslim eder, rehber de dedeye teslim eder (el ele/el Hakk'a). İkrarın ne zaman alınacağı belirlendikten sonra cemde kullanılacak malzemeyi almak üzere (kurban, çerez, dolu vb) şemsiler görevlendirir. Alınacak malzeme tuz dahi yazılarak şemsilere verilir. Alınan malzemeler "ulu şemsi", yani yaşlı şemsinin evinde hazırlanır. Cemevi kirlenmesin diye çerezler kabukluysa ayıklanır, temizlenecek başka şeyler varsa temizlenir.

Cem toplandığında dede ve delilci haricinde cemevinde en az 12 bacı 12 erkek bulunması gerekir.

Dede posta, rehber sağa, delilci soluna oturur. Büyük musahip bacısı dedeyle rehberin arasına, küçük musahip bacısı dedeyle delilcinin arasına, büyük musahip kapının sağına, küçük musahip ise soluna otururlar.

Delilci, "Erenler Hû delili uyarıyorum," diye cemaate destur verdikten sonra delili uyarır. Daha sonra cemaatteki bütün erkekler rehberden başlamak üzere bir sağdan bir soldan önce delilin niyazını verir. Sonra kadınların katarbaşı delilci bacısı ana bacıyla birlikte, ardından diğer bacılar en son musahip bacıları delilin niyazını verirler.

Delil uyandıktan sonra şemsiler biri dolu tutup biri meze tutup Mansur darında gülbengini alır. Dolu gülbengi çekilirken dolunun biri, ki buna "yoz dolu" denmektedir, gülbenklenmez, bu dolu ceme giremeyen, oğlan ikrarı almış bekâr gençlere verilir.

Musahipler rehber öncülüğünde cemaatten rızalık aldıktan sonra şemsi tarafından üç dolu dağıtılır. Daha sonra musahipler bacılarla birlikte, rehber yanlarında olmak üzere gülbenklerini alırlar. Rehber geçip dedenin sağındaki yerine oturur.

Daha sonra kurbancı kuzuyu getirir. Ön ayağını askıya aldıktan sonra, dede kuzunun önce alnını sonra iki gözünü üçer kez öpmek suretiyle niyazını verip delilin de niyazını verdikten sonra yerine oturur. Daha sonra, rehber, cemde bulunan erkekler, büyük ve küçük musahip, ana bacı, rehber bacısı rehberin öncülüğünde kurbanın niyazını verdikten sonra bacılar delilci bacısından devam etmek üzere, sağlı sollu kurbana niyaz verirler, en son musahip bacıları kurbanın niyazını verdikten sonra, kurban dara alınıp gülbengi çekilir. Kurbancı kurbanı alıp gider. Şayet kurban içeriyi kirletmişse ortalık musahipler tarafından temizlenir. Dışarı çıkarılan kurban

kesildikten sonra musahiplerin omuzlarında tuttukları bir sopaya asılarak derisi yüzülür. Musahip bacıları da kurbancının eline su döker.

Kurbancı ciğerleri ve böbreği külleme denen ateş korunda pişirir. Buna "sadık" denir. Sadığı içeri getiren kurbancı gülbengi çekildikten sonra, çayını şekerini alıp dışarı çıkar, kurbancıyla birlikte gelen musahipler içeride kalır.

Dede "ulu şemsi"yi çağırır, ulu şemsi dolunun ağzını açar.

"Bade seni bade seni
Vermem yade seni
Münkürün ne hakkı var
Zerre kadar tada seni"

Nazlım gözlüm, yiyelim, içelim, On İki İmamlar aşkına, hayrı himmet eyleyin evliyalar, erenler, gaziler, dedikten sonra delilin altında bulunan tabağa üç kez doludan dökerek delilin niyazını verir. Daha sonra bir dolu doldurup, hayrı himmet eyleyin evliyalar, erenler, deyip cemaatten, gayret eyle şemsi baba, yanıtını aldıktan sonra doluyu içer.

Dolu, geçmişte kahve fincanı büyüklüğünde bakır kaplarda içilirken, günümüzde porselen fincanlarda içiliyor.

Şemsi daha sonra bir dolu doldurup dedeye uzatırken elini öperek niyazlaşır, dede doluyu aldıktan sonra önünde duran sadıktan bir parça büyük musahibe uzatarak, "Hû sofu baba,

Doluya dolu gerek
İçene Ali gerek
İçmeyene ne gerek
Ali dolusu bu,

hayrı himmet eyleyin evliyalar erenler," der ve büyük musahip doludan bir yudum içer. Ardından dede bir parça sadık uzatır, büyük musahip dedenin elini öperek sadığı alır. Dede aynı şekilde küçük musahip ve bacılara da dolu ve sadık verdikten sonra musahipler birbirleri ile omuzdan niyazlaşır ve yerlerine otururlar.

Daha sonra dede bir dolu doldurarak şemsi babaya verip dolusunu iade eder.

Bundan sonra iki şemsi bacısı hizmet için çağrılır. Bacıların elinde "urup" adı verilen bir ölçek vardır, bu genellikle bir bardaktır, meze (kuruyemiş) dağıtmakta kullanılır.

Önce her sofuya bir dolu bir sadık olmak üzere biri için dededen, biri için de rehberden başlayarak sağdan ve soldan dağıtırlar. Dolusunu ve sadığını alan kişi niyazını verir, en son musahipler ve bacılara verilir.

Daha sonra şemsi bacıları değişir. Onlar da dede ve rehberden başlamak üzere biri sağdan biri soldan bir dolu ve birer urup meze dağıtırlar. Dolu erkeklerden başlayıp Fatma Ana'yı temsilen dede ve rehber bacılarına ve diğer bacılara verildikten sonra en son musahip bacılarına verilir. Herkes yerine oturduktan sonra erkânlar başlar.

Güvender nefes ve semahları okur. Güvendere destur verilip, dolusunu alırken cemaatten arzu eden olursa, "Dedem oğlu kan almak istiyoruz," diyerek bir ihtiyaç molası (sigara, tuvalet vb) verilmesi istenir. Verilen arada dışarıda hizmet yürütmekte olan ekmekçi, kurbancı gibi hizmet sahipleri içeri çağrılarak ihtiyaçları olan şeyler onlara verilir, ayrıca dışarıya da bir şemsi tayin edilir.

Dedenin bir ihtiyacı olup dışarı çıkması gerektiği durumlarda yerine rehber ya da yoz dedelerden biri oturur.

Verilen aradan sonra rehber cemaati çağırır. Cemaat yoz dedeye ve delile niyaz edip yerini aldıktan sonra cemaat Mansur darına durup, asıl dede yoz dede ile niyazlaşarak görevi devir alır.

Güvender, destur verilip bir de dolu verildikten sonra iki nefes okur, üçüncü nefeste, ki bu nefes Hz. Hüseyin'in adı geçen "dar nefesi"dir, bütün cemaat tek dizi üzerinde dara gelir, şahlandıktan sonra herkes rahat pozisyonunu alır.

Güvender nefeste, kalk ana bacı, rehberimizi semaha kaldır, dedikten sonra ana bacı kalkar, delilin niyazını verir, sonra rehberle omuzdan niyazlaşırlar. Mansur darında dar semahı yapacakları için çoraplarını çıkarırlar.

Rehber semaha kalktığında dede, delilci ve musahipler hariç cemaat dara durur. Dar semahı dönülmeden darda el ve vücut hareket ettirilerek yapılır. Semah sözlerinde sah bağlandığı zaman herkes yerine oturur. Rehber sırtı dedeye ve delile gelmemek üzere üç kez döner. Ondan sonra bir bacı bir erkek tarafından semahın yeldirme bölümü icra edilir, ilk semahı ana bacı ve rehber döner, başka kimse katılmaz.

Rehber bacısı delilciyi ikinci semaha kaldırır. Delilci niyazla yoz delilciye teslim eder ve semaha kalkar. Dar semahı yaptıkları halde dede ve rehberin yaptıkları semahlar dışında cemaat dara kalkmaz. Semahın sonunda bir sağdan bir soldan semahçılar girer, onlar üçlü olarak gülbenk aldıktan sonra yerlerine otururlar.

Daha sonra tebdil erkânına geçilir. Tebdil erkânında bir kadın erkek, bir erkek de kadın kıyafeti giyer. Bunlara, siz necisiniz, nereden gelip nereye gidiyorsunuz, bu dergâhta sizin yolunuz var mı, diye sorulur.

Cevap olarak, Kerbela'dan gelip Horasan'a kadar gidiyo-

ruz, dergâhtaki (herhangi bir hizmet söylenerek) hizmetin sahibiyiz, derler.

Bu erkân Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynel Abidin'in Kerbela olayından kız kıyafeti giydirilerek kurtarılmasına telmihen yapılır.

Güvender, Kerbela olayı ve Hz. Hüseyin'den bahseden üç nefes okur, bu sırada cemaat sol dizi üstünde durur. Üçüncü nefeste şahlandıktan sonra dede destur verir ve cemaat rahat pozisyonunu alır.

Daha sonra büyük musahip iki eli ve iki dizi yerde olmak üzere cemaat huzuruna gelir ve ana bacı veya rehber babası tarafından üç kez salavatlanır.

"Destur iman destur şah
Salman-ı pak
İşte geldi melekler
Hakk'a kabul olsun dilekler
Benim elim değil Şah Üstad'ın eli"

Üç kere salavatlandıktan sonra, erenler Hû, bu seki iyi seki değil mi, diye sorar. Cemaat, iyi seki erenler, der. Bu üç defa tekrarlanır.

Ana bacı cemde bulunanların tek tek isimlerini söyleyerek, benim niyazım hak değil mi, diye sorup, o kişilerle niyazlaşarak yerine oturur. Bacılar sırayla sekiye kalkarak niyazlaşır, en son büyük musahip bacısı gelip salavatladıktan sonra cemaata niyaz verir son olarak delile de niyazını verip oturur. Sekiden sonra cemaat Mansur darına kalkar, hizmet gülbengi verilir.

Seki erkânı Kerbela olayından sonra Hz. Hüseyin'in ka-

filesindeki kadınların Kerbela'dan Küfe'ye kadar çıplak develerin sırtında götürülüşüne telmihen yapılır.

Daha sonra küçük musahip çağrılıp sırtüstü yatırılır ve tekne erkânına geçilir, iki bacı iki erkek birbirleri ile niyazlaştıktan sonra sırtüstü yerde yatmakta olan küçük musahibin baş ve ayak taraflarına dururlar. Tekne burada, yıkanmanın ve temizlenmenin sembolüdür. Bacılar ve erkekler karşılıklı olarak diz çöktükten sonra bacılar ellerine birer mendil alır.

"Pınara vardım yıkandım

On İki İmam pınarında çalkandım," diye başlayıp devam eden sözlerle erkânı tamamladıktan sonra Mansur darına kalkıp hayırlısını alırlar.

Tekne erkânı, Yezit kuvvetlerinin Kerbela'da Hz. Hüseyin'le birlikte bütün erkekleri öldürdükten sonra, kadınları Şam'a götürdüklerinde, kadınların kanlı çamaşırlarını yıkamasına telmihen yapılır.

Daha sonra 12 kişi tarafından rehber öncülüğünde leley dönülür (lale erkânı).

"Laleyi böyle dikerler

Laleyi böyle koklarlar," sözleri eşliğinde semah şeklinde erkân yürütüldükten sonra, hizmet yürütenler dara durup hayırlısını alır.

Leley dönüldükten sonra "natır"a geçilmektedir. Baba rolündeki bir erkek yere oturur, bir erkek de oğul rolünde onun başında bekler. Aralarında şu diyalog geçer:

– Natır oğlum natır.

– Buyur baba.

– Al beni üçlere götür.

(Oğul babayı kaldırdığında hem delile hem birbirlerine niyaz veriyorlar.)

Daha sonra,

– Natır oğlum natır.

– Buyur baba.

– Beni altılara götür.

– Eyvallah baba.

Yine niyazlaşma yapılır, üçüncü defada,

– Natır oğlum natır.

– Buyur baba.

– Al beni 12'lere götür.

Oğul babayı alıp cemaatin başına götürdüğünde, dar-ı Mansur'a kalkılıp gülbenk alınmaktadır.

Daha sonra sakka suyu, zemzem suyu dağıtan hizmet sahibi golcü gelip etrafa kokular sıkar.

Dede rehbere musahipleri dışarıda nasihatlemesini söyler.

Fatma Ana'nın temsilcisi rehber bacısı dışarıdan döşeğini (bir tür dokuma) getirip yere attıktan sonra hayırlısını alır.

Ondan sonra dışarıdan katar istenir. Rehber katarını dörtlü olarak alıp gelir ve döşeğin üstünde Mansur darına durup birbirlerine niyaz verdikten sonra döşek üstüne yatarlar. Rehber sağ tarafta, büyük musahip solda, küçük musahip büyük musahibin, büyük bacı küçük musahibin, küçük bacı da büyük bacının arkasında yatarlar. Bu halde dede tarafından salavatlanırlar.

Daha sonra rehber tarafından yanyatıra bağlanırlar. Yanyatıra bağlanan sağ kol dirseklerini döşekten kaldırmadan sol elleri ile döşeğin etrafındaki cemaatin elini öperler, bu sırada döşeğin etrafındaki cemaat de döşeği tutar. Eli öpülenler, musahiplere, evliya muradını versin, derler. Çünkü artık onlara yapılacak bir şey kalmaz, 12 hizmete bağlanmış olurlar.

Daha sonra kurbancı çağrılır. Pişirilen kurban sofralar

serilerek yenir. Sofralar toplandıktan sonra golcüler çağrılır.

Golcü, "Üç bacı gördüm, carı çalar, sakın kımıldamayın sakka suyu döner, kanı kana katanlar, teni tene katanlar, Kerbela Çölü'nde susuz yatanlar, hayr-ı himmet eyleyin evliyalar, erenler, gaziler," deyip üç damla su damlatarak delilin altındaki tabağa delilin niyazını verir. Daha sonra dededen başlamak üzere su dağıtılır.

"Sakka sak, Salman-ı pak, aşk olsun içene, rahmet olsun geçene, eri gördüm ere hizmet, piri gördüm pire hizmet, İmam Ali, Hasan, Hüseyin aşkına, On İki İmamlar aşkına hayr-ı himmet eyleyin evliyalar, erenler, gaziler," der, dara durup gülbengini alır.

Daha sonra musahipler kendilerine bir hizmet verilmek üzere içere çağrılır. Bundan sonraki cemlerde yürütecekleri hizmet, kendilerine ve cemaate danışılarak verilir.

Ondan sonra 12 hizmetin hepsinin sıra gülbenkleri çekilir. Hepsi bittikten sonra dışarıdan kuyucu-çömçeci gelir, hayırlısı verilir.

Sonra delilci kendi darına durur. Delilci gülbengini aldıktan sonra cem bağlanmış olur.

Eskiden, hizmetini alan musahip bacıları ana bacı önderliğinde cemden sonra bütün köyü gezerek, biz şu hizmeti aldık, diye duyururken, günümüzde köyün büyüklüğü göz önüne alınarak bu hizmet de cem sonrası cemevinde yetirilmektedir.

Musahip ikrarında yapılan masraflar her iki musahipçe eşit olarak karşılanır, ikrarın ertesi sabahı hizmet sahipleri ve musahipler toplanır, yapılan masraflar hesaplandıktan sonra, hizmet yürütenlere de sembolik anlamda hizmet karşılığı verilir.

Musahip ikrarında, bir ya da birkaç gün sonra musahiplerin babaları da, bir cebrail keserek ikrar verirler ve oğulları-

nın musahibini, artık benim evladımdır, diye tanıtırlar. Buna "kardeşlik lokması" adı verilir. Bu töreni her iki baba da ayrı ayrı yapar, üç nefes okunup üç semah dönülür.

Musahiplik ikrarı verenlerin bir süre sonra bir de öz kurbanı vermeleri gerekir. Öz kurbanı musahipliğin yenilenmesi, teyit edilmesi anlamını içerir. Öz kurbanındaki masraflar da musahiplerce ortak karşılanır.

Musahiplerden birinin eşinin ölmesi ve ikinci evlilik yapması durumunda yeni eşin musahip kavline girmesi için "ağız açma" denen bir tören yapılır. Ağız açmada bütün masraflar ikinci kez evlenen musahip tarafından karşılanır.

Değerlendirme

Bir şeyin sağlam tarafı, temel direği demek olan rükn kelimesinin çoğulu olan erkân, cem icrası içerisinde ortaya konan uygulamalar olarak tanımlanabilir.

Erkân, cemde hizmet sahiplerinin yaptığı hizmetler dışında, ikrar verenlerin aktif ya da pasif katılımıyla gerçekleşen faaliyetleri içerir, ikrar veren kişi cemdeki hizmetlerin icrasına karışmazken, erkânlara aktif ya da pasif olarak katılır ki bu erkâna bağlanmak olarak ifade edilir. Alevi-Bektaşi terminolojisinde ise, erkân yola girme töreninin bütününü ifade eder.

12'li esasa dayalı olan ikrar sisteminde ilk aşamayı oluşturan oğlan ikrarı ile üç erkâna, ikinci aşamayı oluşturan kız ikrarı ile altı erkâna, son aşamayı oluşturan musahiplik ikrarı ile de 12 erkâna bağlanmış olunur. Erkânlar katlı esasa dayalıdır.

Kazdağı Türkmenlerinde cemlerde icra edilen seki erkânı, lale erkânı, tekne erkânı, tebdil erkânı, natır erkânı gibi uy-

gulamalar, buyruklarda bahsi geçmesine rağmen diğer Alevi grupların cemlerinde uygulanmazken, Tahtacılarda uygulanmaktadır.

Kazdağı Türkmenlerindeki musahiplik ikrarında, bundan sonraki cemlerde yürütecekleri 12 hizmetten birinin cem erenleri huzurunda verilmesi ve bundan sonraki yaşamlarında o hizmeti yürütmekle yükümlü tutulmaları, yalnızca verilen hizmeti yürütmeleri, diğer hizmetlerin icrasına karışmamaları ve hizmetin icrasından sonra cemden çıkmaları gibi uygulamalar, bireylerin geleneğe hakimiyetini zayıflatmakta, bireyin bir başka hizmeti yürütmesi mümkün olamamaktadır.

Diğer Alevi grupların cemlerinde de hizmetler mutlaka bir kişiye verilir ve o kişi hizmetin icrasından sorumlu tutulur ama, bir kişinin birden fazla hizmeti yürütmesi de mümkün olmakta, herhangi bir hizmet sahibinin cem bitinceye kadar cemden ayrılması mümkün olmamaktadır. Bu da bireyin her hizmet hakkında yürüttüğü hizmet kadar bilgi sahibi olmasını sağlamaktadır.

Kazdağı Türkmenlerinde musahip ikrarı sonrası, musahiplerin babaları tarafından ayrı ayrı cebrail kesilerek oğlunun musahibini, bu da artık benim evladımdır, diye topluma tanıtması uygulaması da diğer Alevi gruplarda olmayan bir uygulamadır.

Diğer Alevi gruplarda oğlan ikrarı ve kız ikrarı aldırma da yoktur. Evlilikte kıyılan bir dede (tarikat) nikâhı vardır ama, bu nikâh Kazdağı Türkmenlerindeki kız ikrarı kadar ayrıntılı ve pratiklerle bezeli değildir.

Kazdağı Türkmenlerindeki ikrar alma törenlerinin diğer bölgelerdeki Alevi gruplara nazaran daha zengin uygulamalara sahne olduğu görülmektedir.

Ortaya konan bu tespitler, mülakat tekniği ile yapılan derlemeler sonucu ortaya çıkan bilgileri içermekte olup, bazı eksikliklerin bulunabileceği akıldan çıkarılmamalıdır.

Ancak Kazdağı Türkmenlerinde, Anadolu'daki diğer Alevi-Bektaşi gruplarda da mevcut olan kültürün korunmasına yönelik "sır" anlayışının hâd safhada korunduğu ve cemlerine girmenin mümkün olmadığı günümüzde, ortaya koyduğumuz tespitlere ilişkin bilgilerin elde edilebilmiş olması da, bir başlangıç anlamında büyük önem taşımaktadır.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda belki de gözlem imkânı da bularak tespitler yapmak daha sağlıklı sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır.

Kaynakça

Atalay, Besim; *Bektaşilik*, Emrah Matbaası, İstanbul, 1340, s. 17.

Birdoğan, Nejat; "Tahtacıların Dünü", *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyokültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı (HAGEM) Yayınları / 1628, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları / 205, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi / 42, Ankara, 1995, s. 9-10.

Engin, Dr. İsmail; "Akçaeniş Tahtacılarında Ölü Gömme Geleneği", *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyokültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri 26-27 Nisan 1993*, Kültür Bakanlığı (HAGEM) Yayınları / 1628, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları / 205, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi / 42, Ankara, 1995, s. 39.

Kehl, Kristina; "Tahtacı Geleneklerinde İslam Dışı Öğeler", *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyokültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri 26-27 Nisan 1993*, Kültür Bakanlığı (HAGEM) Yayınları / 1628, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları / 205, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi / 42, Ankara, 1995, s. 107, 114.

Şapolyo, Enver Behnan; *Mezhepler Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 288, 291.

Yılmaz, Abdurrahman; *Tahtacılarda Gelenekler*, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s. 11.

Yörükan, Yusuf Ziya; Yay. haz.: Turhan Yörükan, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

Arşiv Yer No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B.98.0213	Çanakkale	Ayvacık	Güzelköy	Mehmet Şen	22.09.1998
B.98.0213	Çanakkale	Ayvacık	Güzelköy	Bektaş Kaygın	22.09.1998
B.98.0213	Çanakkale	Ayvacık	Güzelköy	Veli Ürer	22.09.1998
B.98.0215	Çanakkale	Ayvacık	Uzunalan	Ahmet Yılmaz	23.09.1998
B.95.0215	Çanakkale	Ayvacık	Uzunalan	Mustafa Satış	23.09.1998
B.98.0217	Balıkesir	Edremit	Tahtakuşlar	Mustafa Kocabıyık	26.09.1998
B.98.0217	Balıkesir	Edremit	Tahtakuşlar	Abdulkadir Kocabıyık	26.09.1998
B.98.0219	Balıkesir	Edremit	Çamcı	Hüseyin Çelik	27.09.1998
B.98.0222	Balıkesir	Edremit	Mehmetalan	Hasan Akburak	28.09.1998
B.98.0224	Balıkesir	Edremit	Kavlaklar	Ali Yüksel	01.10.1998
B.98.0226	Balıkesir	Edremit	Arıtaşı	Mustafa Bozkurt	02.10.1998

Anadolu Aleviliğinde düşkünlük

Yüzyıllardır mevcut siyasal düzenle çatışma halinde olan ve merkezi otoriteden uzak bir yaşam sürmeyi tercih eden Anadolu Alevisi, içinde bulunduğu durum gereği kendi içinde bir yargılama mekanizması oluşturmuş, oluşturduğu bu halk mahkemesine "düşkünlük meydanı", yargılama sonucu verdiği cezaya da "düşkünlük" adını vermiştir.

Düşkünlük: Anadolu Aleviliğinde, yol mensubunun yolun yasakladığı suçlardan birisini işlemesi durumunda, meydan kararı ile suçlu bulunarak, kendisi ve musahibinin (eşleri ile birlikte), dört kapılı olarak, yoldan çıkarılmaları anlamına gelen bir cezalandırma biçimidir.

Yoldan olmayanların düşkün meydanında yargılanmaları mümkün olmazken, yol mensubunun yoldan olmayana karşı işlediği suç düşkünlük meydanında görülür. Yani düşkünlük ancak yol mensuplarına verilebilen bir cezalandırma biçimidir. Yargılamada cinsiyete dayalı bir ayrım yapılması da söz konusu değildir.

Düşkünlük cezası iki şekilde verilir. Bunlardan biri süresiz düşkünlük, diğeri ise süreli düşkünlüktür. Suçun niteliğine göre verilen cezalardan ömür boyu yoldan düşmeyi gerektirenlere "düşkün" adı verilirken, daha hafif suçlarda verilen belirli süreli (geçici) düşkünlüklere ise "müşkül" adı verilir.

Kahramanmaraş, Pazarcık, Çınarlı köyünden Mustafa

Enhas, düşkünlüğe ilişkin şu bilgileri veriyordu:

"Düşkünlük kaldırılmaz. Birinin karısını kaçırmışsın, birinin karısıyla oynaşmışsın, düşkün olursun. Düşkünlüğün kalkması için suçun telafi edilir nitelikte olması ve zarar gören kişinin rızalık göstermesi gerekir. Adam kadın kaçırdıysa, yerine kadın verememeyeceğine göre düşkünlüğü kaldırılmaz.

"İşlenen suçun telafi edilir nitelikte olup mağdurun rızalığının alınabileceği durumlara düşkün değil, müşkül denir.

"Başkasının malını gasp eden kişi Hak meydanında bunu inkâr etmeyip kabul eder, mağdur olan kişinin zararını karşılar ve topium huzurunda rızalığını alırsa müşkül hallolur.

"Düşkün kalkmaz, müşkül ise hallolur."

Müşkülün halledilmesinin nedeni ise yolda müşküle düşen, yani geçici olarak yol düşkünü olan kişilerin ailelerinin yoldan mahrum kalmalarını engellemektir.

Telafisi mümkün olan, kavga etme, küskünlük, dedeye ya da bir büyüğe saygısızlık, mazeretsiz hakullah vermeme, sarhoş olup toplum düzenini bozma, cemde ve toplumsal yaşamda dedenin yapmayı yasakladığı şeyleri yapma, ailesine karşı sorumluluğunu yerine getirmeme, iftira, küfür, sırrı ifşa etme, bir defaya mahsus olmak üzere hırsızlık vb suçlar, geçici düşkünlük yani müşkül sınıfına girer. Bu tür suçlarda suçun işlendiği koşullar, suçun bilerek işlenip işlenmediği, suçu işleyen kişinin durumu, suçun ilk defa işlenip işlenmediği, mağdur olan kişinin tavrı, bu suçlara verilecek süreli (geçici) düşkünlük cezasının oranının belirlemesinde değerlendirme kriterlerini oluşturur.

Zina, tecavüz, mazeretsiz birden fazla evlilik, boşanma, bir defadan fazla yapılan hırsızlık, adam öldürme (Allah'ın evini yıkmak), musahipliği bozma, ikrardan dönme gibi suç-

lar süresiz düşkünlüğü, yani yoldan düşmeyi gerektirir.

Süreli ve süresiz düşkünlüklere verilecek cezalarda da farklılıklar bulunmaktadır.

Süreli düşkünlüğü gerektiren suçlarda, uyarma, geçici olarak törenlere almama, para cezasına çarptırma, ateşte yürütme, boynuna su dolu bakraç asma vb cezalar verilir.

Süresiz düşkünlük, yani yoldan düşmeyi gerektiren ağır suçlarda ise, süresiz olarak törenlere almama ve sürgüne gönderme gibi cezalar verilmektedir.

Düşkünlükle cezalandırılan suçlular için uygulanan müeyyideler daha çok, suçluyu fiziki anlamda değil, manevi anlamda zorlamaya ve yıpratmaya yöneliktir. Suçluyu toplum dışına iterek toplumsal faaliyetlerden men etmek, cemlere almamak, selam vermemek, ekmeğini yiyip suyunu içmemek, konuşmamak, kız alıp vermemek, sürüsünü sürüye katmamak, bayramlaşmamak, hastasını ziyarete gitmemek (ölüsü olursa kaldırılır) vb gibi, bireyi manevi anlamda yıpratan cezalar verilmektedir.

Tunceli'deki bir uygulamada, düşkün ilan edilen kişilerin evlerinin önüne, dede tarafından meydan kararı ile, herkesin görebileceği büyüklükte bir taş konmakta ve bu taşın düşkünlüğü ifade ettiği bilinmekte ve bu taş yine meydan kararı ile dede tarafından kaldırılabilmektedir.

Düşkünlük cezasında amaç, bireyi işlediği suçtan dolayı toplum dışına itmektir. Anadolu Alevisinin kendi içinde yarattığı bu hukuk düzeninde, İslam hukukundaki zina suçuna uygulanan recm, hırsızlığa uygulanan el kesme gibi şeri hükümler mevcut değildir.

Anadolu Aleviliğindeki düşkünlük müessesesinin Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki aforoz sistemi ile benzerlikler ta-

şıdığı görülmektedir.

Din dışına çıkarılma, lanetleme anlamını da kapsayan aforoz, Yahudiliğin ortaya attığı bir cezalandırma biçimidir. Tevrat'a göre büyük günahlara uygulanan bir lanetleme ve topluluk dışına çıkarma işlemini dile getirir.

Hıristiyan (Katolik) aforozunda da, aforoz edilen kişi kilise ayinlerine alınmamakta, kiliselerde görev yapamamakta, kilisece adı yayımlanmakta ve onunla ilişki kurulması yasaklanmakta, kimi durumlarda yurttaşlık haklarından dahi mahrum bırakılmaktadır.

Protestanlıkta ise günah çıkarma hakkından bir yıl yoksun bırakma, evlenme ayininden bir yıl yoksun bırakma, kilise defterinden silme gibi dinsel alanda sınırlandırılmış cezalar verilmektedir.

Anadolu Aleviliğindeki düşkünlük cezası, dedenin başkanlığında, ikrar vererek yola girmiş olan köy halkının katılımıyla gerçekleştirilen, "düşkünlük meydanı" adı verilen cemde verilmektedir. Şikâyetçi ve suçlanan dara durup dinlendikten sonra halkın da görüşleri alınıp değerlendirilerek bir yargıya varılmaktadır. Dedenin tek başına yargılamada bulunması söz konusu değildir.

Yapılan yargılama sonucu düşkün ilan edilen kişinin, düşkünlüğünün kaldırılması (müşkül) da yine aynı şekilde bir cem yapılarak gerçekleştirilir ki bu ceme "düşkün kaldırma" ya da kimi yörelerde "yumma" adı verilir. Düşkünlüğü kaldırılan kişinin yola tekrar ikrar vermesi gerekir.

Çorum, İskilip, İbik köyünden kaynak kişi Hüseyin Göçen, "Düşkün kaldırmak kar ile su örtmek gibidir, kar eriyince su meydana çıkar," derken, düşkünlüğü kaldırılan suçlarda dahi suçu işleyen bireyin toplum nazarındaki olumsuz imajı-

nın silinemeyeceğini, toplum hafızasında varlığını koruyacağını ve düşkünün işlediği suçun ağırlığını bütün yaşamı boyu hissedeceğini ifade ediyordu.

İşlenen suçun ağırlığına göre, dedenin kaldıramayacağı düşkünlüklerde mürşide gidilir. Kaldırılamayacak (süresiz) düşkünlüklerin cezası ise mahşere kalır. Bu söyleyiş, süresiz düşkünlüklere verilebilecek hiçbir cezanın o suçun karşılığı olamayacağı anlamına gelir.

Anadolu Alevisinin kendi içinde kurduğu bu halk mahkemesi ve bu mahkemede yapılan yargılamanın niteliği kadar, Alevileri bu tür uygulamalara iten nedenleri de incelemek bir o kadar önem taşımaktadır.

Yüzyıllardır mevcut siyasal düzen içerisinde kendini temsil ediliyor hissetmeyen, hâkim ideoloji ve devlet yapısıyla çatışma içinde olan ve yapılan dayatmalar karşısında içe kapanık bir toplumsal yapı oluşturan Aleviler, devletle olan bu uzaklık ve ilişki bozukluğu sonucu kendi içlerinde bir yargılama mekanizması oluşturarak, devlete olan güvensizliklerini ortaya koyup, devletin yargı mercilerinin kendilerini adaletsizce yargılamasından ve güvenmedikleri kolluk kuvvetlerinin zulmünden korunmayı amaçlamışlardır.

Bu korku ve çekingenlik Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra belli ölçülerde azalmış olsa da tamamen ortadan kalkmamış, son 25-30 yıllık süreçte, yargılama sistemlerinin başı olan dedelik müessesesinin de zayıflaması ve cemlerin yapılmayışına paralel olarak bu halk mahkemeleri yerini devlet mahkemelerinin yargılamasına ve kolluk kuvvetlerinin koğuşturmalarına bırakmıştır.

Bugün köydeki olayı korkmadan karakola şikâyet eden, devletin adliyesinde yargılanmayı kabullenmiş bir Alevi top-

lumu oluşmuş, kendi iç hukuk sistemini sadece "yol"la ilgili yargılamalarda işleten, suça karşı verilecek cezalarda medeni hukuğun uygun gördüğü cezayı tercih eden bir yapı ortaya çıkmıştır.

Kentleşme ile birlikte, yoldan olmayanlarla yaşanan hukuki sorunlar da düşkünlük kurumunun işletilmesi anlamında bir sorun olarak Alevinin karşısına çıkmış, bu durum medeni hukuka yönlenmenin bir diğer nedeni olmuştur.

Artık Alevi toplumu devlet içerisinde kendi varlığını ispat ve farklı kimliğini kabullendirme gayreti ile mücadelesini kendi dışında meşrulaştırma çabası içerisindedir.

Kaynakça

Bardakçı, Cemal; *Alevilik-Bektaşilik-Ahilik*, Ankara, 1970, s. 73-74.

Bender, Dr. Cemşid; *Kürt Uygarlığında Alevilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1991, s. 345.

Benekay, Yahya; *Yaşayan Alevilik / Kızılbaşlar Arasında*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1967, s. 111, 114.

Eröz, Prof. Dr. Mehmet; *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1235, Ankara, 1990, s. 144, 145.

Hançerlioğlu, Orhan; *Dünya İnançları Sözlüğü*, Aforoz maddesi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

Meydan Larousse; Aforoz maddesi.

Noyan, Bedri; "Bektaşi ve Alevilerde Hukuk Düzeni (Düşkünlük)", *1. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, 4. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 194, 195, 203, 204.

Orhon, Muharrem Naci; "Alevilikte Erkan ve Düşkünlük Müessesesi", *Cem* dergisi, Sayı: 7, 1966, s. 9.

Şapolyo, Enver Behnan; *Mezhepler Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 268-269.

Yılmaz, Abdurrahman; *Tahtacılarda Gelenekler*, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s. 98.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

Arşiv Yer No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B.97.0004	Sivas	Kangal	Soğukpınar	Cemal Koçak	1979
B.94.0245	Çorum	İskilip	İbik	Hüseyin Göcen	07.09.1994
B.94.0248	Çorum	-	Eşençay	Veli Gürlek	08.09.1994
B.95.0165	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Sadık Öztürk	09.10.1995
B.95.0168	Amasya	Merzifon	-	A.Turan Saltık	10.10.1995
B.97.0155	Kahramanmaraş	Pazarcık	Çınarlı (Terolar)	Mustafa Enhas	21.06.1997
B.97.0255	Manisa	Akhisar	Beyoba	Ali Gökşin	23.11.1997
B.97.0258	Manisa	Salihli	Kabazlı	Ali Korkmaz	27.10.1997
B.97.0262	Manisa	Saruhanlıu	Dilek Kasabası	İsmail Karlıbölük	30.10.1997

Anadolu Aleviliğinde kurban

İnanç gereği ya da bir adağı yerine getirmek için kesilen insan ya da hayvan olarak tanımlanan kurban, paleolitik çağdan beri olağanüstü güçlere hoş görünmek, onlardan kötülüklere engel olmalarını istemek için gerçekleştirilen dinsel bir törendir. Kurban, tüm dünya ulusları için tanrılarla insanoğlu arasında bir yakınlaşma öğesi olmuştur. Sümerler, eski Grekler ve Hindularda, tanrılara insan kurban edilmesi örnekleri ile karşılaşılmaktadır.

Kurbanın kaynağı konusunda çeşitli varsayımlar ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birine göre kurbanın amacı, insanla Tanrı arasında, yenen kurbanın etinde bir bağ kurmaktır. Diğer bir görüş ise kurbanın, Tanrı'nın beslenmesi gerektiği inancından doğmuş olabileceğidir. Kurban, hemen bütün inançlarda kanlı ve kansız olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilir. Kanlı kurbanlar, insan ve hayvan kesimi ya da vücutlarından bir parça kan akıtmak şeklinde gerçekleşir. Kansız kurbanlar ise yiyecek ve içecek şeklinde sunulur.

Kurban inancı adak inancıyla da bağıntılıdır. Bir dileği yerine getirmesi ya da bir tehlikeden koruması için gücüne inanılan, verileceği vaat edilen şey olarak tanımlanan adak, en ilkel topluluklarda da görülmüş ve çoğunlukla kurban inancıyla birlikte yürütülmüştür.

İslam inancında adak, İslam esaslarına uyarak Allah'tan

bir istek ya da dilekte bulunuş ve bundan dolayı Allah'a verilen sözün ibadet, oruç veya kurban olarak yerine getirilişinden ibarettir. Maide, 3'te, "Şunlar size haram kılınmıştır... Allah'tan başkası adına boğazlananlar.., dikili adak taşları üzerinde boğazlananlar..., bunlar birer fisktır, yoldan çıkıştır," denmektedir.

Ayetten de anlaşılacağı gibi, herhangi bir ziyaret, adak yerinden dilek ya da niyette bulunarak kurban kesmek İslam inancıyla bağdaşmamaktadır. Adak kurbanlarında adak sahibinin kesilen hayvanın etinden yememesi yaygın bir uygulamadır.

İslam inancına göre Allah, İbrahim Peygamber'i sınamak için ondan oğlu İsmail'i kendisine kurban etmesini istemiş, İbrahim Peygamber oğlu İsmail'i keseceği sırada Allah gökten bir koç indirmiş ve Hz. İsmail'in yerine bu koçu kurban etmesini buyurmuştur. İnsan kurban etme geleneği de böylelikle ortadan kaldırılmıştır. (Safat, 102-108) 108. ayette, "Sonra gelenlere onu hatırlatacak bir şey bıraktık," denmektedir ki bu, Kurban Bayramı'nı işaret eder.

Yılda bir kez kutlanan dini bayramlardan biri olan Kurban Bayramı'nda, özgür, ekonomik gücü olan Müslüman kişi için, kurban kesmek İslam dini açısından vaciptir. Kesilen kurbanın üçte biri fakirlere, üçte bir ya da daha fazlası akraba ve komşulara dağıtıldığı gibi, kalanı ev halkınca tüketilmektedir. Adak kurbanının tersine, kurban sahibinin kestiği kurbanın etinden yemesinde bir sakınca yoktur.

Müslümanlık etkisine giriş ile birlikte Türklerin kurban âdetlerinde de değişiklik olmuştur. Buna rağmen eski inançlarının izlerinin tamamen silindiğini söylemek de mümkün değildir. Su kaynağı, taş, toprak ve ağaca kutsiyet atfetme, yatırlardan adakta bulunma, eski Türk kültüründen günümüze

değin gelebilen inanç kalıntılarıdır.

Şamanist Türklerde, kurban sunulmadan ayin ve tören yapılmaz, kanlı veya kansız kurban sunulurdu. Kanlı kurbanların en makbulü attı. Erkek hayvanlar daha makbul sayılırdı. Şaman, kurbanlık hayvanı yanında bulunan birkaç kişi ile boğmak ve bel kemiklerini kırmak suretiyle ile öldürürdü. Kestikleri hayvanın eti yendikten sonra kafası sırıklara asılır, kemikler dikkatle toplanarak kayın çubukları üzerine konur, sonra kurban iskelesi üzerine kaldırılırdı. Burada üzerine kayın ağacının dal ve yaprakları serilir, bunlar orada Tanrı'ya sunulmuş olarak kalırlardı. Kemiklerin hepsi en küçük parçasına kadar kurban iskelesinin üzerinde bulunmadığı taktirde bu büyük bir felaket sayılırdı.

Türklerde, topluluk içinde, kesilen hayvanın etinden hangi parçayı alacağı kişinin toplumdaki konumuna göre belli olurdu, buna da "ülüş" denirdi. Ev sahibi en iyi sayılan arka but kısmını Şamana hediye olarak sunardı.

Şamanizmden Budizme, Zerdüştlükten eski Anadolu inançlarına ve İslama değin birçok inanç ve kültürden izler taşıyan, bunları Anadolu potasında eriterek Anadolu'ya özgü farklı bir yorum olarak ortaya çıkan bir inanç, kültür, felsefe ve yaşam biçimi gibi tanımları yapılan Anadolu Aleviliğindeki kurban uygulamalarına bakıldığında da bu mozaik yapının kendini hissettirdiği görülür.

İslam inançlarının sınırlı ölçülerde bastırabildiği kurban geleneğinde eski Türk kültürüne ait unsurların ağırlıklı olarak yaşatıldığı dikkati çekmektedir.

Anadolu Aleviliğinde kurban, "tercüman"; "lokma", "rıza lokması" gibi adlarla, kurban kesmek ise çoğu zaman, "tığlamak" kelimesi ile ifade edilmektedir.

Anadolu Aleviliği'nde, kesilen kurbanlar iki şekilde sınıflandırılır:

1. İçeri kurbanları
2. Dışarı kurbanları

1. İçeri Kurbanları: Anadolu Alevilerinin, ibadet biçimi olan cemlerde belirli ritüellere bağlı olarak bir seremoni ile gerçekleştirdikleri ve cemdeki 12 hizmetten biri olarak ibadetin asli unsurlarından birini oluşturan kurbanlardır, ki bu kurbanlar belli dönemlerde belli amaçlar için kesilirler.

a) Muharrem Kurbanı: Muharrem ayı içerisinde tutulan 12 günlük oruçtan sonra kesilen ve köy halkı tarafından toplu halde yenmesine özen gösterilen kurbandır. Kurbanı herkes kendisi alıp keser. Çiğ dağıtılmaz. Kurban, kesilen eve gidilerek yenir. Pişmiş halde evlere de dağıtılabilir. Muharrem kurbanı daha çok, orucunu 12 gün tutarak tamamlayan kişiler tarafından kesilmektedir.

b) İkrar Kurbanı: Yola giren bir Alevi-Bektaşinin ilk giriş töreninde kesmesi gereken kurbandır. Cemde köy halkı tarafından toplu halde yenir. Kurban, görülen (görgüye giren) kişi tarafından alınır.

c) Yıl Kurbanı (Görgü Kurbanı): Bir Alevi-Bektaşinin, senede bir, bağlı olduğu dede ya da baba tarafından görülmesi gerekir. Bektaşilerde "baş okutmak", diğer Alevi gruplarda "görülmek" olarak bilinen cemlerde kesilen bu kurbana "yıl kurbanı" denir. Cemde köy halkı tarafından toplu halde yenir. Kurban, görülen kişi tarafından alınır.

d) Abdal Musa Kurbanı (Birlik Kurbanı): Bütün köylünün katılımıyla alınan kurban, tohumlar ekilmeden önce Abdal Musa adına kesilerek, yapılan Abdal Musa ceminde köy

halkı tarafından toplu halde yenir.

e) Musahip Kurbanı: Anadolu Alevi-Bektaşiliğinin temel niteliklerinden biri olan musahipliğe (yol ya da ahiret kardeşliği) giriş merasiminde iki musahip tarafından alınarak kesilen kurban, ceme katılan köy halkı tarafından cemde toplu halde yenir.

f) Düşkün Kaldırma Kurbanı: İşlediği bir suçtan dolayı cezalandırılarak düşkün olan bir kişinin, belli bir süre sonra, aynı suçu bir daha işlemeyeceğine kanaat getirerek tarikata geri dönmesine karar verildiğinde yapılan ceme "düşkün kaldırma" denir. Bu cemde düşkünlüğü kalkanın kestirdiği kurban, köy halkı tarafından toplu halde yenir. Bu bir anlamda yola yeniden ikrar vermek demektir.

g) Dar Kurbanı (Dardan İndirme): Ölen bir canın ardından, musahibi ya da varisleri tarafından, onun geride kalan alacak vereceğini halletmek için yapılan cemde kesilen kurbandır. Kesilen bu kurbanla ölen can için köy halkından rızalık alınır.

İçeri kurbanlarını düşkünler yiyemez, düşkünün kurbanı da yenmez.

İçeri kurbanları olarak, koç, koyun, büyükbaş hayvanlar kesilir. Erkek hayvanlar, özellikle de koç daha makbul sayılır.

İçeri kurbanlarındaki genel bir özellik, pişirilmeden dağıtılmaması ve köy halkı tarafından toplu halde yenmesidir. Bu uygulamayı toplumdaki kollektif ruhu artırarak toplumsal dayanışmayı sağlamaya yönelik bir çaba ve kurbanın toplu halde yenmesi geleneğinin geçmişten günümüze bir yansıması olarak değerlendirmek gerekir. Kemiklerin kaybolmasını engellemek de ayrı bir neden olarak değerlendirilebilir.

2. Dışarı Kurbanları: Dışarı kurbanları, bir dileğin gerçekleşmesi için ya da bir adaktan dolayı kesilen kurbanlardır.

Adak kurbanları, kanlı ya da kansız kurban şeklinde uygulanabilmektedir.

11.10.1995 tarihinde Amasya, Hamamözü, Yemişen köyünde yapmış olduğum bir derleme çalışmasında, Abdullah Balcı adak kurbanını şöyle tarif ediyordu: "Adak kurbanı niyete bağlıdır, ne adarsan onu verirsin, bir elma bile kurban olabilir. Adak kurbanı olarak daha çok cebrail adı verilen bir horoz kesilir."

Adak kurbanı olarak kesilen horoz ve tavuklara cebrail denmesine ilişkin söylenceyi 29.02.1996 tarihinde Aydın, Bozdoğan, Alamut köyünde yapmış olduğum bir derleme çalışmasında Mehmet Buruk şöyle anlatıyordu: "Cebrail, 80 bin yıl konacak bir yer bulamadan uçtuktan sonra kubbede bir nurdan kandile konar. Konunca terler ve terinden köpükler oluşur. Bu köpükler Hakk'ın emri ile yumurta olur, bu yumurtalardan bugünkü tavuk ve horozların nesli oluşur. Onun için tavuk ve horozlara cebrail denir. Horozların sabah namazında ötmesinin sebebi, Cebrail'in ve arştaki meleklerin sesini duymalarıdır."

Anadolu Aleviliğinde adak kurbanı olarak koç, koyun ve büyükbaş hayvanlar (Tahtacı gruplarda kurbanın erkek olması şartı aranır) da kesilmesine rağmen yaygın olarak cebrail kesilmektedir. Adak kurbanları da çiğ olarak dağıtılmaz, pişirilip toplu halde yenmesine özen gösterilir.

İslam inancıyla bağdaşmayan yatır ve ziyaret yerlerinden istekte bulunarak adak kurbanı kesme, Anadolu Alevi-Bektaşi kültüründe yaygın bir uygulama olarak varlığını korumakta ve eski Türk kültüründeki atalar kültünün izlerini taşıyor gibi görünmektedir.

Anadolu Alevi-Bektaşilerince Kurban Bayramı'nda da, yaygın olmamakla birlikte, kurban kesilmektedir. Kurban Bay-

ramı'nda kesilen kurban, köylerde yine kesilen evlere gidilerek toplu halde yenmekte, pişirilen kurban evlere de gönderilmektedir. Çiğ dağıtılmamaktadır. Gelenekten kopuk kent yaşamı içerisinde ise kültürel etkileşimin, Alevi-Bektaşileri İslami kurallara uygun kurban kesme konumuna getirdiği ve herhangi bir farklılığın bulunmadığı gözlenmektedir.

Bunun dışında, Anadolu Alevi-Bektaşilerince 6 Mayıs Hıdırellez'de mezarlıklara gidilerek kurbanlar kesilmektedir ki bu, Türk kültüründeki atalar kültünün günümüze bir gelenek olarak yansımasını çağrıştırmaktadır.

21 Mart'ta kesilen Nevruz kurbanı ise, bu günün Hz. Ali'nin doğum günü olarak kabul edilmesinden kaynaklanıyor gibi görünmekle birlikte, bu tarihin yüzyıllardan beri doğanın canlandığı, kışın sona erip baharın başladığı gün olarak kabul edilip kutlandığı düşünüldüğünde, kesilen kurbanın bahara ermenin mutluluğundan olabileceği akla gelen bir diğer husustur.

Kurban olarak kesilecek hayvanın herhangi bir fiziksel eksikliğinin olmaması gerekir.

İçeri kurbanları, boynuzlarına elmalar takılıp, alın ve kuyruklarına boyalar sürülerek süslenir.

Tığlanacak kurbanlar, cem meydanına getirilip su ve tuz verildikten sonra serbest bırakılarak bir işaret vermesi beklenir (işemesi, melemesi vb). Bu işareti verdikten sonra kurbana abdest aldırılır. Sağ el ıslatılarak hayvanın sağ bacağı dizinden aşağı sıvazlanır. Arka ayaklar da yıkandıktan sonra kuyruğu kaldırılarak altına su serpilir. Dedenin önüne getirilerek sağ ön ayağı gözünün ya da kulağının üstüne konan kurban (ki bu hareketin Hz. İsmail'in kesileceği zaman gözlerinin bağlanmasını canlandırmak için yapıldığı ifade edilmektedir) dede tarafından dualanır:

"Kurban-ı Halil, ferman-ı Celil, tığ-ı Cebrail, itaat-ı İsmail kurbanlarımızı dergâhı izzetinde kabul eyleye, lokmaya sevap yazıla, kazaları, afetleri, belaları defetmiş ola. Nur-u Nebi, kerem-i Ali, gülbenk-i Evliya, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli... gerçek erenlerin demine Hû," dedikten sonra, "Ya Allah, ya Muhammed ya Ali pirimiz, üstadımız Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, gönül birliği ile diyelim bir Allah," der.

Cemde bulunanlar secdeye varırlar. (Dualar farklı şekillerde olabilir, bu, dede ya da babanın o konudaki bilgi birikimine bağlıdır. Standart bir dua örneği yoktur.) Daha sonra "zakir" tarafından üç kurban "düvaz"ı okunur. Okunan düvaz örneklerinden Pir Sultan'a ait bir dörtlük şöyledir:

Abdal Pir Sultan'ım er Hak'sın er Hak
Münkir kullarından ıraksın ırak
Kurdun işi namert lokması yemek
Hak için adanan kurbana neyler

Dualanan kurban, 12 hizmet sahibinden biri olan "kurbancı" tarafından dışarı götürülerek tığlanır. Kurbancı hizmeti, oğlu İsmail'i Allah'a kurban etmek isteyen Hz. İbrahim'den kalmıştır kanısı geleneksel Alevi-Bektaşi kültüründe yaygın kabul görmektedir.

Eski Türk kültüründe de kesilen kurbanların "kazancı" adı verilen iki kişi tarafından hazırlandığı, göz önüne alınması gereken bir diğer ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kurbancı hizmeti bir erkek tarafından yürütülmekle birlikte, kadın ve erkek yardımcılar da bulunmaktadır. Kadın yardımcılar, etlerin parçalanması ve pişirilmesi aşamasında görev alır. Kanın rastgele akmasını engellemek için önceden hazırla-

nan kuyunun (tercüman kuyusu) başına getirilen kurbanın bir ayağı serbest bırakılıp diğer üç ayağı bağlanır ve başı kıbleye çevrilerek kesilir.

Kurbanın kesilirken incitilmemesi için özel bir gayret sarf edilir. Derisi yüzülen kurban, kemiklerini kırmamaya özen gösterilerek parçalanır ve pişirilir. Kurbanın ciğerlerinden hazırlanan lokma, cemde bulunan canlar tarafından yenir ki bu, bir kurbanın ciğerlerini paylaşan canların birlik olmalarını, birbirlerine candan bağlanmalarını ifade eder.

Tahtacılarda ciğere "sadık" denmekte ve ilk lokması dede tarafından kurban sahibi musahiplere verilmektedir.

Pişirilmeden önce kurban etinden herhangi bir parça alınamayacağı gibi, dede izin vermeden yemeye başlamak da mümkün değildir. Dede, destur şah, deyip bir lokma aldıktan sonra yemeğe başlanır. Dağıtım yapılırken elden geldiği kadar eşit davranmak da uyulması gereken bir diğer husustur.

Ceme katılamayacak durumda olan hasta ve yaşlı kişilerin evlerine genellikle kemiğinden ayrılmış (amaç kemiğin dışarı çıkmamasıdır) kurban eti gönderilerek onların da nasip almaları sağlanır.

Kurbanın en son lokması Kırklar aşkına yendikten sonra sofra bağlanır ve dede hayır duası okur:

"Bismi Şah, Allah Allah. Elhamdülillah, nimeti devlet ziyade ola. Er Hak bereketin vere. Bu gitti yenisi gele. Nimeti Celil, bereketi Halil ola. Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin. Bir nimeti nur ola... gerçeğin demine Hû..." der ve cem birlenir.

Eti yenen kurbanın kemiklerinin eksiksiz olarak toplanıp tercüman kuyusuna gömülmesi gerekir. Kemikler geçmişte kurbanın derisine sarılarak gömülürken günümüzde, bu uygulama derinin ziyan olduğu gerekçesi ile kalkmıştır. Bu uygula-

maya kaynaklık ettiği söylenen bir söylenceyi 11.12.1992 tarihinde Kırıkkale, Keskin, Haydar Sultan köyünden Mustafa Babür şöyle anlatıyordu:

"Hoca Ahmet Yesevi 99 tane talebe okuturdu, bunların kalfaları Virani, Nesimi, Baba Mansur ve Nasrettin Hoca idi. Hoca Ahmet Yesevi'nin bir kara kuzusu vardı. Hoca bu kuzuyu keser yer, sonra kemiklerine zarar vermeden birleştirir, deriyi üstüne örter, dua eder ve kuzu kalkar gider yayılırdı. Kalfa başları her şeyi öğrenir, bilirlerdi. Hoca Ahmet Yesevi, bir geziye giderken öğrencilerini bu dört kalfaya bıraktı ve okula bakmalarını istedi. Bir gün dört kalfa, nasıl olsa Hoca'nın okuduğu duayı öğrendik, canımız da et istiyor, kuzuyu kesip yiyelim, sonra diriltiriz, dediler. Kuzuyu kesip yediler, ancak bir kemiği eksik kaldığı için kuzu topal oldu. Hoca döndüğünde kuzunun topal olduğunu gördü ve ona ne yaptıklarını sordu. Kuzuyu Virani'nin kestiğini öğrendiğinde, 'Sen yedi defa Hak aşkına kesil ve viraneye dol,' diye intizar etti. Bir virane taşlık yere atıldığı için adı Virani kaldı. Baba Mansur'un kuzuyu astığını öğrendiğinde, 'Sen de Hak aşkına asıl', Nesimi'nin kuzuyu yüzdüğünü öğrendiğinde, 'Sen de Hak için yüzül,' dedi. Nasrettin Hoca'ya sordu, 'Sen ne yaptın?' Nasrettin Hoca, 'Ben de güldüm,' dediğinde ona, 'Sana da kıyamete kadar gülsünler,' dedi. Bunlar intizarı Hoca'dan aldıkları için bu söylenenler oldu. Bundan dolayı kurbanın kemikleri toplu halde bir kuyuya gömülür, böyle bir kuyunun üstünde bilinmeden dahi ev yapılsa o ev düzen tutmaz."

Tahtacılarda kurbana "melek" de denmektedir, yaygın olan bir uygulamaya göre kurbanın başını ancak dört kapıyı tekmil eden (musahip, aşina, peşine, çığıldaş) yiyebilir. Bunu kimse yapamadığı için kurbanın başı tercüman kuyusuna atıl-

maktadır. Aynı şekilde kurbanın yüreğini bir ehl-i sadık, yani hiç yalan söylememiş birinin yemesi gerekir, ki böyle bir insan da bulunmadığından, yürek de tercüman kuyusuna atılır.

Anadolu Aleviliğindeki kurban kemiklerinin toplu halde bir kuyuya gömülmesi uygulaması her ne kadar böyle bir söylenceye dayandırılırsa da, bunu eski Türk kültüründeki kurban kemiklerinin kurban iskelesi denen ağaçlar üzerine konup, Tanrı'ya sunulmuş olarak orada kalması, eksik kemik olmasının büyük bir felaket olarak değerlendirilmesi inancı açısından da değerlendirmeye tabi tutulması yararlı olacaktır.

Anadolu Aleviliğindeki yaygın bir inanışa göre de, bu dünyada Hak için kesilen kurbanlar, huzur-i mahşerde Burak olup kesenlerini Sırat Köprüsü'nden geçireceklerdir. Kemiklerin toplu olarak bir yere gömülmesi uygulamasında bu düşüncenin de etkisi olabileceği dikkate alınması gereken bir ayrıntıdır.

Anadolu Alevi-Bektaşi kültüründeki olguları bir tek kaynağa bağlayarak açıklamak ya da tarif etmek oldukça güçtür. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelirken, gerek ilk, gerek son mekânda, gerekse göç yolları üzerinde karşılaşılan değişik inanç ve kültürler, Anadolu Aleviliği dediğimiz kavramı yaratmıştır, ki bu kavram ne Orta Asya Şamanizmi ne de Anadolu'da yeniden yorumlanmış olan Müslümanlıkla tek başına örtüşmez. Her ikisinden de almış olduğu şeyler olmakla birlikte, bunların dışında, Budizmden Brahmanizme, Zerdüştlükten Anadolu'da yerleşik eski kültürlere değin birçok inanç ve kültürden izler taşıyan Anadolu Aleviliği, Anadolu'ya özgü, farklı ve yeni bir yorum olarak ortaya çıkmıştır.

Konumuz olan kurbanda ise görünürdeki İslami motiflerden çok, eski Türk kültüründeki kurbanla ilgili pratiklerin ve inançların yaşatıldığı görülmektedir.

Kaynakça

Başer, Doç. Dr. Zeki; *İçtimai Âdetlerimiz-İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz*, Ankara, 1972, s. 16.

Benekay, Yahya; *Yaşayan Alevilik / Kızılbaşlar Arasında*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1967, s. 173.

Birdoğan, Nejat; *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 105.

Bozkurt, Prof. Dr. Mehmet Fuat (yay. haz.); *Buyruk*, Serbest Matbaası, İstanbul, 1982, s. 66, 67, 73.

Eröz, Prof. Dr. Mehmet; *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1235, Ankara, 1990, s. 296, 302.

Hançerlioğlu, Orhan; *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

İnan, Abdulkadir; *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 100, 101, 104.

Noyan, Doç. Dr. Bedri; *Bektaşilik Alevilik Nedir?*, Ankara, 1987, s. 330, 331.

Oytan, M. Tevfik; *Bektaşiliğin İçyüzü*, 1. Cilt, Maarif Kitaphanesi, İstanbul, s. 161.

Öztelli, Cahit; *Pir Sultan Abdal / Yaşamı ve Bütün Şiirleri*, Özgür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 318.

Radloff, W.; Çev.: Prof. Dr. Ahmet Temir, *Sibirya'dan Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları / 666, Ankara, 1986, s. 245, 246.

Tanyu, Dr. Hikmet; *Ankara Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967, s. 310.

Yetkin, Çetin; *Türk Halk Hareketleri ve Devrimler*, Say Kitap Pazarlama, İstanbul.

Öztürk, Prof. Dr. Yaşar Nuri; *Kur'an-ı Kerim Meali*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1993.

Yılmaz, Abdurrahman; *Tahtacılarda Gelenekler*, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s. 98.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

Arşiv Yer No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B.92.0453	Kırıkkale	Keskin	Haydarsultan	Mustafa Babür	11.10.1992
B94.0261	Çorum	Osmancık	Çampınar	Davut Bayral	13.09.1994
B.94.0247	Çorum	-	Eşençay	Veli Gürlek	08.09.1994
B.95.0160	Amasya	Göynücek	Şarklı	Mehmet Kılıç	07.10.1995
B.95.0164	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Hüseyin Ceylan	09.10.1995
B.95.0170,0171	Amasya	Hamamözü	Yemişen	Abdullah Balcı	11.10.1995
B.95.0174	Amasya	Gümüşhacıköy	Sarayözü	Haydar Altın	12.10.1995
B.96.0227,0228	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet Buruk	29.02.1996
B.96.0030,0031	Aydın	-	Yılmazköy	Hüseyin Kurt	05.03.1996

Anadolu Aleviliğinde içki (dolu, dem)

Aleviliği her ne kadar Alevi, Bektaşi, Kızılbaş, Tahtacı, Çepni vb isimler altında farklı kollara ayırıyorsak ve bulundukları coğrafyalarda farklı gelenek ve göreneklere sahip olsalar da, inanç özelliklerini koruyan gruplarda pek çok ortak noktanın yaşatıldığını görürüz.

Anadolu Aleviliği kendine özgü gelişim çizgisiyle, hiçbir zaman genel anlamdaki Alevilik tanımıyla sınırlanmamış, bünyesinde yapılan birtakım pratik ve uygulamalarla İslam dairesi dışında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede en belirleyici etkenlerden biri de Anadolu Alevisinin bade, dem, dolu, mey vb adlarla ifade ettiği içki geleneğidir.

Kendini gerçek Müslüman saymasına, Kuran'ı kutsal kitap bilmesine, Allah ve Muhammed'e olan inancına rağmen, Anadolu Alevisini Kuran'ın bu konudaki kesin hükmüne uymaktan alıkoyan nedir?

Türklerde Anadolu'ya gelmeden önce de var olan içki geleneği, geldikleri yeni iklimde, yani Anadolu'da kendine kolayca yer bulmuştur. Anadolu'nun tarımsal üretime dayalı ekonomisinde, üzüm üretiminin bolluğu ve Anadolu'da yaşayan yerleşik kültürlerde de içkinin her çağda varlığı göz önüne alındığında, üzümün şarap ya da diğer içkiler biçiminde, eski kültürünü yaşatma çabası içindeki halkın yaşamında yer

almasının gayet doğal bir sonuç olduğu görülür.

İslamiyetin kesin olarak yasakladığı ve haram saydığı içkinin, Kuran'ın (Maide, 90) "Ey iman edenler, uyuşturucu/şarap, kumar, tapınmak için dikilen taşlar, fal okları şeytan işi birer pisliktir, bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz," şeklindeki kesin hükmüne rağmen, Anadolu Alevi-Bektaşi topluluklarınca içilmeye devam edildiğini, hatta bazı bölgelerde Alevi inancının ibadet biçimi olan cemlere kadar girdiğini görüyoruz.

Yasaklar nereden gelirse gelsin, içki geleneği, Anadolu Alevi kültüründe kendine sürekli olarak yer bulmuş ve varlığını korumuştur. Anadolu Aleviliğindeki birçok inanç ve pratiğe kaynaklık ettiğine inanılan "Kırklar cemi" bu konuyu belirlemek açısından da önemlidir.

İnanca göre Kırklar, kutsallıklarına inanılan, aralarında Hz. Ali, Fatma ve Salman-ı Farisi'nin de bulunduğu bilinen 40 kişidir.

Hz. Muhammed miraçtan dönerken bir evde toplantı olduğunu görür, kapıyı çalar, içeri girmek ister. İçeridekiler kim olduğunu sorarlar, Peygamber olduğunu söyler, içeridekiler, bizim aramıza Peygamber sığmaz, diyerek onu içeri almazlar. Peygamber geri dönüp giderken Hak'tan bir nida gelir, git o kapıyı tekrar çal. Peygamber döner kapıyı tekrar çalar, içeriden aynı soru sorulur ve aynı cevabı verir, kapı yine açılmaz. Peygamber dönüp giderken Hak'tan yine bir nida gelir, benliğini at, git o meclise dahil ol. Peygamber geri döner, kapıyı çalar, içeridekiler yine kim olduğunu sorarlar, Peygamber bu defa, bir fukarayım, diye cevap verince kapı açılır. Peygamber içeri girdiğinde 39 kişi olduklarını görür. Siz kimsiniz, diye sorar. Bize Kırklar derler, cevabını alır. 40'ıncınız nerede, diye sorar.

Dışarıya yiyecek toplamaya gitti, diye cevap verirler. Peygamber, sizlerin Kırklar olduğu nereden malum, der. Bizler Kırklarız, birimiz neyse cümlemiz de öyledir, derler. Peygamber bunu ispat etmelerini ister, Hz. Ali kolunu uzatır ve bir neşter vururlar, 39'unun kolundan da kan damlar, bir damla kan da dışarıdan içeri gelir. Bu, yiyecek toplamaya giden Salman-ı Farisi'nin kanıdır. Daha sonra elinde bir üzüm tanesiyle Salman-ı Farisi gelir. Kırklar, Peygamber'den bu üzüm tanesini 40'a pay etmesini isterler. Peygamber, bir üzüm tanesini nasıl 40'a pay edeyim, diye düşünceye dalar. Bunun üzerine Hak'tan Cebrail'e emir olunur, cennetten, nurdan bir tabak al Muhammed'e ver, üzümü ezip şerbet eylesin ve 40'a pay etsin. Peygamber, üzümü cennetten gelen nurdan tabakta parmağıyla ezerek şerbet yapar. Kırklar bu şerbetten içip mest olurlar ve kalkıp semaha dururlar.

Anadolu Alevileri, ibadet biçimleri olan cemlerde geleneksel usullerle içtikleri içkinin, Kırklar Meclisi'ndeki üzüm suyunu temsil ettiğine inanırlar. Alevi-Bektaşi edebiyatında sıklıkla işlenen bu konuya ilişkin iki dörtlük şöyledir:

Payım gelir erenlerin payından
Muhammed neslinden Ali soyundan
Kırklar'ın içtiği engür suyundan
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver

Cennetin kapısın Kırklar açtılar
Tohumunu yeryüzüne saçtılar
Bir üzümü engür deyip içtiler
Size mescit bize meyhane düştü

Anadolu Alevilerinin ibadet biçimi olan cemlerde içkinin sunumu ve içimi belli kurallar içerisinde gerçekleşir. İçkileri dağıtmakla yükümlü olan -ki bu içkiler kimi yerlerde su veya şerbet, kimi yerlerde de alkollü içkilerdir- saki/saka gibi adlar verilen hizmet sahibinin bulunması, içki dağıtma işinin rastgele yapılamayacağını da gösterir. Dede tarafından dualanan içki, kadehe konduktan sonra sol elin avuç içi ile alınıp, sağ el göğse konarak sunulur, aynı şekilde alınır ve geri verilir. Bazen iki elle tutularak sunulduğu da görülür.

Kadehin bu şekilde sunulması, içindeki içkiyi ve içen kişinin ne kadar içtiğini gizlemeye yönelik bir eylem gibi görünmektedir. Cemlerde içilen içki semboliktir, sarhoş edecek kadar içilmez; sarhoş edecek kadar içilen içki haramdır, sarhoşluk maddi değil, manevi sarhoşluk olmalıdır.

Kırıkkale, Hasandede kasabasında 15.12.1992 tarihinde yapmış olduğum derleme çalışmasında Mehmet Ali Kuldedeoğlu, içki içmenin üç türlü olabileceğini söylüyor ve şöyle bir sınıflandırma yapıyordu:

1. Aşka gelip içmek: Canın istediğinde bir dostunla ırmak kenarına gidip içmektir.

2. Zevke gelip içmek: Zengin isen meyhaneye gidip içmektir.

3. Mey olarak içmek: İçkinin aslı budur. Cemlerde içilen bu içkide, kalp kırılmaz, huzur bozulmaz. Bu içki Kırklar Meclisi'nde Peygamber'in ezdiği üzüm suyu niyetine içilir.

Kaynak kişi bu açıklamalarla birlikte, eskiden cemlerde içki içildiğini ancak bu uygulamayı günümüzde kaldırdıklarını söylüyordu.

Çorum'un Alaca ilçesine bağlı Eskiyapar köyünde 12.09.1994 tarihinde yapmış olduğum bir derleme çalışmasında, Halil Taşdemir, her şeyin fazlasının, hatta fazla yenen ye-

meğin dahi haram olduğunu, onun için, kararınca içip Ehl-i Beyt muhabbeti yaparsan o içkinin helal, eğer fazla içip sarhoş olursan o içkinin de haram olacağını söylüyordu.

26.11.1989 tarihinde Sivas, Divriği, ilçe merkezinde Kevendüzü köyünden kaynak kişi Hüseyin Şahin'le yapmış olduğum derleme çalışmasında, cemlerde içki içilmediğini, içkinin cemden bağımsız bir bölümde içildiğini, haram olmadığını, daha birleştirici ve kaynaştırıcı olduğunu, hoşsohbet yarattığını söyleyerek; "Bize göre içki haram değildir, çünkü her şey insanlar içindir. Alevilik de diyor ki, her şey ehline helaldir," ifadesiyle konuyu yorumluyordu.

Çorum, Mecitözü, Hisarkavak köyünde 06.09.1994 tarihinde yapmış olduğum bir derleme çalışmasında, köylüler köyün dışında Ezen Dede adında, adak kurbanları kesilen bir türbeleri olduğunu söylediler. Görüntü almak için türbeye çıktığımızda, yakın çevre Alevi köylerden gelen bir grubun kurban eti ile rakı içtiğini gördüm.

Aynı köyden kaynak kişimiz Salman Özbek, "Cemden sonra, Balım Sultan muhabbeti derler, bir muhabbet yaparlar, burada birer dolu da içerler," derken;

Kırıkkale, Merkez'den Haydar Özkan, "Cemde içkinin olduğu yerler de vardır ama öyle rastgele içki içilmez, sadece âşıklara birer ikişer verilir, şevke gelsinler diye";

Kırıkkale, Merkez'den Erbay Haydardedeoğlu, "İçki ehline helaldir, cemin dışında yapılan muhabbetlerde, dededen dua aldıktan sonra, dede bir iki yudum içer ve ondan sonra cemaate dolu verilir. Bardak tutulurken elin başparmağı yukarı doğru tutulur, bu, Allah birdir anlamına gelir";

Yozgat, Çayıralan, Çukuröreh köyünden Mehmet Şahiner, "Cemde dolu içilir, zakir kafayı doldurmadan çalamaz,

onun için, ceme gelmeden dolusunu alır";

Çorum, Osmancık, Çampınar köyünden Hasan Sayar, "Eskiden cemde içki içerlermiş, şimdi içilmiyor, âşığa verilse de başka yerde veriliyor";

Amasya, Merzifon, Kayadüzü köyünden Hüseyin Ceylan, "İçki eskiden cemlerde vardı, dört köşeye dört şarap konurdu, şimdi kaldırdık";

Amasya, Gümüşhacıköy, Sarayözü köyünden Haydar Altun, "bizde cemde içki içiliyor, âşığa veriliyor, dedeye veriliyor, isterse cemaat de birer yudum alıyor," diyordu.

Alevi-Bektaşi şiirinde, konuyla ilgili birçok deyiş yer almaktadır. 17. yüzyıl Bektaşi şairlerinden Kul Nesimi'nin konuya ilişkin iki beyiti şöyledir:

Gah giderim medreseye ders okurum Hak için
Gah giderim meyhaneye dem çekerim kime ne

Kelp rakip haram diyormuş şarabın bir katresin
Saki doldur ben içerim günah benim kime ne

Son dönemlerde Anadolu Aleviliğinde içki geleneğinin, ibadet biçimleri olan cemler dışına taşınmaya çalışıldığı görülüyor. Yaptığım araştırmalar, birçok köyde eskiden cemlerde içki içildiğini ancak günümüzde bu uygulamanın kaldırıldığını gösteriyor.

Bu değişim, İslamiyetin bu konudaki yasaklaması, çevre baskısı ve çevreye uyma düşüncesinin bir sonucu gibi görünmekle beraber, yaşanan değişim sadece, içkiyi cemler dışına, muhabbetlere ve günlük yaşama taşıma şeklinde olmuştur. Yoksa içkiye haram gözüyle bakmak gibi bir algılama söz ko-

nusu değildir. Her şey ehline helaldir düşüncesi varlığını sürdürmektedir.

Ehline helaldir düşüncesi Harabi'nin bir deyişinde şu şekilde ifadelendirilmektedir:

Ey zahit şaraba eyle ihtiram
İnsan ol dünyada bu dünya fani
Ehline helaldir na ehle haram
Biz içeriz bize yoktur vebali

Sevap almak için içeriz şarap
İçmezsek oluruz düçarı azap
Senin aklın ermez bu başka hesap
Meyhanede bulduk biz bu kemali

Kandil geceleri kandil oluruz
Kandilin içinde fitil oluruz
Hakk'ı göstermeye delil oluruz
Fakat kör olanlar görmez bu hali

Sen zahitsin sana haramdır bade
Bekle ki içesin öbür dünyada
Bak saçma Harabi bundan ziyade
Çünkü bilmez helal ile haramı

İçkinin törenlerden tümden çekildiğini söylemek de mümkün değildir. Her yörede farklı uygulamalar yapılmakla beraber, kimi yörelerde cemde, kimi yörelerde cemin bitiminden sonra Balım Sultan muhabbeti adını verdikleri ayrı bir bölümde içki içilmektedir.

Kültür Bakanlığı, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi'nde bulunan; Denizli, Çal, Çalçakırlar köyünde yaptığımız bir alan araştırması ile tespit edilen Hıdırellez cemi ile, Isparta, Gönen, Gümüşgün (Baladız) köyünde tespitini yaptığımız Nevruz cemi, Alevi-Bektaşi cemlerinde içkinin inanca dayalı motiflerle nasıl sunulduğunun tespiti açısından iki orijinal örnek olarak konu ile ilgilenenlerin dikkatine sunulmuştur.

İçkinin cem icrası içerisindeki varlığı, günümüzde Babağan kolu Bektaşileri ile Tahtacı gruplar arasında ağırlıklı olarak sürmektedir. Tahtacılarda cem icrası içerisinde üç dolu mutlaka alınmaktadır.

Muğla, Ortaca, Kemaliye köyünden Ali Taş, cemde dolu alınması ile ilgili bilgileri şu şekilde anlatıyor:

"İkrar alacak gençler bir kadın bir erkek, bir küçük rakı alıp dededen hayırlısını alarak doluya dönüştürür, rakı dualandıktan sonra dolu olur, ona artık rakı denmez. Dolunun hayırlısı da şu şekilde verilir:

"'Allah Allah illallah, her işler hayır ola, hayırlar fet ola, günahlar affola, Allah, On İki İmamların katarından, didarından, erenlerin evliyaların yolundan ayırmaya, dolumuz kabul ola, muradımız hasıl ola, tuttuğumuz ileri gide, evimiz, ocağımız, kısmetlerimiz gür ola, dolumuz dolu ola, cemimiz cem ola, içeceğimiz dolu Abı Kevser olup divana dergâha yazıla, niyazımız kabul ola, muradımız hasıl ola, On İki İmamlar yardımcımız ola. La Feta İlla Ali İlla Seyfe İlla Zülfikâr, yezidin ensesinden gitmesin tığ ile teber, mümin canların kalbinden çıkmasın On İki İmam leyli nahar, çağırmak bizden, himmet pirden ola, İmam Hüseyin şefaatçimiz ola, gerçeklerin demine Hû.'

"Hayırlısı verildikten sonra şemsi (doluyu dağıtan kişi) doluyu kulpsuz bir fincana koyarak dedeye sunar, dede bunu delile döker:

"'Ade seni bade seni
Vermeyelim yade seni
Yezidin ne hakkı var ki
Zerre kadar tada seni

"'Şah aşkına pir aşkına, Hû erenler hayrı himmet eyleyin,' dedikten sonra delilin dibine üç kere birer damla damlatır, üçüncüden sonra, 'Hû erenler, hayrı himmet eyleyin,' deyip, kendisi bir yudum içer. Daha sonra sırasıyla mürebbi, delilci ve şemsi almak üzere dördü üçer defa alarak doluyu 12'ye tamamlarlar. Dolu üçlendikten sonra hizmetlilerin dolusu verilir.

"Daha sonra, ikrarı alınacak gençler bacısıyla birlikte gelir, dolu önce dede tarafından bacıya verilir, bacı bir yudum aldıktan sonra eşine verir. Eşi içinde kalan doluyu bitirdikten sonra bacıyla niyazlaşır, bacı boş dolu fincanını alıp dedeye verir ve dedenin elini öper. Dede, kurbanınızın dolusu kabul olsun, ikrar alan kişiler de, içenlere helal olsun, dede ikrar binanız gaim olsun, der. İkrar alanlar, eyvallah, dedikten sonra dede, Ali şefaatçiniz olsun, der ve dolu hizmeti de böylece tamamlanmış olur."

Günlük yaşamda haram düşüncesiyle içkiden kaçınılması ise söz konusu değildir. Alevi köylerinde yapmış olduğum derleme çalışmalarının birçoğunda rakı ikram edildi, bu da, rakının yemek kadar doğal bir ikram olarak görülmesinden kaynaklanıyordu.

Anadolu Aleviliğinde içki geleneği başlangıçtaki inanca dayalı niteliğinden zaman içerisinde uzaklaşarak kültürel bir boyut kazanmış, yüzyıllar boyu varlığını koruyarak, günümüze kadar ulaşmıştır.

Anadolu Alevi-Bektaşileri güzel olan her şeye bade gözü ile bakmışlar, hatta çok sevdikleri Hz. Ali'yi bile kadehe, şişeye benzetmişlerdir. Tabii bu kuru bir kadeh, şişe benzetmesinden çok, mecazi anlamda, manevi bir benzetmedir. Asıl sarhoş eden, Ali'nin aşkıdır.

Ali'dir kadehim Ali'dir şişem
Ali'm sahralarda morlu menekşem
Ali dolu yedi iklim dört köşem
Tadına doyulmaz balımdır Ali'm

Virani

Kaynakça

Atalay, Besim; *Bektaşilik*, Emrah Matbaası, İstanbul, 1340, s. 12.

Bender, Dr. Cemşid; *Kürt Uygarlığında Alevilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1991, s. 214.

Benekay, Yahya; *Yaşayan Alevilik / Kızılbaşlar Arasında*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1967, s. 126, 128, 129.

Bozkurt, Prof. Dr. Mehmet Fuat; "Alevilik", *Sabah* gazetesi, 27.01.1990.

Eröz, Prof. Dr. Mehmet; *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1235, Ankara, 1990, s. 97.

Eyüboğlu, İsmet Zeki; *Şeyh Bedrettin / Varidat*, Der Yayınları, İstanbul, 1980, s. 57.

Oytan, M. Tevfik; *Bektaşiliğin İçyüzü*, Maarif Kitaphanesi, İstanbul, s. 101.

Öztürk, Prof. Dr. Yaşar Nuri; *Kur'an-ı Kerim Meali*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1993.

Öztelli, Cahit; *Kul Nesimi*, Ankara, 1969.

Temren, Belkıs; *Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1678, Ankara, 1994, s. 136.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

Arşiv Yer No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B.92.0445-0450	Kırıkkale	Hasandede	-	Mehmet Ali Kuldedeoğlu	15.12.1992
B.92.0441-0444	Kırıkkale	-	-	Erbay Haydardedeoğlu	17.10.1992
B.93.0060-0063	Yozgat	Çayıralan	Çukurören	Mehmet Şahiner	23.04.1993
B.94.0241-0242	Çorum	Mecitözü	Hisarkavak	Selman Özbek	06.09.1994
B.94.0246-0248	Çorum	-	Eşençay	Veli Gürlek	08.09.1994
B.94.0253-0259	Çorum	Alaca	Eskiyapar	Hasan Taşdemir	12.09.1994
B.94.0260-0262	Çorum	Osmancık	Çampınar	Hasan Sayar	13.09.1994
B.95.0162-0165	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Hüseyin Ceylan	09.10.1995
B.95.0166-0168	Amasya	Merzifon	-	Ahmet Turan Saltık	10.10.1995
B.95.0172-0174	Amasya	Gümüşhacıköy	Sarayözü	Haydar Altın	12.10.1995
B.96.0026-0027	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet Burnık	29.02.1996
B.97.0057	Manisa	Salihli	Kabazlı köyü	Veysel Günaydın	27.10.1997
B.200.0319	Muğla	Ortaca	Kemaliye	Ali Taş	17.11.2000

Semahlar, küreselleşme ve medya

Anadolu Aleviliği ile ilgili üzerinde en çok tartışma yaşanan konulardan biri de semahlardır. Bu tartışma daha çok, semahların kökeni konusunda yaşanmaktadır,

Bir grup araştırmacı (İlhan Cem Erseven, Cemal Şener) semahları eski Türk kültürü ve Orta Asya kaynağına bağlayarak açıklamaya çalışırken, bazı araştırmacılar (Ünsal Öztürk) semahların Orta Asya Şamanizmi ile bağlantısının olamayacağını, Anadolu Aleviliği ve Şamanizmin ayrı kozmik sistemleri tanıdığını, bu nedenle Şaman dansında saat yönünde dönülürken, Anadolu Alevisinin semahı saat yönünün ters istikametinde döndüğünü gerekçe göstererek görüşlerini ispata çalışmaktadırlar.

Anadolu Alevilerinin ibadet biçimi cemlerde yürütülen 12 hizmetten biri olan semahların İslam inancı ile bağlantısını kurmaya çalışanlar ise, ki geleneksel kesimde Aleviler arasında yaygın olan ve bilinen görüş budur, semahı Kırklar söylencesi ile açıklamaya çalışmaktadırlar.

Semah inanışına göre, ilk olarak, aralarında Hz. Ali, Hz. Fatma'nın da olduğu ve Hz. Muhammed'in de sonradan katıldığı kabul edilen Kırklar Meydanı'nda dönülmüştür.

Biz bu yazımızda semahlar konusunda yaşanan bu tartışmalara katılmak ya da yeni yorumlar getirmek niyetinde değiliz. Çünkü bizim konumuz, son dönemlerde semahlar üzerin-

de yaşanan erozyonun iki aktörü ile ilgili (küreselleşme ve medya) görüşlerimizi yansıtmak ve bunların Alevi-Bektaşi kültürüne etkileri üzerinde bir tartışma açmaktır.

Anadolu'nun her yöresinde müzik ve ritim karakteri açısından farklı semahlarla karşılaşmak mümkündür. Aynı isimle icra edilen semahlarda dahi ezgi ve söz yapısında farklılıkların bulunması, yörelerin bu alandaki zenginliğinin ifadesi olması yanında, semahların yüzyıllardır sözlü gelenek içerisinde aktarılmış olması, kuşaktan kuşağa nakledilirken bu farklılaşmaların oluşumuna da zemin hazırlandığı şeklinde yorumlanabilir.

Yörelere göre uygulamalarda küçük farklılıklar olmakla birlikte, semahların icrası sırasında uyulması gereken kurallar ortaklık gösterir.

Semahlar çoğunlukla kadın ve erkek birlikte yapılır. Semahçı sayısı içeri semahlarda sınırlandırılırken, dışarı semahlarda, sayı konusunda genellikle bir sınırlandırma yapılmamaktadır. Semahlar; birbirini tutmadan, dokunmadan daire şeklinde dizilerek ya da karşılıklı durarak yapılmaktadır.

Semahlara semahçılar birbiri ile niyazlaşarak başlamakta, semahın sonunda da dede tarafından dua okunmaktadır.

Semahlarda yapılan el hareketleri ve bazı duruş biçimleri sembolik anlamlar ifade eder.

Bir elin avuç içinin göğe çevrili iken diğer elin avuç içinin yere baktığı harekette ifade edilmeye çalışılan, "Sen Hak'sın ben halkım, ben senden gelen ve senin özünü taşıyanım, ben seninle bir ve aynıyım, sen ve ben biriz"dir. İki elin avuç içi göğe bakar iken eller ters çevrilerek avuç içlerinin yere bakar hale getirildiği harekette de ifade edilmeye çalışılan aynıdır.

Tahtacı semahında olduğu gibi, semah yapanların cemal

cemale durduğu harekette ifade edilmeye çalışılan, Hakk'ın insanda mevcut olduğu ve secdenin insana yapılması gerektiği düşüncesidir.

Semahçının semah icrası içerisinde avuç içlerini kendi yüzüne çevirdiği harekette de, eline bakan insanın aynada kendi güzelliğini dolayısı ile tanrısal güzelliği görmüş olacağı düşüncesi gizlenmiş olmalıdır.

İki elin avuç içinin göğe bakar durumda iken göğse doğru çekilerek kalp üzerinde birleştirilmesi hareketinde de anlatılmaya çalışılan düşünce de, Hak ben Adem, yani Tanrı bendedir ya da Tanrı insandadır, düşüncesi olmalıdır.

Anadolu Alevi semahları;

1. İçeri Semahları,
2. Dışarı Semahları,

olmak üzere iki grupta incelenebilir.

İçeri Semahları: 12 hizmetin yürütüldüğü cemlerde evli ve musahipli kişiler tarafından icra edilebilen ve yoldan olmayan kişilerin önünde yapılması hoş karşılaşmayan semahlardır. İçeri semahların icrası dört bölüm halinde gerçekleştirilmektedir:

– Ağırlama
– Yürütme
– Yeldirme (Pervane)
– Dua

Dışarı Semahları (Avare Semahları): Genç kuşaklara semah kültürünü benimsetmek ve öğretmek amacı ile 12 hizmet dışında fakat semah disiplininden ayrılmadan icra edilebilen semahlardır. Dışarı semahlarında içeri semahlarındaki yeldir-

me (pervane) bölümü, icrası belli bir ustalığı gerektirdiği ve zor olduğu için bulunmaz, üç bölüm olarak yapılırlar:

– Ağırlama
– Yürütme
– Dua

Semahlarla ilgili verdiğimiz bu kısa genel bilgiden sonra, asıl konumuzu oluşturan, küreselleşme sürecinde medya etkisinde Alevi semahlarının güncel durumu ile ilgili görüşlerimizin aktarımına geçelim.

İnsanoğlunun doğuştan getirdikleri dışında yaşamı içerisinde edindiklerinin bütünü olarak da tanımlanan kültür kavramı kimi etkileşimlerle değişmekte, farklılaşmakta, bu süreç kimi zaman bir yok oluş sürecini de beraberinde getirmektedir.

Halk kültürü olarak tanımladığımız kavram ise, toplumun tasarımına geçmiş, değişken, yaşadığı çağların birikimini üzerinde taşıyan bir yapıyı ifade eder. Halk kültürü ürünleri küreselleşen dünyamızda medyanın yoğun etkisi altında, bölgesel ve geleneksel olma niteliğinden uzaklaşmakta, küreselleşen dünyada kültürler de küreselleşmektedir.

İletişim çağı olarak da adlandırılan çağımızda, medya unsurları en yaygın ve etkin iletişim aracı olarak karşımıza çıkmakta ve küreselleşme süreci içerisindeki en etkin rolü üstlenmektedir.

Medya toplumlar üzerinde sadece taşıyıcı değil, aynı zamanda yönlendirici öğe olarak rol oynamakta, bu niteliği ile siyasal amaçlara yönelik olarak örgütlü bir kullanım alanı olduğu gibi, kimi zaman da toplumların yönlendirilmesinde ve kültürel değerler üzerinde belirleyici olmaktadır.

Haberiyle, yorumuyla, filmleriyle, reklamlarıyla, müzik

ve oyun öğeleriyle yaşamımızın bir parçası halinde gelen medyanın, yaşamımızda, dünyaya bakış açımız ve algılayışımızda etkin rol oynamaması mümkün müdür?

Peki, medyanın genelinde halk kültürü, özelinde ise konu edineceğimiz Alevi semahların üzerindeki etkisi ne boyuttadır?

Son çeyrek yüzyıl içerisinde ülkemizde yaşanan sosyal değişim sürecinin de doğal bir sonucu olarak, daha önceleri kendini ifade etmekte ve tanıtmakta güçlük çeken ve üstü kapalı biçimde yasaklanmış bir kültür konumundaki Anadolu Aleviliği, kendi kabuğunu kırma, köyden kente göçün getirdiği bir zorunluluk olarak, daha önceleri ilişki kurmakta zorlandığı ya da kurmak istemediği Sünni inanç mensuplarına kendini tanıtma ve anlatma çabasına girmiş, yol mensupları bu çaba içerisinde inancın en göz alıcı unsuru olan semahları ön plana çıkarmış ve kendisinin de yeterli düzeyde içeriğini algılayamadığı semahları sanki inancının tek başına ifadesiymiş gibi ortaya koymuş, bu durum semahların olduğundan farklı algılanmasına zemin hazırlamıştır.

Müzikal yapısı, icrasındaki estetik, semahları göz alıcı hale getirdiğinden ve semahlar medyanın ihtiyaç duyduğu zengin görsel ve işitsel malzemeyi bünyesinde barındığından, özellikle televizyon kanallarınca bir şov malzemesi gibi görülmüş, Alevi inanç ve kültürü içerisindeki işlevi, içeriği göz ardı edilerek gerçek niteliklerinden uzak tanıtımları yapılmaya çalışılmıştır.

Bu durumun oluşumunda etkili olan bir başka anlayış da, Anadolu Alevi kültürüne özgü bazı müzikal yaratımların (deyiş, düvaz, nefes, cuş havası), semahmış gibi algılanması ve semahların iki boyutlu niteliğinin (müzik ve hareket) göz ardı edilmesi, sadece müzik boyutu olan bu ürünlere herkesin ken-

di anlayış ve algılayışı doğrultusunda bir hareket katması, gelenekte olmayan yeni semah yaratımlarına gidilmesidir.

İcracısının da içeriğini bilmediği "Bugün Bize Pir Geldi" gibi kimi cuş havaları, söz ve müzikal yapılarında küçük değişiklikler ve eşlik eden birtakım hareketlerle semah kimliğine büründürülebilmekte, bu yeni yaratımı televizyonda gören inanç mensubu bir süre sonra aynı eserle düğün salonlarında halay çekerek, gelenekten çok uzak oluşumlar ortaya koyabilmektedir.

Halk kültürü zenginliklerimiz içerisinde Alevi geleneğine özgü yaratımların büyük bir ağırlık oluşturduğu, bu alandaki üretimlerin günümüzde de sürdüğü ve süreceği düşünüldüğünde, bahsettiğimiz olayların bu sürecin kaçınılmaz bir sonucu olduğu değerlendirilmesi yapılabilir.

O halde yapılması gereken ne? Yaşananlar semahlar üzerinde bir yozlaşma sürecini başlatıp, özünden uzaklaşma bir yok oluşu getirebilir mi?

Bu sorulara herkes kendi anlayışı doğrultusunda farklı cevaplar verip, yapılması gerekenler konusunda farklı öneriler sıralayabilir, ancak öncelikle semahlar üzerinde medya etkisinin ne şekilde gerçekleştiğinin tespitinin yapılması gerekir.

Şimdi medya faktörünün semahlara etkileri üzerinde duralım:

Semahlar çoğu zaman, program yapımcıları tarafından görsel zenginliğinden dolayı görüntü boyutu ile ele alınmakta, bu anlayışa paralel olarak, program danışmanı çoğu durumda semahları bir halkoyunu olarak algılayan ve değerlendiren kişilerden seçilmekte, semahların inanç ve ibadet içindeki konumu dikkate alınmadan gerçekleştirilen bu tür çalışmalarda elde edilen malzemenin niteliği de elbette tartışma götürür ol-

maktadır. Yaşanan bozulma ya da yozlaşma sadece semahlar üzerinde değil, genel olarak Alevi kültürü üzerinde de olumsuz etki yaratmaktadır.

Anadolu Alevi müziği, yazılı kaynaktan çok, sözlü aktarımlara dayalı bir yapı olması ve bu sözlü aktarımların daha çok bağlama eşliğinde ezgisel olarak gerçekleştirilmesi nedeni ile taşıdığı zenginlikten dolayı halk müziği repertuarımız içerisinde ağırlıklı olarak yer almakta ve sanatçılar tarafından da sıklıkla icra edilmektedir.

İçeriğinin yeterince bilinmemesi ve algılanmaması nedeniyle Alevi kültürüne özgü her müzikal eseri yanlış bir algılama ile semah gibi değerlendiren sanatçı, seyirci üzerindeki etkiyi artırmak ve görsel zenginlik yaratmak amacıyla müziğin yanına bir de sözümona semah hareketi ilave ederek müzikal eseri semah kimliğine büründürmekte, yapılan hareketler de semahları tanımayan seyirci tarafından semahmış gibi algılanmaktadır.

Bunların yanı sıra, Anadolu Aleviliğine özgü ezgilerin kullanılması ile üretilen daha çok pop müzik tarzındaki "Yetiş Ya Muhammed Yetiş Ya Ali, Erenlerin Hayranıyım" gibi beste eserlerin de icra edilirken hareket eklemeleri yapılarak semahlaştırıldığı görülmektedir.

Çoğu Alevi örgütünün logosuna ve Alevilik içerikli hazırlanan afiş, broşür, kitap, dergi gibi yayınlara bakıldığında, kullanılan görsel malzemenin ağırlıklı olarak semah görüntülerinden oluştuğu gözlenmektedir.

Alevilikle ilgili yazılı tanıtımlarda yazı içerisine genellikle bir semah görüntüsü konmakta, televizyon kanallarında Alevilikle ilgili bir haber veriliyorsa bu haber semah görüntüleri eşliğinde sunulmaktadır.

Alevi örgütlerince gerçekleştirilen etkinliklerde semahlar

törenlerin ayrılmaz bir parçası olarak yer almakta, bu etkinliklerin en kapsamlısı olan Hacı Bektaş Veli'yi Anma Törenleri'nde Cumhurbaşkanı ve Başbakan'a semahlar dönülmektedir.

Saydığımız bu örnekler dışında daha pek çok alanda semahlar tek başına Alevi inanç ve kültürünü ifade eder anlamda kullanılarak simgeleştirilmekte; bu yaklaşım ise Alevilik tanımlamasının alanını daraltmaktadır.

Buraya kadar ortaya koyduğumuz görüşler ışığında; semah nedir, semahlar bir kültür unsuru olarak değerlendirilirse, kültür unsurlarına müdahale edilebilir mi, müdahale edilmeli ise bunun yöntemleri ne olmalı, müdahale edilmeyip her şey doğal akışına mı bırakılmalı, koruyabilmek için gizlemeli mi, gibi sorulara cevap aramamız gerekiyor.

Semah Anadolu Alevilerinin ibadet biçimi olan cemlerde yürütülen 12 hizmetten biri olarak, ibadetin asli unsurlarındandır.

Semahlar müzik eşliğinde, estetik değer taşıyan vücut hareketlerinin icrası şeklinde gerçekleştirilmektedir. Ancak semahları sadece müzik ve bağlı hareketlerin icrası olarak değerlendirmek, onların batıni anlamlarını algılamamak ve alanlarını daraltmak anlamına gelir.

Semahları bir inanç unsuru olmaları yanında kültürel nitelikleri ile de değerlendirdiğimizde şu soruya yanıt aramamız gerekiyor: Kültüre müdahale edilebilir mi?

İnsanın doğuştan getirdikleri dışında yaşamı içerisinde edindiklerinin bütünü olarak da tanımlanan kültür kavramının, tanımı içerisinde yer alan bir niteliği vardır ki, bu da kültürün değişken bir yapıda ve ucu açık bir özelliğe sahip olduğu belirlemesidir.

Buradaki sorun, semahların bir inanç unsuru ya da bir

kültür öğesi olarak algılanmasından kaynaklı görünmektedir. İnancın genel anlamda statik yapısına karşılık (gerçi Anadolu Aleviliğinin statik bir yapısı olduğunu söylemek de mümkün değildir ama inanç olarak tanımlandığında bu şekilde değerlendirileceği için bu açıklamayı yapmayı uygun buluyorum) kültürün dinamik yapıda olması, üzerinde tartıştığımız konunun çözümsüzlük noktasını oluşturmaktadır.

Bu açıdan bakılırsa; Alevi semahları ibadetin bir boyutu ve asli unsurlarından biri olarak algılanıp değerlendirildiğinde bu alana müdahale şansı azalmakta, hatta imkânsız hale gelmekte, inançtan bağımsız bir kültür öğesi olarak algılanıp değerlendirildiğinde ise sınırlı ölçülerde müdahale şansı doğmaktadır.

Bu farklı yaklaşımlar ışığında şu soru akla gelebilir: Hemen her alanda küreselleşme yaşanan, devletlerin fiziki sınırlarının dahi ortadan kaldırılmaya başlandığı, medya unsurlarının farklı kültür öğelerini bir camın arkasında birleştirdiği dünyamızda, müdahalesiz, değişmeyen, değiştirilmeyen kültürlerden, inanç unsurlarından bahsetmek mümkün müdür?

Bu soru karşısında Aleviler arasında iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri geleneksel anlayışı yansıtan kişilerin ortaya koyduğu görüştür ki, bu görüşe göre; Alevilerin ibadet biçimi olan cemlerde yürütülen 12 hizmetten biri olan semahların, yoldan olmayanların önünde, geleneğinden kopuk bir biçimde, oyunmuş gibi gösterilmesi doğru değildir ve hatta cezalandırılması gereken bir suç teşkil eder.

Bu konuda ilginç bir örnek Balıkesir, Edremit, Mehmetalan köyünde karşımıza çıkmaktadır. Bu köyde 1999 yılında yapmış olduğumuz bir çalışmada, önceki yıllarda köyde TRT televizyonu tarafından yapılan bir çekime katılarak semah dö-

nen kişilerin köy dedelerinden biri tarafından düşkün ilan edildiğini öğrendik ve bu düşkünlük (yoldan dışlanma) 1999 yılında halen devam ediyor ve bu olumsuzluk bizim çalışmalarımıza da yansıyordu.

Bu anlayışta olan kişilerce kullanılan yaygın söyleyiş ise, Hacı Bektaş Veli'ye izafe edilen bir dörtlük kaynak gösterilmek suretiyle, semahların yoldan olmayanlar önünde ve alelade ortamlarda icrasının doğru olmadığı yönündedir ki, bu dörtlük şöyledir:

Hâşâ ki semahımız oyuncak değildir
O bir aşk halidir salıncak değildir
Her kim ki semahı bir oyun sayar
Onun namazı kılınır değildir

Bu görüşe karşı duran ve gelenekçi olmayan anlayıştakiler ise, semahların Alevi kültürü ve geleneğinin tanıtılması açısından bir araç olarak kullanılmasında herhangi bir sakınca olmadığını söyleyerek, semahları sır gibi saklamanın Alevi kültürünün korunması ve tanıtımı açısından herhangi bir katkısı olamayacağını, çağdaş yaşamın kendini anlatma ve tanıtmayı zorunlu kıldığını, Alevilerin artık köylerindeki kapalı yaşamlarından kopmuş ve kent kültürü içerisinde kendilerine yer bulma çabasına girmiş kişiler olarak, koruyacağız diye kültürlerini saklamalarının bir anlamı olamayacağı düşüncesinden hareketle, semahlar, makul sınırlar içinde, bozulmalarına neden olmadan kullanılarak tanıtım faaliyetleri yapılabilmelidir, görüşünü savunmaktadırlar.

Buraya kadar ortaya koyduğumuz görüşler ışığında şu saptamaları yapmak sanırım yanlış olmayacaktır:

– Semahlar, birer kültür öğesi olmaları yanında, Alevi inanç ve ibadetinin asli unsurlarıdır ve inanç öğelerinin tek başına oyun niteliğinde algılanması ve tanıtılması, inancın genel yapısı üzerinde olumsuz etkiler yaratıp, bilinçsiz kullanımlar sonucu tahribata yol açabilir.

– Görsel medyada sıklıkla kullanılan, bütüncül yaklaşımdan uzak, gösteri mantığı ile ortaya konan oyunlaştırılmış semahlar, gerçek anlamda semah niteliği taşımaz.

– Semahlar, Anadolu Alevilerinin ibadet biçimi olan cemler içerisinde yürütülen 12 hizmetten biri ve ibadetin asli unsurlarından olduğu gerçeğinden hareketle, şayet tanıtımı yapılmak isteniyorsa bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalı, parça tek başına bütünü ifade eder konuma getirilerek, bütünün alanının daraltılmasına izin verilmemelidir.

– Medya açısından; eğer gerçekten semahlar tanıtılmak isteniyorsa, hazırlanacak programlarda konu ile ilgili gerçek anlamda uzman ve ticari kaygılar taşımayan kişilerin danışmanlığına başvurulmalı, öncelikle Anadolu Alevi kültürü tahlil edilmeli ve semahların içsel anlamda çözümlemeleri bu bilgiler ışığında yapılmalı, saf ve gerçek malzemeye ulaşabilmek için semahlar doğal ortamlarında ve cem icrası içerisinde derlenmelidir.

– Anadolu Aleviliğinin ve dolayısı ile semahların gerçek nitelikleri ile tanınması ve tanıtılması ise; Alevilerin inanç farklılığının kabullenilmesi, üzerlerindeki yasakların ortadan kaldırılmasıyla Alevilerin kendilerini özgür hissetmeleri sayesinde olacaktır.

– Alevilerin cemevleri ne zaman camiler kadar özgürce açılır ve Aleviler ne zaman camidekiler kadar özgürce ibadet etme olanağına kavuşursa, gerçek anlamda semahları görmek de o zaman mümkün olacaktır.

Anadolu Aleviliğinde kadın

Anadolu Aleviliği ile ilgili olarak yapılan tanımlamalarda, Anadolu Alevisinin kadını ile birlikte ibadet ettiği, kadını kapatarak sosyal yaşamdan soyutlamadığı, Alevi kadının yaşamın tüm aşamalarında erkeği ile birlikte olduğu belirtilerek, Alevilerin kadına son derece değer verdiği değerlendirmesi yapılmaktadır.

Her ne kadar diğer mezheplerce kabul edilmese de kendini İslam mezhebi saymasına rağmen, Kuran'ın kadın konusundaki hükümlerine birçok noktada uymayan ve geçersiz sayan, kadınını "biz kadınperestiz" tanımlamasında bulunacak kadar kutsayan bu kültürün temellerinde ne var ki kadın bu konumda kalabilmiş?

Allah'a, Hz. Muhammed'e, Hz. Ali ve On İki İmamlara inandığını, Kuran'ı kutsal bildiğini söyleyen Anadolu Alevisi, Kuran'daki kadınlarla ilgili hükümlere neden uymuyor, Sünni İslamla ya da Alevilik genel tanımlaması içerisinde değerlendirilen Şii, Nusayri gruplarla kadın konusunda neden aynı düşünceleri paylaşmıyor?

Şimdi bu konu ile ilgili örneklere kısa başlıklar halinde bir göz atalım.

Tek Eşlilik: Anadolu Aleviliğinde tek eşlilik esastır. Birden fazla kadınla evlenmek düşkünlüğü gerektirir. Kadının

çocuğunun olmaması gibi kimi hallerde ikinci evliliğe izin verildiği olur, mazeret olmaksızın birden çok evliliğin yapıldığı örneklere çok az da olsa rastlanmakla beraber, bu durum hoş karşılanmaz ve inanç açısından kabul görmez.

Eski Türk destanlarında, destan kahramanları tek eşlidir.

21.04.1993 tarihinde Yozgat, Sorgun, Veliöldük köyünde yapmış olduğum bir derleme çalışmasında Bektaş Ölmez, "Biz Hasan'ı sevmeyiz, sebebine gelince, o çok hovardaydı," diyordu. Hz. Ali'nin büyük oğlu Hasan bazı kaynaklara göre 100 bazılarına göre ise daha çok kez evlenmiştir. Bu özelliğinden dolayı Anadolu Alevisi Hasan'ı hoş karşılamaz ve bu konuda eleştirir.

Kuranıkerim'de (Nisa, 3), aralarında adaletsizlik yapmamak şartıyla dört kadınla evlenebilmeye izin verilirken, Anadolu Aleviliğinde bu durum kabul görmez ve hoş karşılanmaz.

Kadını Boşama Yasağı: Anadolu Aleviliğinde kadın boşamak yasaktır. En ağır suçlardan sayılır ve düşkünlükle cezalandırılır. Kadın bir tek zina suçundan dolayı boşanabilir, bu durumda dahi erkek, kadınla birlikte düşkün olur. Boşanan kadınla evlenmek de düşkünlüğü gerektirir.

Kuranıkerim'de boşanma ile ilgili hükümleri düzenleyen ayetler (Bakara, 227, 229, 231, 232, 233, 236, 241; Ahzab, 28, 49; Talak, 1) mevcuttur. Bakara Suresi 230. ayet[1] boşanan

[1] "Bundan sonra kadını boşarsa, kadın başka biriyle evlenmedikçe bir daha kendisine helal olmaz. Eğer ikinci koca da onu boşarsa, Allah'ın yasalarını koruyacaklarını sanırlarsa eski karı-kocanın birbirlerine dönmelerine bir engel yoktur. Bunlar bilen kişiler için Allah'ın açıkladığı yasalardır."

kadının, ilk koca tarafından geri alınabilmesi için, başka bir erkekle evlenmesi ve ondan da boşandıktan sonra ilk kocaya helal olacağı hükmünü getirir. Hülle adı ile bilinen bu uygulama Anadolu Aleviliğinde, kadın onurunu zedelediği gerekçesiyle kabul görmemekte, Sünni inanç mensuplarını aşağılayıcı bir motif olarak da kullanılmakta ve bu konuda çeşitli söylenceler anlatılmaktadır.

Kadınla Birlikte İbadet: Kadınların erkeklerle birlikte, dini törenler olan cemlere katılması ve birlikte ibadet etmesi Anadolu Aleviliğini Sünni Müslümanlıktan ayıran en belirgin özelliklerden biridir.

Sünni inançta Kuran'da yer almamasına rağmen bazı hadis ve kaynaklara dayalı olarak, kadının erkeğin önünde veya yanında durması ya da geçmesi namazı bozan unsurlardan sayılmıştır.

Kuran'daki (Maide, 6) kadına dokunmanın namazı bozacağına ilişkin hükümden kaynaklanmış olması akla gelen bu düşüncenin, ibadetini kadını ile birlikte yan yana yapan Anadolu Alevisi için uygulanırlığı söz konusu değildir. Kadınlar Alevi cemlerinde törenin içinde aktif rol almakta, hatta cemin bütününü oluşturan 12 hizmetten bazıları (farraş-süpürgeci, semah) kadınlarca yürütülmektedir. Zaten Alevilerce ceme giren, nefsini öldürmeye gelen kişinin, cemevine girdiğinde cinsiyeti de ortadan kalkmakta, tüm kadınlar bacı olarak (eş de dahil) çağrılmakta, tüm canlar cem erenleri olarak adlandırılmaktadır.

Erkek dişi sorulmaz muhabbetin dilinde
Hakk'ın yarattığı her şey yerli yerinde

Bizim nazarımızda kadın erkek farkı yok
Noksanlık, eksiklik senin görüşlerinde
Hacı Bektaş Veli

Anadolu Alevilerinin kadınla birlikte aynı yerde ibadeti bazı Sünni inanç mensuplarınca farklı ve olumsuz bir şekillerde değerlendirilmiş ve "mum söndü" adını verdikleri olumsuz yorumların yapılmasına neden olmuştur. Cemlerin gece yapılıyor olması, gizli yapılması, dışarıdan insanların alınmamasının da bu kanının oluşmasında rol oynamış olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Kadının Kapanması: Anadolu Aleviliğinde kadının kapanması (örtünme, tesettür) ve kadının erkekten gizlenmesi, onlara görünmemesi gibi uygulamalar yoktur.

Kuran'da kapanmayı emreden ayetler (Ahzab, 59)[2] mevcuttur.

Anadolu Aleviliğinde kadınların geleneksel kesimde sadece saçlarının örtülmesine yönelik olarak başörtüsü kullandıkları gözlenebilir. Ancak bu hiçbir şekilde tesettür anlamında ve biçiminde değildir ve dinsel bir kural olarak algılanıp uygulanmaz. Günlük yaşam içerisindeki ya da çalışma ortamındaki bir fonksiyonu yerine getirir ve geleneksel bir aktarımı ifade eder.

Zina: Anadolu Aleviliğinde en ağır suç sayılır ve yoldan

[2] "Ey Peygamber, eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına dışarı çıkarken üstlerine örtü almalarını söyle; bu onların hür ve namuslu bilinmelerini ve bundan dolayı incitilmemelerini daha iyi sağlar. Allah bağışlar ve merhamet eder."

düşmeyi gerektirir.

Bir derleme çalışmasında ortamda bulunan kişilerden birinin konuya ilişkin sözleri ilginçti: "Onun cezası mahşere kalır." Bu sözlerle, verilebilecek hiçbir cezanın bu suçun karşılığı olmayacağını anlatmaya çalışıyordu.

Yazar Yahya Benekay'ın Kırıkkale'nin Hasandede kasabasında yapmış olduğu bir çalışmada Abdullah Demirhan'ın söylediğini kaydettiği, "Biz her şeyi kendi aramızda hallederiz ama işe namus meselesi karıştı mı, o işin üstüne varmayız," sözü, zina hiçbir şekilde bağışlanamaz ve hatta bu suça uygun bir ceza dahi bulunamaz, düşüncesinin ortaya konması açısından ilginçtir.

Kısaca, zina Anadolu Alevilerince düşkünlüğü kaldırılamayacak suçlardan sayılmakta ve bu suçu işleyenler yoldan çıkarılmaktadır.

Kuranıkerim'de zina eden kadın ve erkeğe yüzer değnek vurulması hükmü vardır (Nur, 2). Zina eden kadın ve erkekle evlenmek yasaklanmıştır (Nur, 3).

Hadislere dayalı olarak daha sonra "recm"[3] cezası getirilmişse de, bu cezanın uygulanabilmesi için şahitlik yapabilecek dört kişinin cinsel ilişkiyi görmüş olması şartı ya da kişinin kendi itirafı ile kabul etmesi şartı, bu cezanın uygulanırlığını güçleştirmektedir.

Şahitlik ve Miras: Anadolu Aleviliğinde kadın bütün haklardan erkekle eşit oranda yararlanır. Bu eşitlik kuralı şahitlik ve mirastan eşit hak alma gibi konularda da geçerlidir.

---

[3] Recm: Zina suçunu işleyen erkek ve kadınlara İslam şeriatınca verilen taşlanarak öldürülme cezası.

Kuranıkerim'de (Nisa, 11, 176) miras konusunda, erkeğe iki kadının hissesi kadar verilmesi tavsiye edilir. Şahitlik konusunda ise (Bakara, 282) iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliğine denk tutulmuştur.

Kuran'ın bu konulardaki hükümleri de Anadolu Aleviliğinde kabul görmez.

Anadolu Aleviliği her ne kadar farklı isimlerle anılıyor (Alevi, Bektaşi, Kızılbaş, Tahtacı, Çepni vb) ve bu gruplar farklı gelenek, görenek, örf ve âdetleri yaşatıyor olsa da, özündeki unsurlar ve konuların yorumlanışı ortaklık gösterir. Bunu en belirgin biçimde, bütün kollarda kadına verilen değerin ortaklığında görürüz.

15.12.1992 tarihinde Kırıkkale, Hasandede kasabasında yapmış olduğum bir derleme çalışmasında Mehmet Ali Kuldedeoğlu şöyle diyordu: "*Biz kadınperestiz, kadınlarımıza çok düşkünüz.*"

Anadolu Alevisini kadına bu derece değer vermeye iten sebep nedir, bu kültürün temelinde neler var ki, kadın bu konumda kalabilmiştir?

İslamiyetten önceki Türk topluluklarının inançlarında kadın, tanrıça[4] mertebesine kadar yüceltilmiştir.

Eski Türk inanç sistemlerinden olan Şamanizmde, dini törenlerin kadın erkek birlikte yapıldığı, kimi topluluklarda kadın Şamanların dini törenleri yönettiği bilinmektedir. Bu aşamada şöyle bir soru karşımıza çıkmaktadır: Eğer Alevi inanç önderleri olan dedeler Şamanların günümüzdeki bir yansıması ise, kadın Şamanların yerini niçin kadın dedeler al-

[4] Altaylılara göre Umay, çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi tanrıçadır.

madı ve kadınlar bu alandan çekildi?

Bu konuda verilebilecek cevap ise, İslam inancında kadına din adamlığı vasfının verilmeyişine paralel bir değişim olarak kadın dedelerin bulunmadığı, ancak kadın evliyaların oluşumu ile ilgili olarak böyle bir sürecin devam ettiğidir.

Bu durumdan ise bir başka yorum çıkarmak mümkün olmaktadır: Şamanlar eşittir bugünkü Alevi dedesi değildir, bu konuya dedelik kurumu ile ilgili bölümde değinmiştik. Ancak, Anadolu Alevisinin ereni ile Şamanın fonksiyonları arasında benzer noktalar bulunmakta, bu nedenledir ki, kadın erenlere rastlanmaktadır.

Anadolu Alevilerinde, dedenin yaşarken gerçekleştiremediği olağanüstü fonksiyonlar öldükten sonra erenleşmesi süreci içinde ona birer fonksiyon olarak yüklenmektedir. Şamanın Tanrı'ya insanların dileklerini iletmesi, kurbanları götürmesi gibi motifler, eren kültü sayesinde Anadolu Aleviliğinde de yaşatılıyora benzemektedir.

Kadın kılığına giren erkek Şamanlar, erkek kılığına giren kadın Şamanların varlığı da yine bugünkü bilgilerimiz arasındadır.

Kazdağı Tahtacılarında 12 hizmet içerisinde uygulanan erkânlardan biri olan "tebdil erkânı"nda da bir erkek kadın, bir kadın da erkek kılığına girerek erkânı gerçekleştirmektedirler. Bu erkânın, Hz Hüseyin'in oğlu Zeynel Abidin'in Kerbela'dan kız elbiseleri giydirilerek kurtarılmış olmasına telmihen yapıldığı ifade edilmekle beraber, bu kılık değiştirme motifinin de Şamanist bağlantı açısından dikkate alınmasının yararlı olacağı düşünülebilir.

Eski Türklerde kadın sadece dini törenlere iştirak etmez, toplumsal yaşamın bütün aşamalarında kendini gösterirdi.

Devlet başkanlığına kadar yükselen kadınlar, siyasal, sosyal, ekonomik ve askeri alanlarda da faaliyet gösterirlerdi. Savaşlara katılan, at üstünde ok atan kadınların erkekten ayrı tutulması, örtünmesi söz konusu değildi.

Kadının Türk kültüründeki bu konumu, 9. yüzyıl sonlarına kadar niteliğini kaybetmeden gelmiştir. Bu yüzyılda İslam topluluklarıyla kurulan siyasi ve kültürel ilişkilerle birlikte, İslamiyetin kabul edilmesi Türk kadınına İslami bir kimlik kazandırmaya başlamıştır.

Arapların etkisiyle İslamiyeti kabul eden Türkler, İslamiyeti iki şekilde kabul etmişlerdir. Bunlardan birinci grup, İslamiyeti Araplarda olduğu şekli ile almakla birlikte Anadolu'da ayrı bir gelişim seyri izleyerek şekillenen Sünni Müslümanlardır, ki bu grupta kadının konumu İslami kurallara yakın bir biçimde şekillenmiştir.

İkinci grup ise, Müslümanlığı kendi öz kültürünün üstüne perde yapan ve yaptığı her şeyi İslami bir kılıfa bürüyen ama özünde kendi gelenek, görenek, örf, âdet ve inanç unsurlarını yaşatma çabası taşıyan bir gruptur, ki bunlar da Anadolu Alevileridir.

Anadolu Aleviliğinde, kadının bulunduğu konumun kaynağını kendi kültürünün derinliklerinde aramak ve mevcut durumun, söz konusu kaynağın Anadolu coğrafyasının da katkısıyla, ki Anadolu Tanrıça Kibele'yi yaratan bir coğrafyadır, Anadolu'ya özgü farklı bir yorum olarak ortaya çıktığı değerlendirmesinde bulunmak sanırım yanlış olmaz.

Kaynakça

Arsel, İlhan; *Şeriat ve Kadın*, Kültür Matbaası, İstanbul, 1991, s. 29, 30, 37.

Atalay, Besim; *Bektaşilik*, Emrah Matbaası, İstanbul, 1340, s. 13.

Bardakçı, Cemal; *Alevilik-Bektaşilik-Ahilik*, Ankara, 1970, s. 73.

Bender, Dr. Cemşid; *Kürt Uygarlığında Alevilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1991, s. 233, 245.

Benekay, Yahya; *Yaşayan Alevilik / Kızılbaşlar Arasında*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1967, s. 114, 116, 119.

Bozkurt, Prof. Dr. Mehmet Fuat; "Alevilik", *Sabah* gazetesi, 26-29.01.1990 ve 01-02.02.1990.

Erişen, İhsan Mesut - Samancıgil, Kemal; *Hacı Bektaş Veli, Alevilik ve Alevilik Tarihi*, Ay Yayınevi, 1966, s. 60.

Eröz, Prof. Dr. Mehmet; *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1234, Ankara, 1990, s. 64, 112, 140, 144.

Eyüboğlu, İsmet Zeki; *Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar Mezhepler Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1990, s. 291, 391.

Gölpınarlı, Abdulbaki; Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Der Yayınları, İstanbul, 1979, s. 209.

Hançerlioğlu, Orhan; *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

İnan, Abdulkadir; *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 3, 40.

Kalkan, Şenay - Selçuk, İlhan - Seylan, Gencay; "Günümüzde Alevilik", *Cumhuriyet* gazetesi, 02.05.1990.

Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

Noyan, Bedri; "Bektaşi ve Alevilerde Hukuk Düzeni (Düşkünlük)", *1. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, 4. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 204, 206.

Noyan, Doç. Dr. Bedri; *Bektaşilik Alevilik Nedir?*, Ankara, 1987, s. 92-93.

Sevinç, Necdet; *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1987, s. 28, 38.

Zhirmunsky, Victor - Chadwick, Nora K.; *Oral Epics of Central Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969, s. 235, 236, 238.

Anadolu Aleviliğinde Nevruz

Isparta, Gönen, Gümüşçün (Baladız) köyü örneğinde Nevruz cemi

Doğu'da yaşanan bir değişimin toplumların hayatında bu denli etkili olduğu bir başka örneğe rastlamak oldukça güçtür dünyada.

Güneşin 21 Mart'ta eşit olarak ısıttığı güney ve kuzey yarımkürelerde, 21 Mart'tan sonra Kuzey yarımküre lehine değişen denge, kuzey yarımkürede yaşayan bazı halklar tarafından, her toplumun kendine özgü bir nedenle kutladığı, mevsimlik bir bayrama dönüştürülmüştür. Gece ile gündüzün eşitlenmesi yanında, kışın bitip bahar mevsiminin başladığı gün algılaması ile her toplum ya da topluluk kendi kültürünün derinliklerindeki bir olayı kaynak gösterip, bu kaynağa bağlı bir gerekçe ile Nevruz'u kutlayagelmiştir.

"Sümerler, 21 Mart'a anlam yükleyen en eski halklardan biridir. Festival boyunca tabiatın yeniden canlanışı şerefine büyük ayinsel törenler organize edilirdi. Mezopotamya'nın bu uygar halkı, bitkilerin yeniden canlanışı ve Bereket Tanrısı 'İnnana'nın her yıl 21 Mart'ta dünyayı yeniden canlandırdığına inanır ve bunun şerefine 'Akitil=yeniden doğuş' adını verdikleri bir festivalle dinsel kutlamalarda bulunurlardı.

Sümerlerin şerefine festival düzenledikleri Tanrı İnnana, Mezopotamya'nın en eski 'Çoban Tanrı'sı olan Tammuz ile aynı mitolojik figürdür. Onlardan aynı isimle 'Akitu' adıyla bu bayramı ödünç alan Sami bir halk; Akadlar, tıpkı Sümerler gibi kutlarlardı bu günü, ama bu kez kendi tanrıları Tammuz adına (Vem är vem i mytologin, Italia; 1993). Aryani bir halk olan Hititlerin 'iktidar grubu' ise, kesin olmayan delillerden anladığımız kadarıyla; 21 Mart'ta bereket bekler, Bereket Tanrısı Telepinu adına şenlikler düzenlerdi. İktidar grubu terimini kullanmamızın sebebi, Hititlerde hemen her köyün ayrı bir tanrısının ve ayrı festivallerinin bulunmasından dolayıdır."[1]

Purulli bayramı, bir bayramdan çok bir festival havasında yapılırdı. Amacı ilkbaharın gelişini kutlamak, doğanın yeniden canlanmasını selamlamaktı. Bayram kutlamaları sırasında Hitit efsanelerinin en ünlüleri olan cennetten düşen ay, cennet krallığı, Ullikummus'un şarkısı, İlluyanka efsanesi, Telipinu efsanesi canlandırılırdı. İlkbaharın kışı yenmesinin, bir başka deyişle doğanın yeniden doğuşunu kutlamanın bayramı olan Purulli bayramında canlandırılan İlluyanka efsanesi, özetle Fırtına Tanrısı ile dev yılan İlluyanka arasındaki savaşı anlatır. Bu savaşta Fırtına Tanrısı, İlluyanka'ya yenilince bütün tanrıları yardıma çağırır. Tanrıça İnara duruma el koyar ve bir festival düzenler. Amacı festivale İlluyanka'yı da çağırıp sarhoş etmek ve onu Fırtına Tanrısı'na teslim etmektir. Bu planını gerçekleştirmek için Hupaşiya adlı bir ölümlüden yardım ister. Hupaşiya bu yardıma Tanrıça İnara ile yatma koşuluyla razı olur. Tanrıça İnara süslenerek İlluyanka'nın inine gider ve

[1] Sıraç Bilgin, "Mitoloji ve Geleneksel Bayramlar", http:/www.bilgin.nu/books/newroz/1.php

onu festivale davet eder. Festivalde gerçekten de sarhoş olan İlluyanka'yı Hupaşiya bir ip ile bağlar ve Fırtına Tanrısı'na teslim eder. Fırtına Tanrısı, İlluyanka'yı öldürür ve böylece ilkbahar, zorlu bir savaştan sonra kışı yenmiş ve dünyaya yenilenmeyi, yeniden doğuşu geri getirmiş olur. Efsanenin son bölümünde Tanrıça İnara, kendisine yardım eden ölümlü Hupaşiya'yı anlaşmalarına sadık kalmadığı için öldürür. İlluyanka efsanesi değişik versiyonlarla sonraki uygarlıklara da yansımış ve günümüze kadar gelmiştir. Bugünkü bahar bayramı şenliklerinin kökeninde bu efsane ve baharın gelişi, ya da başka bir ifadeyle doğanın yeniden canlanması sevinci yatmaktadır.[2]

Mısırlıların önemli bir dini grubu da 21 Mart'ı büyük şenliklerle karşılarlardı. Tanrı Osiris'in, kıskanç kardeşi Nut tarafından öldürülmesi ve ölümden sonraki dirilişi bu bayramın kozmogonik gerekçesiydi. Mısır'da çok önemli bir dinsel akımın merkezi figürü olan bu tanrı, köken olarak tahıl tanrısıydı. Ayrıca bereketi de temsil ederdi. Doğduğu gün olarak kabul edilen 21 Mart bundan dolayı, tahılda bereket sağlamak için kutlanırdı.

21 Mart, Batı Anadolu halkları arasında da çeşitli tanrılara adanarak kutlanıyordu. Efesliler; Artemis'e adamışlardı bu günü. Bu tesadüfi değildi. Çünkü Artemis, bitkilerin ve vahşi hayvanların koyucusuydu. Artemis ayrıca ışık, daha doğrusu Ay ile de bağlantılı sayılmıştır. 21 Mart'ta ışığın artması ve bu sayede tabiatın canlanması bu festivalin kozmogonisi açısından önemlidir. İyonlar ise çok mücadeleci bir tanrıça olan Demeter'e adarlar bu festivali. Demeter, Hades tarafından kaçırılan Persefones'in anasıdır. Hades Grek Mitoloji-

---

[2] Mahfi Eğilmez, "Hititlerde Bayram", *Radikal* gazetesi, 20 Ocak 2005.

si'nde yeraltı tanrısı ve hükümdarıdır. Krallığının halkı ölülerden oluşur. Demeter, kaçırılan kızını Hades'ten kurtarmak için Tanrı Zeus'tan yardım ister, fakat bir cevap alamaz. Bunun üzerine tanrıların panteonundan nefret etmeye başlar ve yeryüzüne çekilir. Onun yeryüzüne çekilmesi felaketlere yol açar. İnsan soyu açlıktan dolayı yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bunun üzerine Hades, Zeus ve Demeter arasında bir antlaşmaya varılır ve bu sayede Persefones'in yılda bir kez, 21 Mart'ta yeryüzüne inmesine izin verilir. Böylece, Persefones'in geri döndüğü günlerde bereket olur. Bu bayram söz konusu bereketi sağlayan Demeter'e adanmıştır. Frigya ve Galatalılar da bu bayramı bir Ana Tanrıça olan Kybele'ye adamışlardır. Hititlerin Ana Tanrıçalarının bir kopyasıdır Kybele. Aynı Ana Tanrıça Lydya'da Kybele olarak anılır.[3]

İran halklarının önemli bir bölümünde Nevruz, genellikle hükümdar Cem'le bağlantılı bir efsane ile ilintilendirilir. Cem'in diğer adının Sultan Süleyman olduğu, Cem-şid (Işıklı-Cem) diye adlandırıldığı da iddia edilir. Söylenceye göre hükümdar Cem, İran'dan Azerbaycan'a gelir. Azerbaycan hoşuna gider ve emrindekilere, tahtını burada kurmalarını buyurur. En güzel giysilerini giyer, mücevherlerini takınır, kristal kadehini kırmızı şarapla doldurup eline alarak, geçer tahtına oturur. O anda onun elindeki kadehe ve üstündeki mücevherlere çarpan güneş ışınları, kırılarak öyle bir renk harmonisi, öyle bir nur oluşturur ki, bunu görenler hayretler içinde kalırlar. Bu, Güneş'in, Tanrı Ahuramazda'nın, Cem'i nurlandırarak kutsadığı biçiminde yorumlanır. Denir ki, o tarihten beri

[3] Sıraç Bilgin, "Mitoloji ve Geleneksel Bayramlar", http:/www.bilgin.nu/books/newroz/1.php

bu gün, yılın ilk günü ve kutsal bir gün olarak kabul edilmiştir. Şarabın veya genel olarak içkinin, dem/bâde olarak nitelenip, makbul sayılmasının da buradan kaldığı söylenir.

Kürtlere göre ise işin kökeninde kurtuluşu ve özgürlüğü simgeleyen bir eylem, baskıya karşı bir başkaldırı yatar. Nevruz, zalim bir hükümdardan kurtulmanın sevincini yansıtan önemli bir gün olarak anılır, özgürlük bayramı olarak kutlanır.

Kürtlerin kabullendiği Dahhake-Kava efsanesinde: Rivayete göre, İranlılar ile Hintlilerin henüz ayrılmadığı dönemde saltanat sahibi, çölde yaşayan faziletli "Merdas" adında bir zat yaşar. Arap asıllı olan bu zatın bir de "Dahhâk" adında bir oğlu vardır. Şeytan kıyafet değiştirerek Dahhâk'a gelip babasını öldürerek yerine geçmesini öğütler. Dahhâk babasını öldürür ve tahtına geçer. Saltanatın cazibesine kapılan Dahhâk kendisine bu fikri veren şahsı (şeytanı) yanına çağırır ve onu bir hediye ile ödüllendirmek ister. Ancak şeytan hediyeyi kabul etmez, buna karşılık onu omuzlarından öpmek ister ve öper. Şeytanın öptüğü yerlerde birer ejderha peydah olur ve sonra da şeytan kaybolur. Bu iki ejderha günden güne büyümektedir. Dahhâk ülkesindeki bütün hekimleri toplar. Hekimler buna bir çare bulamayınca da hepsini öldürtür. Bir gün hekim kıyafetinde şeytan ortaya çıkar ve ejderhaların kendisini rahatsız etmemesi için her gün iki genç insan beyni yemesini tavsiye eder. Daha sonra aşçı kılığıyla saraya giren şeytan, her gün iki gencin beynini hazırlayarak Dahhâk'a yedirir. Bir süre sonra şeytan ortadan kaybolur ve saraya iki aşçı alınır. Bu iyi yürekli Ermail ile Kermail adlı iki aşçı aralarında anlaşarak saraya getirilen her iki gençten birinin beynini ikiye bölüp Dahhâk'a iki beyin diye takdim ederlerken, kurtulan gençleri de şehirden uzakta dağda hayatlarını sürdürmeleri için tembih

ederler ve böylece kurtulan ve dağda yaşayan gençlerin sayısı 200'ü bulur. (Firdevsi'ye göre işte bugünkü Kürt kavminin aslı bunlardan türemiştir.) Efsaneye göre bir gün ölüm sırası Kava adında bir demircinin oğluna gelir. Kava saraya girerek, bu uğurda 17 oğlunun beyninin çıkartılıp öldürüldüğünü, hiç olmazsa sonuncu oğlunun bağışlanmasını isterse de reddedilir. Bunu üzerine o da bu gidişe son vermek isteyen halkla bütünleşerek ve dağlarda yaşayanlardan da yardım alarak zalim Dahhâk'ın saltanatına son verir. Ondan sonra her şey yeniden başlar. Bugün yeni gündür, Nevruz'dur.[4]

Nevruz, Türk halkları tarafından bir kurtuluş günü olarak algılanır ve Ergenekon veya Bozkurt efsaneleriyle bağlantılı olarak değerlendirilir.

Bu efsaneye göre; Köktürklere savaş açan yabancı kavimler, hileyle bu savaşı kazanırlar. Savaştan sağ olarak kurtulan Köktürkler sarp dağlardan geçerek kimsenin kendilerini bulamayacağı bereketli bir ovaya yerleşirler. Ergenekon denen bu yerde giderek çoğalırlar. Bunun sonucunda buraları kendilerine yetmeyince, etraflarındaki demir bir dağı ateşle eriterek buradan çıkarlar ve yayılırlar. Ergenekon'dan ayrılış tarihi yeni yılın da başlangıç tarihi olarak kabul edilir, daha sonraki Köktürk Hakanları her yıl bu tarihte kızdırdıkları demiri örs ve çekiçle döverek, o günü simgeleştirirler. Bu tarih Türkler için bir kurtuluş günü olarak kabul edilir ve doğadaki dirilişle özdeşleştirilir.

Kimi toplumlar için bir kurtuluş günü, kimi toplumlar için ise başkaldırı günü olarak algılanması yanında, özünde eşitlik, birlik ve beraberlik, bereket, bolluk, canlanma gibi mo-

---

[4] Firdevsi, *Şehname-I*, İstanbul, 1992, s. 104.

tifler Nevruz'un toplumlar tarafından ortak algılanış biçimini oluşturur.

Anadolu Alevi-Bektaşilerince, ister Türk kültüründeki bir süreklilik olarak algılansın; ister İran kaynağından etkilenerek oluşmuş olabileceği, isterse eski Anadolu halklarının bir bakiyesi olarak düşünülsün, Nevruz'un eşitlik ve birlik anlamlarının ağırlıklı olarak işlendiği, bu kavramların inanca özgü bazı algılamalar ve uygulamalarla özdeşleştirilerek ifade edilmeye ve yaşatılmaya çalışıldığı görülür.

Anadolu Aleviliği diye tanımladığımız ve Kızılbaş, Bektaşi, Tahtacı, Çepni gibi alt kollara ayırdığımız grupların hepsinde, Nevruz'un canlılığını aynı ölçülerde koruduğunu söylemek de mümkün değildir.

Tahtacılarda Nevruz, bayram olarak bilinip, Hz. Ali'nin doğum günü olarak kabul edilmesine rağmen, Nevruz'a ilişkin geleneksel uygulamaların zayıflığı dikkat çekmekte, nevruziye söyleme geleneğinin diğer Alevi-Bektaşi gruplarından etkilenerek sonradan oluştuğu, Nevruz cemlerinin ise yaygın olmadığı görülmektedir.

Konumuzu oluşturan Nevruz ve Nevruz cemlerinin daha çok Bektaşi gruplar arasında yaygınlık gösterdiği gözlenmektedir.

Bektaşi geleneklerinde Nevruz kutlamalarının özel bir adı vardır. Bu kutlamalar "Kırklar Bayramı" adıyla anılmaktadır.[5] Nevruz için "Kırklar Meclisi'ne girdi", "Kırklar Bayramı oldu" denmektedir. Kırklar Bayramı adı Hacı Bektaş yoluna ve Balım Sultan Erkânnamesi'ne bağlı olan Bektaşi-

[5] Yrd. Doç. Dr. Belkıs Temren, "Bektaşi Geleneklerinde Nevruz Kutlamaları", *Türk Dünyası* dergisi, Sayı: 17, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 43.

lerce kullanılır. [6]

Bektaşilerce Nevruz'a Kırklar Bayramı denmesini, Kırklarla ilgili söylenceye bağlamak mümkündür.

İnanışa göre Kırklar, içlerinde Hz. Ali ile Hz. Fatma'nın da bulunduğu 17'si kadın 23'ü erkek 40 velidir. Kırklar'ın cemi dünyanın kuruluşundan beri yapılmaktadır.

Hz. Muhammed miraç dönüşü Kırklar ceminin yapıldığı haneden sesler geldiğini duyar ve içeri girmek ister. Fakat içeri alınmaz. Gaipten gelen bir nida ile peygamber kimliğinden arınıp bir fukara olduğunu söylediğinde meclise girer.

İçeri girdiğinde cemde bulunanların özlerini birlediklerini, birinin parmağına neşter vurulduğunda 39'unun parmağından da kan damladığını, o sırada dışarıda bulunan birinin de kanının damla olarak meydana düştüğünü görür. Gördüğü şeylerle Hz. Muhammed de özünü Kırklar'la birler. Biri hepsi, hepsi biri olur, farklılıklar ortadan kalkar; işte bu bir olma, Nevruz'da da geceyle gündüzün eşit olması, farklılıkların ortadan kalkması anlamında değerlendirildiğinden, Nevruz'a Kırklar Bayramı da denmektedir.

Bektaşilik bilindiği üzere her yıl kayıt tazelenmesi gereken bir okul gibidir. Genel uygulamaya göre, Kırklar Bayramı ile Bektaşilerde "baş okutma" denen kayıt yenileme işlemi başlar. Ayrıca yeni nasip alacaklar bu dönemde nasip vermeyi tercih etmektedirler.[7]

Bektaşilerdeki baş okutma töreni her yıl tarikata bağlılığı yenileme dışında, tazelenme, yenilenme, işlenen günahların

---

[6] Yrd. Doç. Dr. Belkıs Temren, "Bektaşi Geleneklerinde Nevruz Kutlamaları", *Türk Dünyası* dergisi, Sayı: 17, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 46.

[7] Yrd. Doç. Dr. Belkıs Temren, a.g.e., s. 47.

sorgulanması yolu ile arınma anlamını da ifade eder, ki bu bir başlangıçtır.

Nevruz'un da yenilenme, arınma, başlangıç anlamları olduğu düşünüldüğünde, bu uygulamaların niçin Nevruz'da yapıldığı daha da anlam kazanmaktadır.

Nevruz'un Alevi-Bektaşiler arasında bayram olarak kutlanması çeşitli nedenlere dayandırılır:

Nevruz günü:

Hz. Ali'nin doğum günüdür. Alevi-Bektaşi genel inanışına göre Hz. Ali bu gün, yani 21 Mart'ta, Nevruz'da doğmuştur. Konuya ilişkin olarak, Sivas, Divriği, Gökçebel köyünden (köy halkı Bektaşi olup Gani Baba Tekkesi'ne bağlıdır) kaynak kişi Hatice Er'den dinlediğim bir söylenceyi aktarıyorum:

"Nevruz günü gece yarısı bütün ağaçlar Hz. Ali o gün doğduğu için, onun yüzü suyu hürmetine secdeye inerler. Annesinin anlattığına göre bir sultan, Nevruz gecesi evlerinin önündeki selvi ağacı secdeye indiğinde babasının şapkasını selvinin dalına asmış ve sabah kalktıklarında şapkanın selvinin en yukarıdaki dalında asılı olduğunu görmüşlerdir."

Hz. Ali'nin Muhammed tarafından halife tayin edildiği gündür. Alevi-Bektaşilerin inanışına göre, Hz. Muhammed Veda Haccı dönüşü Gadiri Hum denen yerde, deve semerlerinden yapılı minberin üzerinde yaptığı konuşmada, "Ben kimin mevlasıyım, Ali de onun mevlasıdır," diyerek Hz. Ali'yi kendinden sonra halife tayin etmiş, ikisi bir gömlek içine girerek iki baş ve bir gövde olmuşlar, Ali'nin eti Muhammed'in eti, kanı onun kanı, ruhu onun ruhu, cismi onun cismi olmuş, birleşerek Muhammed-Ali olmuşlardır. Bu olayın da

Nevruz gününde gerçekleştiğine inanılır.

Zaten Alevi-Bektaşilerin inanışına göre Muhammed ve Ali ayrı varlıklar değildir. Mensup oldukları yolu "Hak-Muhammed-Ali yolu" olarak tarif ederler ki bu söyleyiş, Allah, Muhammed, Ali kavramlarının özde bir olduğunu, birbirinden ayrılamayacağını ifade eder.

Arslan olup yol üstünde oturan
Selman'a destinde nergiz yetiren
Kendi cenazesin kendi götüren
Allah bir Muhammed Ali'dir Ali
Pir Sultan Abdal

Gece ile gündüzün eşitlendiği gündür. Peygamber halkı gündüz ibadete davet etmiştir. Gece ise velayet işaretidir. Evliyalar da halkı gece ibadete davet etmiştir. Nevruz'da nübüvvet ile velayet birbirine eşit olur. Bir elmanın iki yarısı gibi, Hz. Muhammed nübüvveti, Hz. Ali de velayeti temsil ettiğine göre, Nevruz "Muhammed-Ali birliğini" yani tevhidi vurgulamaktadır.[8]

Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın evlendikleri gündür.

Hz. Muhammed'in nübüvvetinin, peygamberliğinin ortaya konduğu gündür.

Kışın bitip baharın başladığı gündür.

Ayrıca, yazılı kaynaklarda Alevi-Bektaşilerce Nevruz'un Kerbela olayının gerçekleştiği gün, Hz. Hasan veya Hüseyin'in

[8] Yrd. Doç. Dr. Belkıs Temren, "Bektaşi Geleneklerinde Nevruz Kutlamaları", *Türk Dünyası* dergisi, Sayı: 17, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 45.

doğum günü,[9] ölüler bayramı,[10] ölülerin yedirilip içirildiği gün,[11] gibi nedenlere bağlanarak kutlandığına ilişkin bilgiler bulunmakla beraber, bunlar genel anlamda geçerliliği olan görüşler değildir.

Alevi-Bektaşi gruplarca Nevruz sabahı mürşidin okuduğu dualar ve okunan nevruziyeler eşliğinde süt içilmesi, yumurta ve diğer bazı beyaz yiyeceklerin yenmesi gibi Nevruz'a özgü geleneksel uygulamaların yanında, Nevruz'da gerçekleştirilen en büyük faaliyet, kuşkusuz, Nevruz cemleridir.

Alevi-Bektaşilerce her önemli olay ve geçiş dönemleri ile ilgili uygulamalarda cem icra edilir.

Nevruz'un da bir geçiş dönemi olması, ayrıca Hz. Ali'nin doğum günü olarak kabul edilmesi nedeni ile bu gün, sembolik de olsa 12 hizmetin yürütüldüğü bir cem yapılır.

Bölgelere göre küçük farklılıklar taşımakla birlikte, Nevruz cemlerinde ortak olan nokta, bu günün Hz. Ali'nin doğum günü olarak kabul edilmesinden dolayı neşenin hâkim olması, okunan deyiş, nefes ve düvazların diğer cemlerde olduğu gibi hüzünlü olmayıp, daha çok, nevruziyeler okunarak eğlenceye yönelik bir ortamın yaratılmasıdır.

Neşeye yönelik olması niteliğinden dolayı, diğer cemler-

---

9 Prof. Dr. Sadık Tural, "Taktim, Karanlığa İtilen Kavramlardan Biri Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

10 Reşat Genç, "Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 19.

11 Ali Sümer, "Nevruz'un Anadolu'daki Uygulanışı ve Kaynakları", *Türk Dünyası* dergisi, Sayı: 14, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 39.

de işlenen Kerbela olayı, Hz. Ali'nin katli, On İki İmamların katli gibi konulara Nevruz cemlerinde yer verilmez.

Nevruz cemlerinin eğlence ağırlıklı olması, cemde tüketilen yiyecek, içeceğin de zenginleşmesini beraberinde getirmiştir.

Nevruz cemlerini diğer cemlerden ayıran bir başka husus da, bu günün baharın başladığı gün kabul edilmesi nedeni ile, elden geldiği ölçüde, doğada bulunan çiçeklerin toplanarak cemevine getirilmesidir.

Şimdi, örneğimizi oluşturan, Isparta, Gönen, Gümüşgün (Baladız) köyünde 21 Mart 1999 tarihinde kaydettiğimiz ve Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi'nde BVB.99.0010-0011-0012 numaralarda kayıtlı bulunan Nevruz cemi örneği üzerinde duralım.

Burada bizim yapacağımız, söz konusu cemin kısa bir özeti olup, ayrıntılı bilgi için ilgili arşivde kayıtlı numaraları belirtilen bantların incelenmesi daha uygun olacaktır.

Gümüşgün (Baladız) köyü Isparta'ya 25 km, bağlı bulunduğu Gönen ilçesine ise 12 km uzaklıktadır. Köyün 1200'lü yıllarda kurulduğu kabul edilmektedir. Selçuklu döneminde Horasan'dan gelen Bahadır Hanlardan bir grup Türk boyunun buraya yerleştiği rivayet edilmektedir. Köy Osmanlı'nın son döneminde Abdullah Demiralay Paşa'ya çiftlik olarak verilmiş, 1946 yılında yapılan toprak reformu ile Baladız müstakil köy statüsüne kavuşmuştur. Gümüşgün adı ise 1961 yılında verilmiştir.

1997 yılı sayımlarına göre 1133 nüfus bulunan köyde ilkokul 1929 yılında öğretime başlamıştır.

Köyde bir cami ve 1980 yılında yapılan bir cemevi bulunmaktadır.

Köy sınırları içinde adları, Sinan Dede, Tez Mehmet Dede, Beşir Dede, Hüseyin Dede ve Hasan Dede olmak üzere beş türbe bulunmaktadır.

Köy halkı Bektaşi olup, Çelebiler koluna bağlıdır. Bağlı bulundukları mürşitleri Hacıbektaş, Senirkent ve Uluğbey'de bulunmakta, köyde babalığı dört yıldır Kadir Tekin yürütmektedir.[12]

Nevruz sabahı herkes temiz elbiseler giyer, özellikle kadınlar, hazırladıkları yiyeceklerle Tez Mehmet Dede Türbesi'ne giderler. Burada pişirilen bulgur pilavı eşliğinde, getirilen yiyecekler toplu halde yenir. Dilekler tutulup, adaklar dağıtılır. Eskiden buradan çıkılıp Sinan Dede Türbesi'ne gidilerek cem yapılırken, günümüzde Nevruz cemi akşam cemevinde yapılmaktadır.

Nevruz ceminin hazırlıkları, öğleden sonra baba tarafından dualanan kurbanın kesilmesiyle başlar. Kesilen kurbanın etinden yapılacak yemekler ve diğer hazırlıklar akşam cem başlamadan önce tamamlanır. Kesilen kurbanın ciğeri pişirilerek, gündüz cemevinde hazırlık yapanlara lokma olarak dağıtılır.

Köyde iki farklı babaya bağlı talipler bulunduğundan, yapılan cem iki baba tarafından ortak yürütülmektedir.

Akşam cemevinde toplananlar önce birbiriyle daha sonra babalarla niyazlaşır. Baba, niyazını verenlere, niyaz Hakk'a, der ve niyaz veren yerine oturur. Baba yerini alıp, hizmet sahipleri ile de niyazlaştıktan sonra bir dua okur. Bu dua sırasında talipler bağdaş kurarak otururlar.

---

12 Abdullah Kılıç, "Isparta İli Gümüşgün Köyünde Alevi-Bektaşi İnanışları ve Nevruz Uygulamaları", *2. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Nevruz cemlerinde iki defa sofra açılmaktadır. İlk sofra kesilen kurbanın etinden yapılan yemeklerin yer aldığı doyurucu yiyeceklerden oluşur.

Tepsilere hazırlanan sofralardan biri hizmet sahibi bir bacının elinde dualandıktan sonra diğer sofralar serilir. Babanın icazet vermesiyle yemeğe başlanır. Açılan bu ilk sofralar, rehberin yaptığı sofra duasından sonra, niyazları verilerek kaldırılır. Kaldırılan sofralar hizmet sahiplerinin elindeyken baba tarafından tekrar dualanır.

Sofralar kaldırıldıktan sonra sakka tarafından su dökülerek eller yıkanır, bu aynı zamanda tarikat abdestidir.

Daha sonra baba günün içeriği ile ilgili konuşma yapar.

Gözcüye cemin başlamasına engel bir durum olup olmadığını sorup, engel bir durum olmadığını öğrendikten sonra, "Edep erkân," diyerek hizmetler başlatılır.

Herkes diz üstüne gelir, baba, "Gönüller bir mi erenler?" diye üç kere sorar; bu ifade, dargın kırgın varsa ceme girmesin ya da barışsın anlamındadır. Talipler, eyvallah, diye cevap verir. Cem bu gönüller birliği ile başlar. Baba gönüller birliğine nişan ister. Bunun üzerine cem erenleri öne doğru eğilerek niyaz ederler. Babanın yaptığı dua ile cemaat tövbe, estağfurullah getirir.

Çerağcıya hizmet kuşağı bağlanarak çerağ uyandırılır. Çerağ uyandırıldıktan sonra Fatma Ana'nın tahtını sembolize eden ocağa kaldırılır.

Cemaat tarafından insan insana secde edilmek suretiyle halka namazı kılınır. Halka namazı cemde yapılan bu secdeden ibarettir.

Halka namazından sonra ikinci sofralar serilmeye başlanır. Önce dolular (rakı) dualanır. İlk doluyu saki kendisi al-

dıktan sonra ikincisini babaya verir ve daha sonra diğer canlara dolu dağıtılır. Sofralar açıldıktan sonra her sofrada bir saki dolu sunma işini yürütür. Kadınların oturduğu sofralarda da kadın sakiler dolu dağıtır. Dolu verilirken ve alınırken, "Aşkolsun," denmekte, kadehler iki elin içine alınarak tutulmakta ve kadehteki dolular bir dikişte içilmektedir.

Dolular alındıktan sonra tuz dağıtılmaktadır. Tuz ağız tatlılığı anlamında yorumlanır. Açılan ikinci sofrada sebze, kuruyemiş gibi meze olabilecek yiyecekler ağırlıklı olarak yer almaktadır.

Cemde yapılan masrafların karşılanabilmesi için cem öncesinde ve cem icrasının bir bölümünde para toplanmaktadır.

Nevruz'un içeriğini anlatan, baba tarafından yapılan konuşmadan sonra, sofralar toplanıp zakirler tarafından nevruziyeler, deyiş ve düvazlar okunur. Daha sonra, ihtiyaçların giderilmesi için ara verilir.

Bu arada içeride kalanlar, zakirlerin çaldığı semahlar eşliğinde, oldukları yerde semah yaparlar.

Sofralar toplanıp baba yerini aldığında herkes yerine oturur.

Daha sonra baba, rehber ve eşleri tarafından semah dönülüp, eşleri baba ve rehberin kuşaklarını çözer.

Çerağcı çerağı ocaktan alarak ortaya durur. Önce baba çerağın etrafında semah dönmeye başlar. Daha sonra hizmet sahipleri bu semaha kalkar. En sonunda da cem erenlerinden isteyenler bu semaha eşlik eder.

Cemin sonunda zakir ve çerağcı ile birlikte elinde bir tas su olan bir bacı dara durup dualarını aldıktan sonra, dualanan su aynı tastan cem erenlerince içilir. Suyun kalan kısmı cemde bulunanların üzerine saçı olarak atılır.

Baba oturan, duran duasını yaptıktan sonra cem birle-

nir ve cemaat dağılır.

Nevruz cemlerinde yeme, içme ve eğlenceye yönelik faaliyetlerin ağırlıklı olduğu, daha çok, nevruziyeler okunduğu, semahların ağırlıklı olarak icra edildiği görülür.

Nevruz cemi diğer cemler gibi uzun soluklu bir faaliyet olduğundan, bütününü ayrıntılı olarak burada ele almamız mümkün olamamaktadır. Ortaya koyduğumuz bilgiler kısa bir özet niteliğinde olup, ayrıntılı bilgi için Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi'nde kayıtlı (B.V.B.99.0010-0011-0012) video bantların incelenmesi uygun olacaktır.

Nevruz ve Nevruz cemleri Alevi-Bektaşi geleneği içerisinde önemli bir yer tutmakta, Türkiye'de son dönemlerde oluşturulmaya çalışılan, konu ile ilgili çatışmaya yönelik spekülasyonlardan uzak, geleneksel boyutu ile kutlanmaktadır. Özünde yer alan yenilenme, arınma fonksiyonunun icra edilen cemlerle yerine getirilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir.

Kaynakça

Aksoy, Dr. Mustafa; "Kültür Sosyolojisi Açısından Nevruz Kavramı", *Türk Dünyası* dergisi, Sayı: 12, Nevruz Özel Sayısı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

Bender, Dr. Cemşid; *Kürt Uygarlığında Alevilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1991, s. 50, 52, 53.

Bilgin, Sıraç; "Mitoloji ve Geleneksel Bayramlar", http:/www.bilgin.nu/books/newroz/1.php

Bozkurt, Prof. Dr. Mehmet Fuat; *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 219.

Çay, Abdulhaluk; *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1984, s. 7-8.

Eğilmez, Mahfi; "Hititlerde Bayram", *Radikal* gazetesi, 20 Ocak 2005.

Firdevsi, *Şehname-I*, İstanbul, 1992 (Doç. Dr. Ali Rıza Abay'ın *Sosyal Bilimler* dergisinde yayımlanan "Ulusal ve Uluslararası Kaynaşma Vasıtası Olarak Nevruz Geleneği" başlıklı makalesinden iktibas edilmiştir).

Genç, Reşat; "Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 19.

Kılıç, Abdullah; "Isparta İli Gümüşgün Köyünde Alevi-Bektaşi İnanışları ve Nevruz Uygulamaları", *2. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 310-321.

Noyan, Doç. Dr. Bedri; *Bektaşilik Alevilik Nedir?*, Ankara, 1987, s. 156, 165.

Oytan, M. Tevfik; *Bektaşiliğin İçyüzü*, 1. Cilt, Maarif Kitaphanesi, İstanbul, s. 59.

Sümer, Ali; "Nevruz'un Anadolu'daki Uygulanışı ve Kaynakları", *Türk Dünyası* dergisi, Sayı: 14, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 31-43.

Temren, Yrd. Doç. Dr. Belkıs; "Bektaşi Geleneklerinde Nevruz Kutlamaları", *Türk Dünyası* dergisi, Sayı: 17, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 43-47.

Tural, Prof. Dr. Sadık; "Taktim, Karanlığa İtilen Kavramlardan Biri Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Yörükan, Yusuf Ziya; Yay. haz.: Turhan Yörükan, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Kaynak Kişi: Kadir Tekin, Gümüşgün köyü doğumlu, 30 yaşında, lise mezunu, teknisyen olarak çalışıyor, dört yıldır köy babalığını yürütüyor.

Anadolu Aleviliğinde ateş kültünün izleri

İnsanoğlu ilkçağdan bugüne, sebebini çözemediği ya da gücüne inandığı şeylere kutsiyet atfetmiş ve onda var olduğuna inandığı gücün kaybolmaması ya da kendine zarar vermemesi için birtakım inançlar oluşturmuş ve bu inançlara bağlı pratikler geliştirmiştir.

İnsanlarca bulunduğundan bugüne, kendisine kutsiyet atfedilen unsurlardan biri de ateştir. Ateşi ilk gördüğünde ona karşı bir saygı ve hayranlık duyduğu kabul edilen ilkel insan, daha sonra onu hayatının çeşitli dönemlerinde kullanmaya başlamış ve gördüğü fayda karşısında ona duyduğu saygı daha da artmıştır. Bu saygı yüzyıllar içinde boyut değiştirerek ama önemini hiç kaybetmeden günümüze kadar gelebilmiş ve günümüzde de yaşama başarısı gösterebilmiştir.

İlkçağ Yunan filozoflarından Empedokles, "kökler" adını verdiği dört öğenin (toprak, su, hava, ateş) en yüksek ve gerçek varlıklar olduğunu ortaya koymuştur.

İran inançlarına, özellikle de Zerdüşt dinine göre kutsal sayılan od (ateş) tanrısal bir nitelik taşır, insan varlığı ile özden bağlantılıdır. Ateş Tanrısı Ahura Mazda, Zerdüşt dininin baş tanrısıdır. Ahura Mazda evrenin yaratıcısıdır. İyiliğin, erdemin, sevginin, saygının kaynağıdır. Onun simgesi aydınlık saçan güneştir. Gökyüzünü ışıklandıran, kötülüğün kaynağı

olan karanlığı (Ahrıman) evrenden kovan, güneşin yeryüzündeki öğesi ateştir; ateşin bulunduğu ocaktır. Ocak tanrısal bir nitelik taşıdığı için kutsaldır. Bu nedenle, sönmemesi, insanın yaşadığı sürece yanması, çevresini yaşanılır kılması gerekir.

Zerdüşt tarafından sistemleştirilen ateş kültünün Zerdüştlükten önce de var olduğu, İran-Hint kaynağından ya da Orta Asya ve Sümerlerin güneş kültünden beslendiği (Nejat Birdoğan) görüşleri yanında, güneş kültünün Zerdüştlükten önce ortaya çıkan Saabilik dinine özgü olduğu ve Zerdüştlüğün geçişi sağlamış olabileceğine (Baki Öz) ilişkin farklı görüşler ileri sürülmektedir.

Bu arada, Anadolu coğrafyasının Ateş Tanrısı yaratan bir coğrafya olduğu saptamasında bulunmak da sanırım dikkat edilmesi gereken bir başka ayrıntı olmalıdır.

Anadolu Aleviliğinde etkileri görülen Zerdüştlük, özellikle tasavvuf düşüncesini etkilemiş ve tasavvufta varlığın özünü oluşturduğuna inanılan dört unsurdan (toprak, su, yel, od=ateş) biri olarak yer almıştır. Tasavvuf düşüncesinin ise Anadolu Alevi-Bektaşiliği üzerindeki etkisi bilinmektedir.

Ateş kültünün İran veya Hint etkisiyle Şamanizme ve Şamanizm yoluyla sürekliliğini sağlayarak Anadolu Aleviliğine değin uzanan bir çizgiyi takip etmiş olabileceği de göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

Ateşin bozkır hayatındaki önemi göz önüne alındığında, eski Türklerde ateşin etrafında birtakım inançların oluştuğu ve bu inançların Şamanizmde sistemleşmiş olabileceği düşünülebilir.

Göktürk efsanesinde, ateşi ilk defa bularak Türklere öğreten efsanevi bir atadan söz edilir.

S. Maiov da 1915 yılında Aksu şehrinde gördüğü tören-

de, baksının bir avuç samanı mumun ateşi ile yakıp hastanın üzerine attığını ve beyaz tavuğu etrafında dolaştırdığını anlatmaktadır.

Şamanın her törende mutlaka ateş bulundurması ve törenler sırasında yanan büyükçe bir ateşin etrafında yaptığı dans, ateşin Şamanist inanç içerisinde sistemleşmiş bir biçimde varlığını koruduğunu gösteren deliller olarak karşınıza çıkıyor.

Bütün çoktanrılı dinlerde, özellikle de Zerdüştlükte yer alan güneşin, ocağın kutsallığı inancı, Anadolu Alevi-Bektaşi inanç sistemi içerisinde de kendine yer bulmuştur.

Günlük yaşamda yapılan birtakım pratikler, ateş ve ocağa gösterilen saygı, ibadet biçimi olan cemlerde yürütülen 12 hizmetten biri olan "çerağcı" vasıtasıyla daha da bir anlam kazanmaktadır.

Ateşin kutsallığı, ibadetin asli unsurlarından biri olarak Anadolu Alevi-Bektaşilerinin inanç dünyasında önemli bir yer tutmaktadır.

Anadolu'da Sünni halk arasında da ateş kültünü yansıtan uygulamalar bulunmakla birlikte, Alevi-Bektaşiler arasında, yapılan pratiklerin ve ibadet içerisinde yer alan ateş kültü unsurlarının kaynağa daha yakın uygulamalar olduğu ve ateş kültünü daha fazla yansıttığı bir gerçektir.

Ateşe gösterilen saygının bir sonucu olsa gerek, Anadolu Alevi-Bektaşileri çerağ yakma yerine "çerağ uyandırma", "delil uyandırma" gibi terimleri kullanmaktadırlar.

İnanç açısından bir Alevinin senede bir ödemesi gereken üç tür vergi vardır: Karakazan hakkı, Mürşid hakkı, Çerağ hakkı. Çerağ hakkı olarak alınan vergiler ibadet mekânlarının aydınlatılmasında kullanılan malzemeye harcanmaktadır.

Cemlerde çerağ uyandırmakla görevli bir hizmet sahibi

çerağcı bulunmaktadır. Çerağcı hizmetine benzer bir hizmet sahibinin Budist tapınaklarında da bulunması ilginç bir benzerliği oluşturmaktadır.

Türklerin bir kısmının, Müslümanlığı kabul etmeden önce Buda inancını benimsemiş olması, çerağcı hizmetinin bu inancın bir kalıntısı olarak günümüze ulaşmış olabileceği düşüncesi, unutulmaması gereken bir ayrıntıdır.

Anadolu Alevilerinin çerağ anlamında kullandığı diğer bir kelime olan "delil"i ise ancak, cemlerde çerağ uyandırılırken okunan Nur Suresi'nin 35. ayeti ile açıklamak mümkün görünüyor.

Nur 35'te, "Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun örneği, içinde çerağ bulunan bir kandile benzer..." denmektedir. Ayette yapılan tanımlamada Allah'ın nurunun kandildeki çerağda temsil edildiği ifadesi yer almaktadır.

Anadolu Alevi-Bektaşi düşüncesinde bu ifade ile çerağ Allah'ın varlığının delili olarak görülmüş ve çerağ karşılığı olarak bazı Alevi gruplarca delil ifadesi kullanılmıştır. Burada çerağın Allah'ın varlığının delili olarak görülmesi ise İslam inancına tezat oluşturan bir görüş olup, kaynağını ancak İslam dışı inançlarda bulabileceğimiz, farklı bir yorum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burada önemli olan bir konu da, yaptığı her şeyi Kuran'a bağlayan, ancak kaynak göstermede sıkıntı çeken Anadolu Alevisinin, çerağla ilgili görüşlerini bağladığı Nur 35. ayette, bu sıkıntıyı yaşamadan inancına Kuran'da kaynak gösterme başarısını yakalamış olmasıdır.

Anadolu Aleviliğinde, ateş kültü ile ilgisi bakımından, çerağ dışında ocak kavramının da gözden geçirilmesi gerekir.

Çerağa gösterilen saygının aynı ölçüde ocağa da gösteril-

diği, ocağın etrafında oluşan birtakım davranış kalıplarının ateş kültüne bağlı olarak oluştuğu görülmektedir. Anadolu'da yaygın olan, ocağa eğilerek yaklaşılması, kötü söz söylenmemesi, bıçak tutulmaması, su dökülmemesi, pis bir şey atılmaması gibi davranışlar; Tunceli Alevilerinde sabah yataktan kalkan kişinin güneşe dönerek dua edip secde kılması; Tahtacılarda olduğu gibi, kadınların sabah kalktıklarında ocaktan aldıkları bir kor parçası ile evin bütün odalarını dolaşıp bu sayede evin kötü ruhlardan arınacağını düşünmeleri gibi örnekler, ateş kültünün günümüze kadar uzayan kalıntıları gibi görünüyor.

Ocağın sönmesinin, ateşin ölmesi anlamında yorumlanıp, uğursuzluk getireceği inancından kaynaklanıyor olsa gerek, geleneksel Anadolu köy yaşamında, gece yatarken ocaktaki küller arasına gömülen bir kor parçası ile ateş sabah tekrar yakılmaktadır.

Bu davranışın altında yatan nedenlerden biri de ocağın sönmemesini, ateşin sürekliliğini sağlamak olmalıdır. (Kibrit, çakmak gibi malzemelerin bulunmadığı dönemlerde ateş yakmanın güçlüğü de göz önüne alınması gereken bir diğer ayrıntıdır.)

Halk arasında söylenen deyimler arasında yer alan "ocağı söndü, ocağına incir ağacı dikmek" gibi sözlerde, hane anlamı ile birlikte ocağa yaşam manası da yüklenmiş, ocağın sönmesi, sonu ifade eder anlamda kullanılmıştır.

Anadolu Aleviliğinin bir bölümünde talipleri aydınlatan dedelerin bağlı bulundukları ve kendi soylarına başlangıç teşkil ettiğine inandıkları bir kaynak vardır ki, bu başlangıç kaynağına da "ocak" denmektedir. Ocak sistemi, Ehl-i Beyt soyundan geldiğine inanılan bir erenle soy bağlantıları kurularak, bu bağlantının bugünkü dedelik müessesesi vasıtasıyla yaşamasını ifade etmektedir. Bu dedeler ve bağlı talipler Anadolu Aleviliğin-

deki ocak sistemini oluşturmaktadırlar. Bu anlamda da ocakların aydınlatıcı, yol gösterici niteliğe haiz olduğu görülüyor. Burada dedelerin ocağı temsil ettiği, ocağın aydınlatıcılık vasfının dedenin kişiliğinde, talipleri bilgilendirme, aydınlatma, yol gösterici olma anlamında temsil bulduğu görülmektedir.

Anadolu Alevileri arasında, tanımak istenen inanç mensubuna, bağlı bulunduğu ocağı sormak yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde Anadolu Aleviliğinde, cemlerdeki çerağcı hizmeti aydınlatma fonksiyonunu kaybetmiş olmakla beraber, 12 hizmetten biri olarak sembolik anlamda varlığını sürdürmekte ve cemlerin asli unsurlarından birini oluşturmaktadır.

Çağdaş yaşamda elektrik enerjisinin kullanılmaya başlamasıyla birlikte, cemevlerinin aydınlatılması için uyandırılan çerağlar aydınlatma fonksiyonundan uzaklaşmış, fakat inanç içerisindeki fonksiyonunu manevi anlamda, insanlara yol gösterici, karanlığı kovucu olarak korumuştur. Çerağın aydınlığı maddi anlamda değil, manevi anlamda önem taşımaktadır.

Cemlerde cerağ uyanmadan hizmet yürümez, 12 hizmet sahibinden biri olan çerağcı, eskiden kesilen kurbanın yağından ya da zeytinyağından yapılan, günümüzde ise, hazır mumların kullanıldığı çerağı meydana koyarak dara durur ve dede tarafından Nur Suresi'nin 35. ayeti okunur. Ayetin meali şöyledir:

"Allah göklerin ve yerin nurudur, O'nun nurunun örneği, içinde çerağ bulunan bir kandile benzer. Kandil bir sırça içindedir. Sırça, inciden bir yıldız gibidir ki, Doğu'ya da Batı'ya da nispeti olmayan bereketli bir zeytin ağacından yakılır. Bu ağacın yağı, neredeyse ateş dokunmasa bile ışık saçar. Nur üzerine nurdur o. Allah her şeyi bilmektedir."

Dede ayeti okuduktan, çerağcı, "Çerağ-ı ruşan, fahr-i der-

vişan, zuhir-i iman. Himmet-i pir-i Horasan, kürşad-ı meydan, kuvveti abdalan, kanuni evliya, gerçek erenler demine Hû. Çerağ-ı evliya nurussemavat, ki menzildir o turu münacat. Kaçan kim ruşen ola, kıl niyaz, Muhammed-Ali'ye candan salâvat," dedikten sonra, cemde bulunanlarca, "Allahümme salli âlâ seyidina Muhammed Mustafa" diye başlamak üzere tek tek On İki İmamlar için salavat getirilir.

Bu salavattan sonra çerağcı çerağın sağına, soluna ve önüne niyaz edip ayağa kalkar geri geri gidip meydan ortasında dara durur ve şu düvazı okur:

Çün çerağı fahr uyandırdık Hûda'nın aşkına
Fahr-i alem ol Muhammed Mustafa'nın aşkına
Saki-i kevser Aliyyel Murtaza'nın aşkına
Hem Hatice Fatıma Hayrünnisa'nın aşkına
Şah Hasan Hulki rıza hem şah Hüseyin-i Kerbela
Ol imam-ı etkiya Zeynel Aba'nın aşkına
Hem Muhammed Bakır ol kim Nesl-i pak-i Kerbela
Cafer'üs Sadık imam-ı serfiraz-ı ehl-i Hak
Hem Ali Musa Rıza'yı sabiranın aşkına
Şah Taki ve Ba Naki hem Hasanu'l Askeri
Ol Muhammed Mehdi-i sahib livanın aşkına
Pirimiz üstadımız Bektaş Veli'nin aşkına
Haşre dek yanan yakılan aşikanın aşkına

Bundan sonra cemde bulunanlar; "Allahümme salli âlâ seyyidina Muhammed ve âlâ al-i Muhammed," diye salavat getirirler.

Daha sonra dede tarafından; "Allah... Allah... hizmetin kabul ola, muradın hasıl ola, Cabir Ansari'nin himmeti üzerine

ola. Gerçek erenlerin demine Hû!" diye, darda duran hizmet sahibi çerağcıya dua okunur, bundan sonra çerağcı yerine oturur.

Zakir tarafından çerağla ilgili olmasına özen gösterilen üç düvaz okunduktan sonra, zakir sazın üzerine eğilip dededen dua alır, böylece çerağcının hizmeti bitmiş olur.

(Okunan dua ve düvaz örnekleri standart değildir, farklı şekillerde olabilir. Bu, dede, zakir ve çerağcının bilgi birikimine bağlı olarak değişir.)

İnancı gereği, ibadetinin asli unsurlarından biri olarak yüzyıllardan beri yaşatabildiği ateş kültüne bağlı geleneklerin, Anadolu Alevisinin inanç dünyasında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Başlangıçta ısınma, aydınlanma gibi özelliklerinden faydalanılan ateşin, zamanla bu maddesel boyut dışında manevi bir aydınlanmayı ifade eder olduğu, aydınlığı ile insanlara kılavuzluk eden, yol gösterici bir kimliğe büründürüldüğü ve bu anlayıştan kaynaklanıyor olsa gerek, Anadolu Alevisinin inancında Hz. Muhammed'in güneşle özdeşleştirildiği görülür. (Hz. Muhammed güneş, Hz. Ali aydır.)

Anadolu Alevisi uyandırdığı çerağın ışığında manevi anlamda bir aydınlanmayı ifade etmektedir. Bu manevi aydınlanmada, uyandırılan her çerağ bir inanç ulusunun yol göstericiliğini temsil eder, Hacı Bektaş dergâhındaki "kırk budaklı" şamdanın temsil ettiği Kırklar cemindeki kırk inanç ulusu gibi.

Didar ile muhabbete doyulmaz
Muhabbetten kaçan insan sayılmaz
Münkir üflemekle çerağ söyünmez
Tutuşunca yanar aşkın çırası

Pir Sultan Abdal

Kaynakça

Atalay, Besim; *Bektaşilik*, Emrah Matbaası, İstanbul, 1340, s. 22.

Bender, Dr. Cemşid; *Kürt Uygarlığında Alevilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1991, s. 49-50.

Birdoğan, Nejat; "Anadolu Alevi Ocaklarının Kuruluş İşlevleri", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, I. Cilt, Kültür Bakanlığı (HAGEM) Yayınları, Ankara, 1972, s. 7-8.

Birdoğan, Nejat; *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 93, 99, 100, 101, 185.

Bozkurt, Prof. Dr. Mehmet Fuat (yay. haz.); *Buyruk*, Serbest Matbaası, İstanbul, 1982, s. 157-160.

Eröz, Prof. Dr. Mehmet; *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1235, Ankara, 1990, s. 331.

Eyüboğlu, İsmet Zeki; *Alevilik-Sünnilik / İslam Düşüncesi*, Hür Yayın ve Ticaret, İstanbul, 1979, s. 103.

Guthrie, W. K. C.; Çev.: Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Gaye Matbaası, Ankara, 1988, s. 66.

İnan, Abdulkadir; *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 111.

Ögel, Prof. Dr. Bahaeddin; *Türk Mitolojisi*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971, s. 54.

Ögel, Prof. Dr. Bahaeddin; *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 638, Ankara, 1991, 3. Cilt, s. 322, 324, 4. Cilt, s. 75.

Öz, Baki; *Alevilik Nedir?*, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 50.

Öztürk, Prof. Dr. Yaşar Nuri; *Kur'an-ı Kerim Meali*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1993.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürleri Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi.

Anadolu Aleviliğinde tavşan

İlkel dinlerden tektanrılı dinlere değin hemen her inançta, bazı bitki ve hayvanları yemenin inananlara yasaklandığını görüyoruz.

İlkel dinlerde, totem kabul edilen bazı bitki ve hayvanlara dokunmama şeklinde ortaya çıkan yasaklar, son tektanrılı din olan İslamiyette domuz eti yemenin yasaklanmasıyla karşımıza çıkmaktadır. (Bakara, 173)

Kitab-ı Mukaddes'te ise tavşan, yenmesi yasak olan hayvanlar arasındadır.

Anadolu Aleviliğinde, İslam inancının yemeyi yasakladığı domuz eti dışında, Sünni Müslümanlarca yendiği ve Kuran'da bu konuda bir yasaklama olmadığı halde tavşan eti de yenmemektedir.

Bunun nedenleri Alevi-Bektaşiler arasında çeşitli söylencelere dayandırılarak açıklanmaya çalışılmakta, gerçek kaynağı konusunda ise net bir görüş ortaya konamamaktadır.

Bu konudaki tartışmalara küçük çapta da olsa bir katkıda bulunmak amacıyla, bugüne kadar yapmış olduğum araştırmalar ışığında bazı bilgileri sunmaya ve yorumlamaya çalışacağım.

Öncelikle Anadolu Alevi-Bektaşilerinin tavşanı sevmeme, uğursuz sayma ve etini yememe konusundaki gerekçelerini ortaya koydukları söylencelere bir göz atalım.

Tavşan etinin kan olduğu inancı: Anadolu Alevi-Bektaşilerinin inanışına göre tavşanın eti suya konduğunda eriyip kaybolmaktadır. Çünkü tavşanın eti kandan oluşmuştur. (Kan içmek ise Kuranıkerim'de haram kılınmıştır.)

Tavşanın bazı uzuvlarının, yenmesi yasak olan hayvanların uzuvlarına benziyor olduğu inancı: Buna göre,

kulakları eşek kulağına,
burnu fare burnuna,
kuyruğu domuz kuyruğuna,
bacakları kedi bacağına,
ayakları köpek ayağına,
bıyıkları kedi bıyığına benzer.

Bütün mahluklar gözleri kapalı uyurken tavşan gözleri açık uyur ve tavşan yavrusu gözleri açık olarak dünyaya gelir.

Hiçbir mahluk 12 ay doğurmazken, tavşan 12 ay doğurur.

Anadolu Alevi-Bektaşilerinin tavşan eti yememesi ve tavşanı sevmemesinde bu fiziki özellikler dışında birtakım başka inanışların da rolü olduğu bilinmektedir:

Hz. Ali'nin atı Düldül'ün bir tavşan tarafından ürkütülmüş olduğu inancı.

Hz. Ali'nin kedisi olduğu inancı.

Muaviye ve Yezit'in ruhunun tavşan donuna bürünmüş olduğu inancı.

(Anadolu Alevi-Bektaşilerinde "ruh göçü" inancı bulunmaktadır. Buna göre, eğer ölen kişi iyi bir insansa onun ruhu iyi bir insan olarak tekrar dünyaya gelecektir. Eğer ölen kişi kötü bir insansa onun ruhunun kötü bir varlığa geçeceği inancı hâkimdir.

Amasya, Merzifon, Kayadüzü köyünden Sadık Öztürk 09.10.1995 günü yapmış olduğum bir derleme çalışmasında ruh göçüyle ilgili şu bilgileri veriyordu: "Eğer ölen iyi bir insansa, dünyada iyi işler işlemişse, Allah onun ruhunu başka bir insana verir ve o dünyaya Adem donunda gelir, eğer kötü bir insansa onun ruhu yılana, köpeğe girer, Allah ona ceza çektirir."

Bu açıdan bakıldığında Hz. Ali'nin düşmanı Muaviye ile Hz. Hüseyin'in düşmanı Yezit'in ruhlarının sevilmeyen, bir hayvan, tavşanla özdeşleştirilmesi gayet doğal görünmektedir.)

Tavşanı Muaviye'nin doğurduğu inancı: Anadolu Alevi-Bektaşileri arasında mevcut bir inanışa göre, Muaviye zaman zaman bir kadın gibi hayız (âdet) görür ve sonunda bir tavşan doğurur. (Bu abartılı söylencenin özünde yatan düşünceyi ise, Anadolu Alevisinin inanışında mevcut olan insandaki kibir ve kini erkeğin hayız görmesi olarak nitelemesi anlayışında aramak gerekir. Muaviye'nin kibri ve Ehl-i Beyt'e olan kini, Anadolu Alevisinin iki sevilmeyeni, Muaviye ve tavşanı bir arada düşünmesine ve değerlendirmesine neden olmuş olmalıdır.)

Tavşanın kadın gibi hayız gördüğü inancı: Bu konuda Aydın, Bozdoğan, Alamut köyünden Mehmet Buyruk'un, 29.02.1996 günü yapmış olduğum bir derleme çalışmasında anlattığı söylenceyi olduğu şekliyle naklediyorum:

"Hz. Adem'le Hz. Havva cennette gezerken bir erkek aslanla bir dişi aslanın cinsel birleşmesini görürler. Allah onlara nesillerini sürdürmeleri için bu olayı göstermiştir. Bu günden sonra Adem ile Havva'nın 72 çift çocukları olur. Her çiftin erkeği diğer çiftin dişisi ile evlenir. Dünya üzerindeki 72

millet bunların soyundan gelir. Zamanla Hz. Havva'nın nesli kurur, Hz. Adem bunu Hz. Havva'ya söylendiğinde Hz. Havva kızar ve asıl Hz. Adem'in neslinin kuruduğunu iddia eder. Hz. Adem erkeğin neslinin ölene kadar süreceğini söyler, iddialarını ispat için iki ayrı küpe nefeslerini üfleyip 40 gün sonra açmak üzere sözleşirler. Hz. Havva sabredemez ve küpleri açıp bakar. Kendi küpünde çöplerden başka bir şey bulamaz. Hz. Adem'in nefesini üflediği küpü açıp baktığında parmağını emen bir çocuk görür, bu Güruh'tur. Hz. Havva kıskandığı için küpü sallar ve çocuğun kolları kırılır, bu çocuk Hz. Adem'in oğlu Şit Peygamber'dir. Şit kırık demektir. Hz. Havva daha sonra küplerin yerini değiştirir. Ancak kudretten bir el küplerin yerini tekrar değiştirir. 40 gün geçtiğinde, sözleştikleri gibi küpleri açarlar. Hz. Havva'nın nefesini üflediği küpten bir tavşan fırlayıp kaçar. Hz. Havva'nın nefesinden oluştuğu için tavşan hayız görür ve Aleviler tarafından yenmez."

Çanakkale, Ayvacık, Güzelköy'den Ali Kır, tavşanın insandan türediğine ilişkin, bir Çepni Türkmeninden dinlediğini söylediği bir söylenceyi şöyle anlatıyordu:

"Fatma Ana'mızın kapısında 17 yaşında delikanlı bir hizmetkârı varmış, bir gün hamur yoğururken elleri bulaşık olduğu için hizmetkârdan dereye gidip su getirmesini istemiş, hizmetkâr derenin kenarına vardığında suya bakarak dalgınlaşmış, o sırada yağmur başlamış, bir sel gelip hizmetkârı derenin karşı kıyısına atmış ve hizmetkâr bu sırada, biz alleber deriz, ebem kuşağının (gökkuşağı) altından geçtiği için kadın olmuş, onu bir çoban bulmuş ve evlenmiş. Yedi sene birlikte yaşamışlar, iki çocukları olmuş. Bir gün yine dereye su almaya indiğinde bir sel gelmiş ve onu karşı kıyıya atmış, bu defa da alleberin altından geçtiği için erkek olmuş. Hizmetkâr Fat-

ma Ana'mızın yanına gelmiş ama çocuklar da peşinden gelmişler ve eline eteğine dolaşmışlar. Fatma Ana'mız durumu anlamış ve Hz. Ali'ye demiş ki, senin her şeye kudretin yeter, bunları yok etme de sır et. Hz. Ali çocuklardan birini kulağından tutup bir tokat vurmuş ve demiş ki, sen tavşan ol kaç; diğer çocuğun kulağından tutup bir tokat vurmuş ve demiş ki, sen de tazı ol kovala; tavşan aslında insandan olduğu için eti yenmez, tavşan etini yiyen insan eti yer."

Yukarıdaki motiflerle benzerlik taşıyan bir söylenceyi ise Balıkesir, Edremit, Arıtaşı köyünden Musa Bozkurt şöyle anlatıyordu:

"Hz. Ali beş vakit namaz kılan bir hocaya sormuş, zaman içinde zaman olur mu? Hoca, olur mu hiç, demiş. Hz. Ali, olur hocam olur, demiş, sohbetleri orada kalmış.

"Bir gün hocanın hanımı hamur yoğururken eli hamurlu olduğu için hocadan çeşmeden su getirmesini istemiş, hoca çeşmeye gitmiş, orada Hz. Ali ile karşılaşmış. Hz. Ali, hocaya yine sormuş, zaman içinde zaman olur, mu, diye; hoca olmaz, diye cevap vermiş; Hz. Ali dua okuyarak hocaya bir tokat vurmuş, hoca kadın olmuş.

"Kuşluk vakti olduğu için sürüsünü sulamaya getiren bir çoban onu görmüş, hoca o şekilde eve gidemediği için bu çobanla evlenmiş, bunların iki çocuğu olmuş.

"Hz. Ali bir gün bunların kulübesine uğramış ve hocaya bir tokat atarak tekrar erkek olmasını sağlamış, hoca koşarak çeşmeye gitmiş bakmış ki getirdiği su testisi hâlâ orada duruyor, testiyi alıp eve dönmüş ve hanımının ellerinin hâlâ hamurlu olduğunu görmüş. Geç kaldım dediğinde hanımı geç kalmadığını söylemiş.

"Çoban eve döndüğünde eşinin olmadığını ve çocukla-

rın ağladığını görmüş, annelerini sora sora camiye gelmiş, Hz. Ali çocukların zor durumunu gördüğü için çobana, cuma namazından sonra caminin önüne gel, çocukları bırak, onlar annelerini bulurlar, demiş.

"Çoban çocukları camiye getirmiş ve namaz çıkışı oraya bırakmış, çocuklar gidip hocaya sarılıp anne diye ağlamaya başlamışlar.

"Hoca çok sıkılıp utanmış ama ne yapsın.

"Hz. Ali bunların olacağını bildiği için orada bekliyormuş. Hoca Hz. Ali'nin yanına varıp, ne olur kurtar beni bu dertten, diye yalvarmış.

"Hz. Ali yine sormuş, zaman içinde zaman olur mu hoca? Hoca, zaman içinde zaman olur Ali, sen beni bu dertten kurtar, daha fazla rezil etme, demiş.

"Hz. Ali çocukları alıp köyün dışına çıkarmış, dualarını okuyup çocuklardan birine, sen tavşan ol kaç, deyip bir tokat vurmuş, çocuk tavşan olup ormanın içine kaçmış; diğer çocuğa da, sen de tazısın, takip et kardeşini kokusundan, deyip bir tokat vurmuş, o da tazı olup koşmuş, tavşanın arkasından ormana gitmiş.

"İşte, insandan olduğu için tavşanın eti Alevilerce yenmez."

Anadolu Alevi-Bektaşilerinin uğursuz saydıkları ve yolda önlerinden geçtiğinde, başımıza bir iş gelir düşüncesiyle geri dönecek kadar sevimsiz buldukları tavşandan bu denli nefret edilmesine ilişkin buraya kadar naklettiğimiz söylencelerden sonra bir de olaya gerçek anlamda kaynaklık etmiş olabileceğini düşündüğümüz bulgulara göz atalım.

Bir olayı ya da kavramı açıklamanın temel kurallarından

biri, o olay ya da kavramı tarihsel süreç içerisinde incelemek ve değerlendirmektir. Kültürel bir olguyu incelerken de özünü öncelikle kendi geçmişinde aramak ve söylencelerden uzak maddi bulgularla sonuca ulaşmaya çalışmak gerekir, çünkü inanca dayalı söylenceler gerçeklerin üzerine örtülmüş birer kılıf gibidir, o kılıfı kaldırdığınızda altında yatan öz olanca çıplaklığıyla ortaya çıkar.

Anadolu Alevi-Bektaşilerinin tavşan yememe ya da tavşanı uğursuz saymaya yönelik söylencelerine bakıldığında, tavşanın sevilmediği gerçeğinin farklı gerekçelere dayandırılarak anlatıldığı görülür. Şimdi konunun bir de tarihsel süreçteki durumuna bakarak, elde edilen bulgular ışığında konuyu değerlendirmeye çalışalım.

Türkler İslamiyeti kabul etmeden önce güneş yılı esasına dayanan, 12 yılda ya da 60 yılda bir devir yapan ve yılları sayıyla değil, hayvan adlarıyla tespit eden bir takvim (12 hayvanlı takvim) kullanırdı. Bu takvim 12 yıllık sürekli dönüşü gösterir ve her yıl belirli bir hayvan adıyla anılırdı. Bu takvimde dördüncü yılı gösteren hayvan ise tavışgan (tavşan) idi.

İlk topluluklarda o topluluğun koruyucusu olduğuna inanılan hayvan ve bitki türlerine totem denirdi. Eski Türkler de bunun karşılığı olarak, kutlu anlamına gelen "ongun" deyimini kullanmıştır. Ongunlar çadır ve bayraklara resim olarak işlenirdi. 24 Oğuz boyunun her biri bir hayvanı totem olarak kabul etmiştir. Türkmenlerin Bozok boyunun totemi de tavşan idi.

Durkheim'a göre, totemlerde hem cezbedici (hoşa giden, sevilen) hem de korkutucu (nefret uyandıran, sevilmeyen) taraflar vardır. Çoğu halde, korkutucu, sevilmeyen yanlar ağır basar.

Anadolu Alevilerinin tavşanı sevmeyişinde, bu totemist anlayışın yüzyıllar ötesinden günümüze bir yansımasının olabileceği düşüncesi, gözardı edilmemesi gereken bir ayrıntıdır.

Eski Türk inanç sistemlerinden olan Şamanizmde de inanca göre, kainat üst üste katlardan kuruludur. Her katta ayrı bir tanrı vardır. Bundan dolayı Şaman, sanatını icra ederken bir kattan diğerine geçmek için büyük bir kuvvet harcar. Gökte yedi kat vardır ki, ışık âlemini oluşturur. Yeraltındaki yedi veya dokuz kat da karanlıklar dünyasıdır. İnsanlar bu iki âlem arasında, yeryüzünde yaşarlar.

Altaylılar göğün altıncı katında ayın, yedinci katında ise güneşin bulunduğuna inanırlar. Şaman altıncı kata çıktığında Ay Ata'ya dua ederken orada bir tavşan görür ve ürker, duası yarım kalır. Kuruldak adlı hizmetçisini onu yakalamaya gönderir. Kuruldak tavşanı kovalar, yakalayamaz. Oradan yedinci kat gök'e çıkarlar.

Anadolu Alevilerinin inanışına göre, Hz. Muhammed güneş, Hz. Ali ise ayı temsil eder. Şamanizmdeki güneş ve ayla aralarında ilginç bir benzerlik vardır. Göğün altıncı katında Ata'ya yapılan duayı Şamanı ürküterek kesen tavşanın sevilmeyişi ile, Hz. Ali'nin atını ürküttüğü gerekçesiyle sevilmeyen tavşan arasında da şaşırtıcı bir konu benzerliği dikkat çekmektedir.

Dikkat çeken bir diğer husus Şamanizmde hayvan şeklinde yapılan ve töz denen ilahlardan birinin de tavşan şeklinde yapılıyor olmasıdır. Kutsal ilahlar ise dokunulmazdır.

Anadolu Aleviliğinde tavşanın sevilmeyişini, Şamanist bağlantılarla açıklamaya çalışırken, açıklamakta zorlandığımız bir diğer bulgu ise Anadolu Aleviliği kapsamında değerlendiremediğimiz Nusayri Alevilerde de aynı gerekçelerle tavşanın yenmemesidir.

Ayrı kültür ve inanç kökeninden beslendiğini bildiğimiz Nusayri Aleviler ile Anadolu Alevisinin tavşan konusunda ortak algılayış biçimi oluşturması aklımıza, tavşanın Anadolu coğrafyasındaki Alevi gruplar arasında ortak bir motife dönüşmesinin tavşan kültünün bu coğrafyanın bir ürünü olabileceği sorusunu akla getirir, ama bu durumun inançlar ve kültürler arası bir geçişin sonucu da olabileceği dikkatten kaçırılmaması gereken bir ayrıntıdır.

Zira yine Anadolu coğrafyasında yaşayan Sünnilerce tavşan yenmektedir.

Dünya üzerinde hiçbir olayın sebepsiz gerçekleşmediği düşüncesinden hareketle, Anadolu Alevi-Bektaşilerinin tavşanı sevmeme ve etini yememe ile ilgili düşünce ve davranışlarının, buraya kadar ortaya koyduğumuz bilgiler ışığında yorumunu yapmak için, abartılı halk söylencelerinden uzak, eldeki maddi bulgulara dayalı olarak konuyu değerlendirmenin daha sağlıklı sonuçlara ulaşmamızı sağlayacağı inancındayım.

Kaynakça

And, Metin; "İslam Folklorunda Muharrem ve Taziye", *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı 1976*, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977, s. 6.

Atalay, Besim; *Bektaşilik*, Emrah Matbaası, İstanbul, 1340, s. 13.

Avcıoğlu, Doğan; *Türklerin Tarihi*, I. Cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 362.

Bardakçı, Cemal; *Alevilik-Bektaşilik-Ahilik*, Ankara, 1970, s. 44.

Benekay, Yahya; *Yaşayan Alevilik / Kızılbaşlar Arasında*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1967, s. 163, 164.

Eröz, Prof. Dr. Mehmet; *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1235, Ankara, 1990, s. 385, 386, 402.

Kafesoğlu, İbrahim; *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları 367, Ankara, 1980, s. 22.

Noyan, Doç. Dr. Bedri; "Bektaşilikte Dokunulmayan Hayvanlar", *Bilim ve Ütopya*, Sayı: 26, Ağustos 1996.

Ögel, Bahaeddin; *Türk Mitolojisi*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971, s. 31.

Öztürk, Prof. Dr. Yaşar Nuri; *Kur'an-ı Kerim Meali*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1993.

Radloff, W.; Çev.: Prof. Dr. Ahmet Temir, *Sibirya'dan Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları / 666, Ankara, 1986, s. 277.

Şapolyo, Enver Behnan; *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 54.

Yeni Türk Ansiklopedisi, Takvim Maddesi.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

Arşiv Yer No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B.95.0165	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Sadık Öztürk	09.10.1995
B.96.0024	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet Buruk	29.02.1996
B.98.0214	Çanakkale	Ayvacık	Güzelköy	Ali Kır	22.09.1998
B.98.0226	Balıkesir	Edremit	Arıtaşı	Musa Bozkurt	02.10.1998

Anadolu Aleviliğinde ölüm

Anadolu Aleviliğinde ölüm başlığı altında inceleyeceğim konunun daha anlaşılır olması açısından, insanlığın başlangıcından günümüze ölüm ve ölümden sonraki inançlara kısaca bir göz atmanın yararlı olacağı inancındayım.

İnsanlığın başlangıcından antikçağa, antikçağdan günümüze, insanoğlunun ölüme bakışındaki en temel yaklaşım kişinin ölmediği, sadece uyuduğu düşüncesi olmuştur. Neandertallerin, ölülerini yaşamı sembolize eden kırmızı renkle boyamaları, Hıristiyanların ölülerine güzel elbiseler giydirip, yüzlerine pembe bir renkle canlılık vererek gömmeleri bu düşünceden kaynaklanan uygulamalar olmalıdır.

İnsanlarda ölüm hakkında bir diğer düşünce de, ölünün uzun bir yolculuğa çıktığı, dönüşü olmayan bir yola gittiğidir. Bu yüzden ilk kültürlerde ölüler gömülürken yanlarına uzun bir yolculuğa çıkarken gerekecek eşyaları da konmuştur. Ölen kralın silahları, savaş arabaları, hizmetkârları, arabacıları, askerleri ve haremiyle birlikte gömüldüğü örnekler, krala öbür dünyadaki gezide eşlik edileceği düşüncesinin bir sonucu olsa gerektir.

Bütün kültürlerde sevilen kişiyi ölümden sonra yaşatmak için çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Ölülerini mumyalayarak bir yere oturtup ona olup bitenleri anlatan Filipin yerlilerinden, atalarının kafataslarını yastık olarak kullanan ve bu saye-

de onların ailede yaşamaya devam ettiklerini düşünen Papua Yeni Gine Asmatlarına, ölüleri temsil eden yapma bebekleri köyün yüksek bir tepesine koyarak onların her şeyi gördüğünü düşünen Endonezya'daki Kete Kesulara değin, ölümle ilgili pek çok farklı gelenek ve inancın yaşatıldığı dünyamızda her toplum kendine özgü bir ölüm kültü geliştirmiştir. Anadolu Aleviliğindeki ölüm ve ölümden sonraki yaşama ilişkin inanç ve geleneklerin, ilkçağ felsefesi, eski Anadolu yerleşik kültürleri, eski Türk kültürü, İslam inançları, Budizm ve tasavvuf düşüncesinden etkilenerek, Anadolu'ya özgü farklı bir yorum olarak ortaya çıktığı görülür. Oğuz boylarının 9. yüzyıldaki defin törenleri hakkında İbn-i Fadlan şu bilgileri vermektedir:

"Ölen kişi için büyükçe bir çukur hazırlanır. Ölüye ceket giydirilip, kuşak kuşandırıldıktan sonra yayı yanına konur. Eline nebiz dolu bir tahta kadeh verilip, önüne de nebiz dolu bir tahta kap konur. Ölünün bütün eşyaları bu çukura doldurulur, üzerine topraktan kubbe gibi döşeme yapılır. Ölünün servetine göre belirlenen sayıda kesilen atların etleri yenip, başı, derisi, ayakları, kuyruğu sırıklara asılır. Bu onun atıdır, bununla cennete gidecek, diye düşünülürdü. Definin üçüncü günü çadırın güney tarafına bir sofra konur, hazırlanan yemeğin yarısı ölüye kurban olarak sunulur. Definden yedi gün sonra bütün oba halkı, kadınlı erkekli mezarlığa gider, mezarlığın sağ tarafında büyükçe bir ateş yakıp, getirdikleri yiyeceklerin bir kısmını ateşe atar, ölüye et sunarlar, kalanları yer içerlerdi. Yedinci günde yapılanlar kırkıncı günde tekrarlanırdı." Değişik dönemlerde Anadolu'da da mezara hediye bırakma, ölülere yemek ve içki sunma, dünyada işine yarayan eşyayı beraberinde götürmesini sağlama gibi âdetlerin mevcut olduğu bilinmektedir.

Gerek eski Türk kültüründe, gerekse Anadolu'da yerleşik eski kültürlerde varolan bu inanç ve uygulamalar, yüzyıllar sonra buluştukları Anadolu toprağında kaynaşmış ve halkın bir bölümünün (Alevi-Bektaşi ve özellikle Tahtacı topluluklar) yaşamında, Anadolu'ya özgü farklı bir yorum olarak varlığını sürdürebilmiştir.

İslam inancına göre, ahrete inanmak imanın şartlarındandır. ("O müminler ki namazı kılar, zekâtı verirler. Ve ahrete tam bir biçimde inanan onlardır." Neml, 3) Her canlı bir gün ölecektir. Ölünün öbür dünyadaki serüveni mezara indirilmesiyle başlar, iyi ve kötü insanların cennet rahatlığı ile cehennem azaplarının bu ön hazırlığına İslam terminolojisinde "kabir azabı" denir. Mezarda rahata kavuşacak ya da azap çekecek olan, insanın ruhudur.

Ahret yurdu, yani öte dünya, sakınan ve inanan insanlar için daha iyidir. ("Şu iğreti dünya bir eğlence ve oyundan başka bir şey değil. Ahret yurduna gelince, asıl hayat işte odur. Ah bilebilselerdi!" Ankebut, 64) İnanmayanlar için ise korkunç bir azap vardır. ("Ahrete inanmayanlar var ya, onlar için biz korkunç bir azap hazırlamışızdır." İsra, 10) Dünyanın bir sonu vardır. Bu sonun ne zaman geleceği belli değildir ama birtakım belirtilerden bu sonun gelmek üzere olduğu anlaşılır. Bu belirtiler: İnsanları dinden uzaklaştırmak için Deccal ortaya çıkacak, Yecüc ve Mecüc adlı iki yaratık ya da ulus ortaya çıkacak, (Kehf, 94; Enbia, 96); güneş batıdan doğacak, Hz. İsa yere inecek, Dabbet'ül Arz adlı bir hayvan yerden çıkıp insanlarla konuşacak; adam öldürme ve kadınlara saldırma suçları artacak, insanlar sarhoş olacak, ortalığı bir duman kaplayacaktır. Kıyamet dört büyük melekten İsrafil'in çalacağı boruyla (Sur-u İsrafil) başlayacaktır. Borunun ilk çalınışında

bütün insanlar ölecek, yıldızlar birbirine çarparak parçalanacak, evrende yaşam kalmayacaktır. ("Kıyamet günü nerede / ne zaman diye sorar. Gök şimşek çaktığında. Ay tutulduğunda. Ve güneşle ay bir araya getirildiğinde. Der ki insan o gün. Kaçılacak yer nerede. Hayır yok sığınacak yer. Varıp durulacak yer Rabb'in huzurudur o gün." Kıyamet, 6-12) Ölüler borunun ikinci çalışıyla dirileceklerdir. ("Allah'a nasıl nankörlük ediyorsunuz. Siz ölülerdiniz, o sizi diriltti. Sizi yine öldürecek ve diriltecektir. Nihayet ona döndürüleceksiniz." Bakara, 28) Bundan sonra bütün kıyam edenler yargılanacaklardır. Günah ve sevaplar "mizan" adı verilen terazide tartılacak, hangisi ağır çekerse dirilen ölü ona göre cennet veya cehenneme gönderilecektir.

Kıyamet günü cehennemin üstüne kurulacak olan ve altında "Gayya Kuyusu" bulunan "Sırat Köprüsü"nden cennetlikler kolaylıkla geçip cennete ulaşırken, cehennemlikler bu kuyuya düşüp sürüklenerek cehenneme gideceklerdir.

Cennet Kuranıkerim'de yer alan ayetlerde şöyle tanımlanmaktadır: "Korunup sakınanlar güvenli bir mekândadır. Bahçelerde, pınar başlarında, ince ipekten, parlak atlastan giymiş olarak, karşılıklı oturmaktadırlar, işte böyle onları iri gözlü hurilerle de eşleştirmişizdir. Orada güvenli bir biçimde her türlü meyveyi isterler. Orada ilk ölüm dışında ölüm tatmazlar. Allah onları cehennem azâsından korumuştur." (Duhan, 52-56)

Kuranıkerim'de cehennem ile ilgili ayetlerde ise tanımlamalar şu şekildedir: "Ayetlerimizi inkâr edenleri yakında bir ateşe yaslayacağız. Derileri piştikçe azabı tatsınlar diye, derilerini öncekinden başka derilerle değiştireceğiz. Allah aziz ve hâkimdir." (Nisa, 56) "Biz, nankörler için zincirler, bukağılar ve kızgın bir ateş hazırladık." (İnsan, 4)

Kuranıkerim'de ahretle ilgili 95, kıyametle ilgili 70, cennetle ilgili 62, cehennemle ilgili 149 ve cehennem ateşiyle ilgili 38 ayet yer almaktadır. Öte dünyaya ilişkin inançlarda İslam inançlarıyla fazla ortaklık taşımayan ve İslam dışı öğelerin ağırlık kazandığı Anadolu Aleviliğinde, ölümden sonra yapılan maddi yaşama ilişkin uygulamalarda İslam inançlarından etkilenildiği ve ölüm olayından ölünün mezara konmasına kadar geçen sürede yapılan uygulamalarda (ölünün yıkanması, kefenlenmesi, gömülmesi, dua okunması vb) İslam inançlarıyla ortaklıklar olduğu görülür. Anadolu Aleviliğindeki ölüm düşüncesi, beslendiği kaynakların (Eski Türk kültürü, İslam, Budizm, tasavvuf ve Anadolu'da yerleşik eski kültürler) her birinden farklı öğeleri bünyesine alıp kendine özgü bir çokkültürlü yapı oluşturmuştur.

Anadolu Alevileri ölmek terimi yerine Hakk'a yürümek, kalıp değiştirmek, don değiştirmek, göçmek, uçmağa varmak gibi tanımlamaları kullanmaktadır. Gömmek terimi yerine ise sır etmek tanımlaması kullanılır. Hakk'a yürümek, bireyin biçimden kurtulup öze dönmesidir ki bu, tasavvufi anlamda "fena fillah" denen, kulun kendini Tanrı'nın varlığında yok etmesini ifade eder. Anadolu Alevilerinin inancına göre, Allah'ın kendi nurundan yarattığı ve tanrısal öz taşıyan insan, ölümüyle birlikte tekrar Tanrı'ya dönecek, yani Hakk'a yürüyecektir.

Çorum, Alaca, Eskiyapar köyünde 12.09.1994 günü yapmış olduğum bir derleme çalışmasında Hasan Taşdemir, ölüm ve öte dünyaya ilişkin sorularıma şöyle cevap veriyordu:

"İki türlü ölüm vardır: Bunlardan birisi ölüp bu dünyadan gitmektir, ki bu ölüm sayılmaz. İkincisi ise ölmeden evvel ölmektir. Ölmeden evvel ölmek tarikatta olur. Belli bir yaşa gelen kimse, dedenin ve toplumun huzurunda kurbanını ke-

serek, ailesi ile birlikte beyaz seccade üzerinde dara durur. Küs olduğu varsa barışır, alacağı vereceği varsa halleder. Kimseye kötülük düşünmeyeceğine, yalan söylemeyeceğine, komşusu ile iyi geçineceğine, yolunu inkâr etmeyeceğine yemin ettirilerek, nefsimi öldürmeye geldim, dedirtilir. Cemde bulunan canlardan rızalık aldıktan sonra, kesilen kurban yenir. Bu dünyada sorulan, öte dünyada sorulmayacağından, kestiği kurban Burak olup onu Sırat Köprüsü'nden geçirecektir."

Ölmeden evvel ölmek düşüncesi Şah Hatai, Pir Sultan Abdal gibi Alevi ozanların şiirlerinde sıklıkla yer alan bir konudur. Daha çok sözlü aktarıma dayalı olan Alevi-Bektaşi geleneği, yüzyılların süzgecinden geçip, kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü ürünlerle felsefesini günümüze değin ulaştırabilmiş, konuların değerlendirilmesi açısından bizlere imkân sağlamıştır.

Biz kâmiliz kâmile kem bakmayız
Rıza kapısından taşra çıkmayız
Cennet cehennem korkusun çekmeyiz
Burda sorulmuştur sorumuz bizim

Hatai

Anadolu Alevilerinde öte dünyaya ilişkin inançlar (ahret, kıyamet, cennet, cehennem) kavram olarak kabul edilip bilinmesine rağmen, İslam inançlarında yer alan ayrıntılı tasvir ve tanımlamalarıyla bilinmemekte ve kabul görmemekte, birer kavram olmaktan ötede bir anlam ifade etmemektedir.

İslam inancıyla tezat oluşturan, her şeyin bu dünyada olduğu, ölümle birlikte her şeyin bittiği, cennet ve cehennemin insanın bu dünyadaki yaşamı ile ilgili olduğu düşünceleri ağırlık kazanmaktadır.

Dünyayı boş sanma ey kuru kafa
Cennet cehennemi dünyaya tek bil
Aldanma kürsüde söylenen lafa
Eder vaiz sözün efsane teşkil

Naci Kum

Asılsız fasılsız yaptık cenneti
Huri gılmanlara verdik ziyneti
Türlü vaidlerle her bir milleti
Sevindirip şad-ü handan eyledik

Edip Harabi

Pir Sultan Abdal'ım nefesim haktır
Ol Hakk'ın katında noksanım çoktur
Cehennemde ateş var derler yoktur
Herkes ateşini bile getirir.

Pir Sultan Abdal

Pir Sultan Abdal'ım hû der vasl-ı cananı
Hebadır demişler geri kalanı
İstemem cenneti huri gılmanı
Hazreti Şah'ımı görmezden evvel

Pir Sultan Abdal

Öte dünyaya ilişkin İslam inançları, Alevi-Bektaşi edebiyatı içerisindeki pek çok şiirde reddedilip farklı şekillerde yorumlanırken, bu konuda anlatılan Bektaşi fıkraları ile de ince eleştirilere uğramış, bu konudaki düşünceler açık bir şekilde ifade edilmiştir:

"Erenler ölüm döşeğinde
İmam gelmiş dikilmiş tepesine
Soruyor:
'Efendi söyle!
İnanıyor musun Kuran'a, Peygamber'e
Cennete, cehenneme?'
Baba erenler ne desin bu töresize
Açmış gözlerini
Şöyle bir bakmış çevresine
'Ben can derdindeyim
İmam bilmece derdinde.'"[1]

İslam inancına göre, kıyamet günü kurulacak olan ve cehennemliklerin, altında bulunan Gayya Kuyusu'na düşerek cehenneme sürükleyeceğine inanılan Sırat Köprüsü, Anadolu Alevi-Bektaşi düşüncesinde korku duyulan bir yer olmaktan çıkarılmıştır:

Destur almayınca ben açamadım
Kıldan ince köprü yaratmış ben geçemedim
Ağlayıp gülünü men seçemedim
Daha ondan gayrı çok müşkülü var
Hatai

Bir cehennem kazdık gayretli derin
Laf ateşi ile eyledik tezyin
Kıldan gayet ince kılıçtan keskin
Üstüne bir köprü mizan eyledik
Edip Harabi

[1] Metin Demirtaş, "Şiirimsi Bektaşi Gülmeceleri", *Nefes* dergisi, Sayı: 25.

Sekiz derler sol uçmağın kapısı
Hakk'a doğru açılırmış hepisi
Korkusun çektiğim Sırat Köprüsü
Hakk'a doğru varan kullara neyler

Pir Sultan Abdal

Sırat Köprüsü ve cehennem inançlarının Kaygusuz Abdal ve Yunus Emre'nin şiirlerinde mizahi tarzda ince bir eleştiriye dönüştüğü görülür:

Kıldan köprü yaratmışsın
Gelsin kullar geçsin deyü
Hele biz şöyle duralım
Yiğit isen geç a Tanrı

Kaygusuz Abdal

Sırat kıldan incedir
Kılıçtan keskincedir
Varıp anın üstüne
Evler yapasım gelir

Altında Gayya vardır
İçi nar ile pürdür
Varup ol gölgelikte
Biraz yatasım gelir

Ta'n eylemem hocalar
Hatırınız hoş olsun
Varuben ol tamuda
Biraz yanasım gelir

Yunus Emre

Rıza Tevfik'in dörtlüğü ise Kaygusuz Abdal ve Yunus Emre düşüncesinin yüzyılımızdaki farklı bir yorumu sanki:

Feylesof Rıza'yım dinsiz anlama
Dini ben öğrettim kendi babama
Her ipte oynadım cambazım ama
Sırat köprüsünden geçemem hocam

Anadolu Alevilerince her şeyin bu dünyada olduğu, ölümle her şeyin bittiği düşünülmekle birlikte, yapılan birtakım pratikler (kazma takırtısı, kabir kurbanı, can aşı, üçü, yedisi, kırkı, yıl yemeği gibi ölü için verilen yemekler, belli dönemlerde mezarlıkların ziyaret edilip buralarda yemek yenmesi, Tahtacılarda olduğu gibi ölünün elbise giydirilip kefenlendikten sonra yatak, yorgan ve bazı özel eşyaları ile birlikte gömülmesi vb) birçok inançta mevcut olan öldükten sonra yeni bir yaşama geçiliyormuş düşüncesinin günümüze bir gelenek olarak yansıması gibi görünmektedir.

Ölünün üçü, yedisi ve 40'ında yemek verilmesine kaynaklık ettiği düşünülen Tahtacılar arasındaki bir söylenceyi, Çanakkale, Ayvacık, Uzunalan köyünden Mustafa Satış şöyle anlatıyordu:

"Yezit kuvvetleri Hz. Hüseyin'i Kerbela'da şehit ettikten sonra başını kestiler. Hz. Hüseyin'i sevenler daha sonra onun başını vücuduna dikerek mezara koydular, üç gün sonra mezarını açıp baktıklarında başı ile vücudunun kaynaşmaya başladığını gördüler ve üçünde bir hayır yemeği verdiler. Yedi gün sonra mezarı açıp baktıklarında vücudun terlemeye başladığını gördüler ve o gün de yedi hayır yemeğini verdiler. 40 gün sonra mezarı açtıklarında ise Hz. Hüseyin'in sır olduğu-

nu gördüler ve o gün de 40 hayır yemeğini verdiler. Bizdeki ölünün üçü, yedisi ve 40. günlerinde yemek verilmesi geleneği bu olaydan kaynaklanır."

Alevilerde 52'sinde yemek verilmemesinin nedenini ise Aydın, Bozdoğan, Alamut köyünden Mehmet Buruk şöyle izah ediyordu:

"Gadiri Hum'da Hz. Muhammed, Hz. Ali'yi kendinden sonra halife tayin ettiğini söylüyor ve cemaat de bunu kabul ediyor. Ancak Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, verilen sözler unutuluyor ve Hz. Ali onun cenazesini yıkayıp kaldırırken diğerleri halifelik derdine düşüyor ve Ebubekir'i halife seçiyorlar.

"Daha sonra Hz. Muhammed'in cenazesi akıllarına geliyor, 52 gün sonra cenazeyi mezardan çıkarıp yeniden defnetmek istiyorlar.

"Mezarın başına vardıklarında Hz. Muhammed mezarda dile geliyor ve onları Gadiri Hum'da verdikleri sözü tutmadıkları için lanetliyor. Onlar da evlerine dönüp 52 hayrını yapıyorlar.

"Sünnilerde 52'sinde yemek verilmesi bu olaydan kalıyor, bizde 52'si yok."

Hakk'a yürüyen canın Hakk'a ulaşması için, dünyaya ilk geldiğinde özünde taşıdığı temizliğe tekrar kavuşması gerekir. Bu arınmayı gerçekleştirmek ve üzerinde kul hakkı kalmadan Hakk'a kavuşmasını sağlamak amacıyla, ölen kişinin akrabaları ya da musahibi tarafından bütün köylünün katılımıyla dedenin huzurunda "dardan indirme-darı çekilme" töreni yapılır. Hakk'a yürüyen canın alacağı vereceği halledilerek kesilen kurbanı yenip, bu sayede üzerinde kul hakkı kalmadan Hakk'a yürümesi sağlanır.

İslamiyetin reddettiği ruh göçü (reenkarnasyon), Budist kökenli bir inanış olarak Anadolu Aleviliğine de yansımıştır. MÖ 6. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkan Budacılık, Orta Asya Türkleri arasında da kabul görmüş ve Budacı topluluklar oluşmuştur.

Anadolu'ya gelen Türk toplulukları, eski inançlarına ait unsurları yanlarında getirmişlerdir; yukarıda bahsettiğimiz, ölünün üçü, yedisi, 40'ı gibi uygulamalar eski Türk kültüründe de mevcut olan ölümle ilgili uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonsuz bir değişimin yaşandığı dünyamızda Anadolu Aleviliğindeki ölüme ilişkin inançlarda da hızlı bir değişimin yaşandığı ve geleneksel birçok olgunun yerini çağdaş düşüncelere bıraktığı görülüyor. Ölümle birlikte her şeyin bitmediği, insan bedeninin doğadaki dönüşüme katıldığı düşüncesinin ağırlık kazandığı günümüz Anadolu Aleviliğinde, Aşık Veysel'e ait şu dörtlüğün konunun yorumlanmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle sözlerime son veriyorum:

Veysel gel çıkalım karşıki dağa
Ağaçlar bezenmiş yeşil yaprağa
Bir gün olur tenim düşer toprağa
Karışır çamura toz olur gider

Kaynakça

Birdoğan, Nejat; *Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai*, Can Yayınları, İstanbul, 1991, s. 66, 74, 85.

Birdoğan, Nejat; *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, Berfin Yayınları, İstanbul, 1995, s. 344-371.

Burcuoğlu, Kemal - Özaydın, Mahmut; *Kırklar Meclisi / En Güzel Bektaşi Şiirleri*, Tan Matbaası, İstanbul, 1952.

Demirtaş, Metin; "Şiirimsi Bektaşi Gülmeceleri", *Nefes* dergisi, Yıl: 3, Sayı: 25, Kasım, 1995.

Engin, İsmail; "Akçaeniş Tahtacılarında Ölü Gömme Geleneği", *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyokültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri, 26-27 Nisan 1993*, Kültür Bakanlığı (HAGEM) Yayınları / 1628, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları / 205, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi / 42, Ankara, 1995, s. 37-44.

Erden, Doç. Dr. Atilla; "Tahtacıların Günümüz Kültürel Yapılarından İzlenimler", *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyokültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri, 26-27 Nisan 1993*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1628, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları / 205, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi / 42, Ankara, 1995, s. 53-66.

Ergun, Saadettin Nüzhet; *Bektaşi Kızılbaş Alevi Şairleri ve Nefesleri*, 3. Cilt, Maarif Kitaphanesi, İstanbul, 1956.

Erişen, İhsan Mesut - Samancıgil, Kemal; *Hacı Bektaş Veli, Alevilik ve Alevilik Tarihi*, Ay Yayınevi, 1966, s. 134.

Eröz, Prof. Dr. Mehmet; *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1235, Ankara, 1990, s. 397.

Esin, Emel; *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 104.

Guthrie, W. K. C.; Çev.: Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Gaye Matbaası, Ankara, 1988, s. 48-49, 119, 121.

Güzel, Prof. Dr. Abdurrahman; "Türk Kültüründe Mevlit ve Yoğ Gelenekleri Etrafında Teşekkül Eden Folklorik Unsurlar", *3. Milletlerarası Yemek Kongresi, 7-12 Eylül 1990*, Konya Kültür ve Turizm Vakfı Yayını, s. 80-93.

Hançerlioğlu, Orhan; *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

Kaygusuz, İsmail; *Alevi-Bektaşi Edebiyatında Devriyeler ve Maddenin Dönüşümü*, *Kervan* dergisi, Eylül 1995.

Köprülü, Fuad; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 118, Ankara, 1991, s. 333.

Öztürk, Prof. Dr. Yaşar Nuri; *Kur'an-ı Kerim Meali*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1993.

Meydan Larousse.

"Mezarımı Taştan Oydular", *Focus*, Sayı: 6, Haziran 1995.

Noyan, Doç. Dr. Bedri; *Bektaşilik Alevilik Nedir?*, Ankara, 1987, s. 299.

Oytan, M. Tevfik; *Bektaşiliğin İçyüzü*, 1. Cilt, Maarif Kitaphanesi, İstanbul, s. 167.

Örnek, Doç. Dr. Sedat Veyis; *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1971, s. 149.

Özgüç, Tahsin; *Ön Tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Âdetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1948, s. 75-76.

Öztelli, Cahit; *Pir Sultan Abdal / Yaşamı ve Bütün Şiirleri*, Özgür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 274, 317, 362, 396.

Temren, Yrd. Doç. Dr. Belkıs; *Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1678, Ankara, 1994, s. 177-179.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

Arşiv Yer No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B.92.0450	Kırıkkale	Hasandede	-	M. Ali Kuldedeoğlu	15.12.1992
B.93.0055	Yozgat	-	Kababel	Mehmet İnanç	20.04.1993
B.94.0248	Çorum	-	Eşençay	Veli Gürlek	08.04.1994
B.94.0259	Çorum	Alaca	Eskiyapar	Hasan Taşdemir	12.09.1994
B.94.0262	Çorum	Osmancık	Çampınar	Davut Bayral	13.09.1994
B.95.0161	Amasya	Göynücek	Şarklı	Mehmet Kılıç	07.10.1995
B.95.0165	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Hüseyin Ceylan	09.10.1995
B.95.0168	Amasya	Merzifon	-	A. Turan Saltık	10.10.1995
B.95.0169	Amasya	Hamamözü	Yemişen	Abdullah Balcı	11.10.1995
B.96.0028	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet Buruk	29.02.1996
B.96.0034	Aydın	Karacasu	Alemler	Süleyman Karakaya	01.03.1996
B.96.0216	Çanakkale	Ayvacık	Uzunalan	Mustafa Satış	23.09.1998

Anadolu Alevi-Bektaşi geleneğinde ölmeden önce ölmek

Anadolu Alevileri ölmek terimi yerine genellikle "Hakk'a yürümek", bunun yanı sıra kalıbı dinlendirmek, don değiştirmek, göçmek gibi tanımlamaları kullanmakta; gömülme olgusunu ise "sır etmek" şeklinde ifadelendirmektedirler.

Anadolu Alevilerince Hakk'a yürümek, bireyin biçimden kurtulup öze dönmesini ifade eder, ki bu tasavvufi anlamda "fena fillah" denen, kulun kendini Tanrı'nın varlığında yok etmesi anlamını içerir. Burada ifade edilmeye çalışılan, tanrısal öz taşıyan insanın ölümüyle birlikte tekrar Tanrı'ya döneceği, yani Hakk'a yürüyeceğidir.

Bizim bu yazıda ele alacağımız konu ise, bireyin fiziki anlamda ölümü değil, Anadolu Alevilerince ölmeden evvel ölmek olarak tanımlanan, bireyin kötü huy, alışkanlık ve insani zaaflardan arınması şeklinde gerçekleştirilen bir tür nefis terbiyesi ile bu dünyadan üzerinde kul hakkı kalmadan göçmesi algılayışı olacaktır.

"Ölümün Bektaşilerce iki yorumu bulunmaktadır. Birincisi biyolojik ölümdür. Bunu kalıbı dinlendirmek, Hakk'a yürümek gibi ifadelerle dile getirirler. Bu terimler ölümün bir son olmadığı, yeni bir durumun başlangıcı olduğu inancından kaynaklanmaktadır. Kalıp bedendir. Beden yaşlanmıştır, yorulmuştur ya da hasar görmüştür, işlevi yerine getiremeyecek durumda-

dır. Bu durumda beden (kalıp) terk edilir. 'Kalıbı terk eden O'ndan gelmiştir. O'na dönecektir. Bu nedenle de Hakk'a yürür. Hakk'a ulaşmak üzere kalıbı terk eder,' denmektedir."

"İkinci ölüm ise 'nasip' törenindeki ölümdür. Bektaşilerin 'ölmeden önce ölmek' olarak tanımladığı ölümdür. Bu, Bektaşi eğitiminin belki de en çarpıcı aşamasıdır. En zorlu bölümü olarak tanımlanmaktadır. Burada, insanların yaşamları boyunca yaptıkları pek çok şeyden ölüm hali kapıları çalınca pişmanlık duymalarının ve, 'Bir daha dünyaya gelsem böyle yapmazdım,' düşüncesine varmalarının da rolü olduğu vurgulanır. Son pişmanlık para etmez diye düşünen Bektaşi, bu fırsatın insana nasip aldığı gün verildiğini savunmaktadır. Son veda anındaki hesaplaşmayı nasip alınan güne getirip oturtmuştur. Böylece geri kalan yaşamı boyunca pişmanlık duyacağı şeyleri yapmamayı amaçladığını belirtmektedir.

"Bektaşi için hesaplaşma, Allah'a ulaştığı yerde, yani burada yapılır. Ölmeden önce ölmenin diğer bir yorumu da ölen insanın nefsinin olamayacağı şeklindedir. Dolayısı ile Bektaşi, nasip alanın nefsini öldürdüğünü ve bundan sonra nefis ile hareket etmeyeceğini sembolize etmektedir. Eğitimin en son aşamasının başta bu şekilde verilmekte olduğunu ve daha sonra bu sözleşmeye sadık kalabilme eğitiminin sürdürüldüğünü belirtmektedir. 'Kendisi tüm kötülüklerden, istenmeyenlerden arındırılmıştır, bundan sonra ona düşecek olan, arındırılmış halde kalabilmek çabasıdır,' diyerek, 'ölmeden önce ölme' ile verilmek istenen mesajı açıklamaktadırlar."[1]

"Nefis insanın içindeki yakıcı arzular ve kötü duyguların

---

[1] Yrd. Doç. Dr. Belkıs Temren, *Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1678, Ankara, 1994, s. 177-179.

tümü anlamına gelir. Alevi felsefisinde insan nefsi, onun için 'en büyük düşman' (adu-yı ekber) kabul edilmiştir. Bu nedenle de en büyük savaş 'insanın kendi içinde, kendi nefsine karşı verdiği savaş'tır. Aleviler gaza ya da cihat-deyince Sünnilikten çok farklı olarak insanın kendini terbiye etmesini anlarlar."[2]

Hakk'a yürüyen kişinin Hakk'a ulaşması dünyaya ilk geldiğinde özünde taşıdığı temizliğe tekrar kavuşması ve benliğinden arınması, nefsini öldürmesi, yani ölmeden evvel ölmesi ile mümkün olacaktır.

Çünkü ölen kişi gömüldüğü andan itibaren sır olmaktadır. Bu nedenledir ki, gömmek terimi yerine sır etmek tanımlaması kullanılmaktadır. Tahtacı gruplarda ölünün üstündeki giysilerin çıkarılmasından sonra üstüne örtülen beze de sır örtüsü adı verilmektedir. Kişinin gömüldükten sonraki serüveni bizim için bir sırdır. İslam inancıyla pek de bağdaşmayan bu anlayış ve algılayış biçimi Anadolu Alevisi açısından temel bir yaklaşım olarak karşımıza çıkar.

Amasya, Gümüşhacıköy, Sarayözü köyünde Haydar Altun, ölmeden önce ölmeyi şu şekilde tanımlamaktadır:

"Ölmeden evvel ölmek, beyaz seccade üzerinde talibin dede tarafından sorulmasıdır. Kazılmadık mezar, çıkmadık can, sarılmadık kefen, ılımadık suyun talkını verilir orada. Burada kötü huy ve alışkanlıklarından arınmaya söz veren kişi Pençe-i Ali Aba'dan geçerek ahlaksal arınmayı gerçekleştirir."

Afyon, Sincanlı, Akçaşar köyünden Ali Seven, ölmeden önce ölmek kavramını şu şekilde tarif ediyor:

"Sağdıç olduk, 10-15 sene sürdürdük, arkasından dede

---

2 İsmail Özmen, *Simgeler Kenti Bektaşilik*, 2. Cilt, Matsa Basımevi, Ankara, 2000, s. 156.

izin verirse ben geçmemi keseceğim, buraya o dört kişi baştan ayağa kefenlenerek yatar, dede onlara üç kere sitem çalar, onları yıkar, ölmeden önce ölmektir bu."

Ölmeden önce ölmek, Alevi-Bektaşi şairlerce de sıklıkla işlenen bir konudur.

Şah Hatayi'm mani söylerim dilden
Ayırırlar seni kibr ile kinden
Ölmeyene nasip olmaz bu yoldan
Var ölmezden evvel öl de andan gel
Hatai

Hatai'm bu sırra ereyim dersin
Şardaki sultanı göreyim dersin
Sualsiz cenneti göreyim dersin
Cemevine diri varma ölü var
Hatai

Men aref sırrını kardaş
Bildim sanma bilemedin
Ölmeden öl şu dünyada
Öldüm sanma ölemedin
Pir Sultan Abdal

Anadolu Alevileri tarafından ikrar vermek, nasip almak olarak da tanımlanan bu olay, toplumun üyesi olan bireyin yine toplumun diğer üyelerinden rızalık alması şeklinde gerçekleştirilen bir eylem bütünlüğünde, cem icrası şeklinde gerçekleştirilir. Bu cemde giydirilen beyaz kefen, ölmeden önce ölmenin, bir anlamda da bireyin nefsini öldürmesinin sembolik ifadesidir.

Buyruk'ta ölmeden önce ölmek şu şekilde tanımlanmaktadır:

"Tanrı, 'Ey kullarım, ölmeden önce ölün, mahşer olmadan hesabınızı görün,' buyurdu. Peki nasıl olur bu?

"Bu, insanın tutkularını, bencilliğini yok etmesiyle ve bir pirin eteğinden tutmasıyla olur. Musahip tutmuş, onunla doğru yola girmiş, malı mala, canı cana katmış, birbirine karşılıklı teslim olmuş kişiler yılda bir kez Tanrı, Cebrail, Muhammed-Ali'nin vekili pirin yamacına geçerler. Pir katında halk önünde, bir yıllık işledikleri suçların cezasını çekerler.

"İşte halk önünde, Tanrı, Cebrail, Muhammed-Ali vekili pir darında yapılan bu yargı, 'Ölmeden önce ölmek, mahşer olmadan hesap görmek'tir.

"Zamanı gelip de talip pirin karşısına çıktığında pir ona, 'Aşk ola,' der. Bunun üzerine talip Fazlı darına durur. Fazlı darına duran talibe pir:

"'Ey talip, Tanrı cesedine can verdi. Tutmaya el verdi. Tanrı seni ben-i Adem biçiminde yarattı. Ne gördün ne işittin?' diye sorar.

"Talip, 'Hak gördüm er meydanına geldim. Allah, eyvallah,' der.

"O gün mahşer günü gibidir. Pir, Tanrı'nın vekili sayılır. Kabir sorgusu sorar:

"'Aldığın varsa ver! Verdiğin varsa al! Ağlattığın varsa güldür. Döktüğün varsa doldur. Yıktığın varsa kaldır.'

"Ve de o divan ulu divandır. Orada suçlar gizlenmez. Talip o yıl içinde ne yaptıysa anlatır."[3]

---

[3] Prof. Dr. Mehmet Fuat Bozkurt (yay. haz.), *Buyruk*, Serbest Matbaası, İstanbul, 1982, s. 89.

Ölmeden önce ölmek olarak tanımlanan ve simgesel anlamda ölüp yeniden doğmayı ya da nefsini öldürmeyi ifade eden kavramın Alevi-Bektaşi cemlerindeki gerçekleştirilme şekli ise bölgelere göre farklılıklar göstermekle birlikte, bu cemlerde 12 hizmet yürütülmekte ve kısa özet olarak şu şekilde gerçekleştirilmektedir (burada cemde yürütülen hizmetlerin ayrıntılı tanımlamaları yapılmayacak, konumuzun anlaşılabilmesi açısından içeriğe yönelik hizmetlerin icrasından bahsedilecektir):

Nasip alacak, ikrar verecek olan kişiler kefenlenip, yalınayak, boyunlarında tığbent (boyuna takılan bir tür örgü ip ya da bu işlevi gören kumaş parçası), gözleri bağlı olarak (gözlerin bağlanması artık dünyayı görmemek, dünya nimetlerinden gözünü uzaklaştırmak anlamındadır, ki bu da bir anlamda ölmektir), nasip alacak olanlardan baştaki musahibin tığbendinin ucundan rehber, diğer musahip ve eşler ise birbirinin tığbendinin ucundan tutar halde meydana getirilirler. Rehber meydan eşiğine niyaz ettikten sonra musahipler de eşiğe üç kez niyaz eder. Bu niyaz, enginliğin, meydanın kutsallığına saygının ve aynı zamanda benliği terk edişin ifadesidir. Eşiğe basmadan içeri geçilir. Ayaklar mühürlenerek dedenin ve toplumun huzurunda dara durulur. Sağ ayak başparmağı sol ayak başparmağı üzerinde, eller önde bağlı, başın öne eğik yere bakar durumda kaldığı bu dar hareketinde de ifade edilmek istenen, "dede ve toplumun huzurunda özümü dara çektim, nefsimi öldürdüm, ayağımı bağladım"dır. (Ayağı bağlamak, yürüyememek, hareket edememek; yola teslimiyetin, bir anlamda da sembolik olarak ölmenin simgesidir.) Daha sonra talipler eğilerek dedenin dizleri ya da yeri öpmek sureti ile niyaz ederler. Bu sırada rehber önde ayakta durup, "Bismişah, Allah ey-

vallah... Muhammed Ali aşkına, pirim Hacı Bektaş Veli divanında dara durmaya can geldi," deyip dedeye niyaz eder.

Dede taliplere, "Ey talip, çerağa talip misiniz? Öyleyse döktüğünüz varsa doldurun, ağlattığınız varsa güldürün, yaktığınız varsa söndürün, erenler meydanında Hak yolundayız. Gelme gelme, dönme dönme. Gelen dönmez, dönen görmez. Bu ateşten gömlektir giyilmez, demirden leblebidir yenmez. Lanet münkire," der.

Talipler cemde bulunanlardan rızalık ister, cemaat, "Allah eyvallah," diyerek haklarını helal ederler.

Daha sonra dedenin önünde niyaz ederler, dede talipleri çerağın önünde diz çöktürür. "Eline, diline, beline, eşine, aşına sahip olacağına söz mü?" der; talipler de, "Söz Allah eyvallah," der, ayağa kalkarak geri geri eşiğe basmadan dışarı çıkarlar.

Biraz sonra rehber yeniden içeri girer, ardından gözcü ve kurbanlarıyla birlikte talipler içeri girip rehberin yanında dururlar, dede, "Kurbanların hakkını verin," deyince zakir düvaz okur, daha sonra aşçı içeri girer, kurbanlar dede tarafından dualandıktan sonra tığlanmak üzere meydandan çıkarılır.

Daha sonra nasip alan canlar dedenin huzurunda dara durur, dede, "Mezhebin İmam Cafer mezhebi, mürşidin Muhammed, rehberin Ali'dir, bildiğinden ayrılma, yolundan dönme, dönen gelmez, gelen dönmez, pirin Hacı Bektaş Veli'dir," telkinini verir.

Telkinden sonra, nasip alanların gözleri çözülür. Bu sırada cemaat hep bir ağızdan, "Bismişah Allah eyvallah," der ve ardından da düvazlar okunur. Bektaşi gruplarda "Pençe-i Ali Aba"dan, Kızılbaş topluluklarda ise "Alaca Dağnek"ten (tarik-sitem) geçen talip artık nasip almış, yani ikrar vermiş, bir başka söyleyişle ölmeden evvel ölmüştür.

Bu olay Bektaşi gruplarca senede bir tekrarlanmakta ve "baş okutmak" olarak adlandırılmakta, diğer Alevi topluluklarca ise senede ya da birkaç yılda bir tekrarlanmakta ve buna "görülmek ya da sorulmak" adı verilmektedir.

Kişinin fiziki dünya ile bağlantısını kesmeye kalkışması yani "kendini tinsel olarak kurban etmesi" kuralı bütün gizemcilikte, özellikle de Alevi-Bektaşi geleneği içerisinde önemli bir algılayış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Peki, bu algılayış biçiminin oluşum sürecine hangi tarihsel olgular zemin hazırlamıştır? Hangi kaynaktan beslendiğini bugünkü bilgilerimizle kesin olarak ifadelendiremediğimiz bu algılayış biçiminin oluşum kaynağı hakkında fikir üretmemize zemin hazırlanması açısından, tarihsel süreçte varlığını tespit edebildiğimiz benzer kavramlarla ilgili bilgilere göz atalım.

"Şaman, kendinden geçişi iradi bir hale getiren ve vecdli hareketlerini kontrol altında tutabilen, ruh ve beden bakımından güçlü bir insandır. Çok uzun bir hazırlık devresinden geçmiştir. Bu esnada iradi şekilde kendini kurban edişler, sembolik ölümler görülür. Burada görülen 'ölmeden ölme', 'kendini manevi olarak kurban etme' kaidesini, bütün tasavvufta ve bilhassa Kızılbaşlılık ve Bektaşilikte görüyoruz."[4]

Bu Şamanist uygulama ile Alevi "nasip-ikrar" cemlerinde kefen giydirilmek sureti ile kişinin sembolik anlamda ölümü yanında nefsini de öldürerek tanrısal öze ulaşma çabası sembolleri arasındaki motif benzerliği dikkat çekicidir. Bu daha çok, bir motif benzerliğidir, içerik benzerliği değildir.

İlkçağ felsefesinde Pisagorcuların düşüncesine göre, "in-

---

4 İsmail Özmen, *Simgeler Kenti Bektaşilik*, 2. Cilt, Matsa Basımevi, Ankara, 2000, s. 476.

sanın nefesi ya da yaşamı ile sonsuz ve tanrısal evrenin nefesi ya da yaşamı özsel olarak bir ve aynıdır, evren bir, ebedi ve tanrısaldır."[5]

"Pisagorculardа en yüksek hedefin, tanrısalla birleşme içinde, benin ortadan kaldırılması olduğundan hiç kuşku yoktur."[6]

Alevi-Bektaşi düşüncesinde de, kendi nefsine karşı verilen savaş en büyük ve en zorlu savaş olarak değerlendirilmektedir; insani hırs ve arzularından arınan kişi, özünde taşıdığı tanrısal özün ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Bu bir anlamda kişinin erenleşme sürecidir ve Anadolu Aleviliğinin eren yaratımındaki zenginliği dikkate alındığında, bu sürecin toplumun genel algılayışının bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülür. Bu algılayış biçimi de bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir motif benzerliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Budizmde nirvana, "Kısaca doğum ve ölümden kurtulmayı ifade eder, insani istek ve arzuların terk edilmesi yüce bir duruma ulaşabilmesi ile gerçekleşir."[7]

Budizmin geliştirdiği bu görüş sonraları bütün tasavvuf akımlarını etkiledi, insanın bir irade, bir ruh varlığı olarak yorumlanmasına olanak sağladı. Gövde gelip geçiciydi, yani faniydi; ruh ise kalıcıydı, yani bakiydi, ölümsüzdü, tanrısaldı.

"Buddha'nın 'arınmak' yoluyla 'yoklukta varlık'a ulaşmak olarak nitelediği bu durum, Anadolu Aleviliği'nde 'kendini bilmek' yoluyla 'terk' aşamalarından geçerek 'ölmeden

---

5 W. K. C. Guthrie, Çev.: Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Gaye Matbaası, Ankara, 1988, s. 48.

6 W. K. C. Guthrie, Çev.: Ahmet Cevizci, a.g.e., s. 49.

7 Prof. Dr. Günay Tümer - Doç. Dr. Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1998, s. 99.

evvel ölmek'e dönüştü."[8]

Anadolu Alevi-Bektaşi geleneği içerisindeki "var ölmezden evvel öl de andan gel", "kendi namazını kıl da andan gel" şeklindeki ölmeden önce ölmek kavramını tanımlayış biçimleri ile Budizmdeki nirvanaya ulaşmak anlayışı arasında şaşırtıcı bir içerik benzerliği dikkati çekmektedir.

Kuşkusuz, bir kültür ya da inanç öğesinin oluşum sürecini bir tek kaynağa bağlayarak açıklamak çok da sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır, insan düşüncesinin farklı coğrafya ve kültür ortamlarında da olsa benzer biçimde algılayışlar oluşturduğu bir gerçektir. Bizim burada yapmaya çalıştığımız şey, bir inanç ya da kültürde varlığını tespit ettiğimiz bir olgunun oluşumunda etkisi olabileceği düşünülen verileri ortaya koymaktır, yoksa kesin bir iddiamız ya da yargımız söz konusu değildir, amacımız sadece bu veriler ışığında konuyu tartışmaya açmaktır.

---

[8] Esat Korkmaz, "Eren Evliya Felsefesinde Ölmeden Evvel Ölmek ya da Yaşarken Dirilmek", *1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri*, Evrak Yayınları, Ankara, 1998, s. 336.

Kaynakça

Birdoğan, Nejat; *Alevilerin Büyük Hükümdarı Şâh İsmail Hatai*, Can Yayınları, İstanbul, 1991.

Bozkurt, Prof. Dr. Mehmet Fuat (yay. haz.); *Buyruk*, Serbest Matbaası, İstanbul, 1982.

Korkmaz, Esat; "Eren Evliya Felsefesinde Ölmeden Evvel Ölmek ya da Yaşarken Dirilmek", *1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri*, Ervak Yayınları, Ankara, 1998.

Tümer, Prof. Dr. Günay - Küçük, Doç. Dr. Abdurrahman; *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1998.

Özmen, İsmail; *Alevi-Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, 5. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları / 2063, Ankara, 1998.

Özmen, İsmail; *Simgeler Kenti Bektaşilik*, 2. Cilt, Matsa Basımevi, Ankara, 2000.

Temren, Belkıs; *Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1678, Ankara, 1994.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

Arşiv Yer No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B.94.0248	Çorum	Alaca	Eskiyapar	Hasan Taşdemir	12.10.1994
B.94.0174	Amasya	Gümüşhacıköy	Sarayözü	Haydar Altun	12.10.1995
B.2000.0169	Afyon	Sincanlı	Akçaşar	Ali Seven	06.07.2000

Anadolu'da iki farklı Alevilik

Sözlü kaynaktan derlemelerle Hatay Alevileri (Nusayriler) ve Anadolu Aleviliği karşılaştırmalı inceleme

Alevilik olarak tanımladığımız kavram, kendi içinde de birçok alt başlığı ifade eder. Kelime manası olarak, Ali'ye bağlı olan, Ali'nin yoluna mensup, Ali'yi seven anlamlarında kullanılan Alevilik, Anadolu dışında da geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmektedir.

Aleviliği sadece Ali'yi seven anlamında sınırlandırmak elbette mümkün değildir. Alevilik genel tanımı içerisinde yer alan her alt başlık farklı bir yapılanmayı ifade eder ve bu nedenle Alevilik diye genel bir ifade kullanmak yerine, Aleviliklerden bahsetmek gerekir.

Aleviliklerden bahsederken de Anadolu coğrafyasının bu konudaki zenginliğini dikkate almak gerekiyor. Anadolu'da Alevi, Bektaşi, Kızılbaş, Tahtacı, Çepni vb isimlerle anılan ve bizim Anadolu Aleviliği olarak genel bir başlık altında ifade ettiğimiz Aleviliğin kapsamı içerisinde değerlendiremeyeceğimiz bir Alevilik daha vardır ki, bu bölümde bu farklı yapıdaki Alevilikle, Anadolu Aleviliğinin karşılaştırmalı bir incelemesi yapılmaya çalışılacaktır.

Hatay Aleviliği diye isimlendireceğimiz Alevilik, Nusayrilik ya da Arap Aleviliği olarak da adlandırılan ve Anadolu coğrafi alanı içerisinde daha çok Hatay, Mersin ve Adana illerinde var olan, ibadet, etnik yapı, dil ve kültürel anlamda Anadolu Aleviliğinden çok farklı bir gelişim seyri izlemiş olan inancın bir boyutunu temsil etmektedir.

Burada Hatay sadece bir coğrafi alan sınırlaması olarak kullanılmıştır, yoksa sadece Hatay'a özgü bir Alevilikten söz etmek mümkün değildir.

Yazımızda yer alan bilgiler, Hatay Alevilerinin dini liderleri olan şıhlar, Anadolu Alevilerinin inanç önderleri konumundaki dedeler, zakirler ve gelenek aktarıcılarından alan araştırmaları sırasında elde edilen bilgileri içermektedir. Karşılaştırmalar tamamen sözlü kaynaktan elde edilen bilgilerle yapılmıştır, kimi eksikliklerin ve yanılmaların olması muhtemeldir.

Şimdi konuyu belli başlıklar halinde değerlendirelim:

İlk insan ve güruhu Naci

Hatay Alevilerinin inancına göre, yaratılan ilk insan Adem'dir.

İskenderun, Gözcüler Beldesi'nden Şıh Nurettin Reyhani ilk insanın yaradılışını, "Allah ilk önce Adem'i yarattı bir heykel şeklinde, sonra ona ruh üfledi, onun cisminden aldığı bir kemikten de Havva'yı yarattı, insanlık nesli onlardan geldi," diye anlatırken,

İskenderun merkezinde görüştüğümüz aynı aileden Şıh Mahmut Reyhani daha farklı bir yorum getiriyordu: "Bugün

bilimin 5-6 milyon yıl öncesine ait insan iskeletleri buluyor olmasına rağmen biz ilk yaratılan insan Adem'dir yolundaki Kurani anlayıştan ayrılamayız. Allah yaratandır, 5-6 milyon yıl öncesi de olsa onları yaratan Allah'tır," diyordu.

Anadolu Alevilerince ise, ilk insanın Adem olduğu, ona ruh üfleyen Tanrı'nın eş olarak da eğe kemiğinden Havva'yı yarattığı, Adem ile Havva'nın 72 çift çocukları olup insanlık neslinin bunlardan türediği, Havva'nın Adem'i kıskanması nedeni ile girdikleri bir iddia sonucu Adem'in bir küpe üflediği nefesten oluşan nefes evladı oğlu Şit Peygamber ile Adem'e cennetten gönderilen Naci adındaki huriyi evlendirmesi ve bunlardan üreyen neslin Aleviler olduğu (Güruhu Naci soyu) görüşü, genel anlamda geçerli bir inançtır.

Hatay Alevilerinde ise Güruhu Naci ile ilgili söylence mevcut değildir.

Allah-Muhammed-Ali inancı

Hatay Alevilerinin inancına göre, Allah yaratıcıdır. Hz. Muhammed peygamber, Hz. Ali ise Hz. Muhammed'den sonra halife olması gereken kimsedir.

Samandağ ilçesinden Şıh Abdülhamit Okur, "Hz. Muhammed ve Hz. Ali, her ikisi de Allah tarafından aynı nurdan yaratılmıştır," derken;

Mahmut Reyhani konuyu, "Hz. Ali ölüyü diriltmiş, güneşi geri çevirmiştir, bu olayları Hz. Ali'ye Allah diyenler kendi açılarından yorumlarlar. Cenabı Allah istediğine bu kudreti verir, bu kudret için de en uygun kişi Hz. Ali'dir, Ali, Allah'tır demek bir mübalağadır, biz Ali, Allah'tır demeyiz, an-

cak Hz. Ali'nin olağanüstü güçleri vardır, onun evliyalık derecesi çok yüksektir," diyerek yorumlarken;

Serinyol'dan Şıh Zeyneddin Yatkın ise farklı bir yorum getiriyordu. Hz. Muhammed ve Hz. Ali aynı nurdandır, dedikten sonra, Hz. Ali'ye inen kudret Allah'ın kudretinden biridir," diyor ve ekliyordu, "Hz. Ali'nin zahiri yönü hep anlatıldığı için batını yönü pek ortaya konmaz. Hz. Ali'ye verilen kudret hiçbir peygambere verilmemiştir. Hz. Ali 3 bin sene evvel ölen insanı diriltmiş, güneşi 20 kere geriye çevirmiştir." Böylece bir anlamda Hz. Ali'yi batini yönüyle yorumlayıp, ona bazı tanrısal nitelikler yüklüyordu.

Anadolu Alevileri ise, Allah, Muhammed ya Ali diye çağırdıklarında, Allah'la yaradanı, Muhammed'le peygamberi, ya Ali derken de Hz. Muhammed'den sonra imametin başladığı ve ilk imamın da Hz. Ali olması gerektiği görüşünü ileri sürerler.

Ancak bunu söyleyenlere, yer su gök duman iken Hz. Ali nerde idi, diye sorulduğunda, Hz. Ali'nin Hz. Muhammed ile birlikte nurdan bir kandilde olduğunu belirterek sanki ikinci bir Ali yaratırlar. Bu noktadan sonra Allah, Muhammed, Ali'nin üçünün bir nur olduğu, Allah'ın kendi nurundan Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi yarattığını söylerler. Ali'ye Allah demekle birlikte tanrısal nitelikler yüklerler.

Konuyla ilgili olarak, Çorum, Eşençay köyünden Veli Gürlek, "Hz. Muhammed ve Ali aynı nurdan yaratılmışlardır, birbirlerinden enginlikleri, üstünlükleri yoktur, her ikisinin de alnında aynı nur vardır. Hz. Ali, Adem'den beri her donda gelip gitmiş, en son Hz. Muhammed'le zuhur etmiştir," derken,

Amasya, Merzifon, Kayadüzü köyünden Hüseyin Ceylan, "Hz. Muhammed ve Ali aynı sırdan yaratılmıştır, yedi kat gök Muhammed'in, yedi kat yer Ali'nin sırrından yaratılmış-

tır, Ali türaptır, ben aslını bildiğim, bulduğum, iman edip inandığım için Ali Allah derim, Allah, Muhammed, Ali üçü bir noktadır," diyor.

Kırıkkale, Keskin, Haydar dede köyünden Şazili Özlük, "Dünyada herhangi bir şey yokken Hz. Peygamber efendimizin ruhuyla Hz. Ali'nin ruhu dünyaya gelmiştir, ikisi bir elmadan bölünmedir, ikisi birdir," diyordu.

Manisa, Salihli, Kabazlı köyünden Veysel Günaydın, "Benim inancıma göre, Allah'ın 99 ismi varsa bir ismi Ali'dir," diyor.

Gerek Anadolu Aleviliğinde, gerekse Hatay Aleviliğinde Hz. Ali'ye doğrudan Allah denmemekle beraber, her iki inançta mevcut mitolojik söylencelerde Hz. Ali'ye dolaylı yoldan tanrısal nitelikler yüklendiği görülmektedir.

İslamda ilk ayrılıklar ve hilafet sorunu

Hatay Alevilerinin inanışına göre, Hz. Muhammed, Veda Haccı dönüşünde Gadiri Hum mevkiinde yaptığı konuşmada, Hz. Ali'yi kendisine vasi tayin ettiğini ve kendinden sonra Hz. Ali'nin halife olmasını istediğini söyler. Bu konuşmanın ardından orada bulunanlar Hz. Ali'ye biat ederler, bu biat edenler arasında Ebubekir ve Ömer de vardır. Fakat burada verilen sözler unutulmuş ve Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali onun cenazesini kaldırırken içinde Ehl-i Beyt'ten kimsenin bulunmadığı bir grup tarafından Ebubekir halife seçilmiştir. Hz. Ali yanlıları bu olayı Hz. Ali'ye karşı yapılmış bir haksızlık olarak değerlendirmişler, İslamdaki ilk ayrılıklar da bu dönemde başlamıştır.

Ebubekir'in ölümünden sonra Ömer halifeliğe geçerek bu haksızlığı iyice perçinlemiş, Ömer'in ölümünden sonra halife olan Osman'la ise bu haksızlıklar hâd safhaya ulaşmıştır.

Üç halife döneminde hakkı yenen Hz. Ali'nin halife olmasıyla da sorunlar bitmemiş, Osman döneminde Şam valiliğine atanan Muaviye, Hz. Ali'nin hilafetini tanımamış, Sıffin Savaşı'nda yaptığı bir hile ile de hilafeti ele geçirmiştir.

Muaviye, Hz. Ali'nin ölümünden sonra hilafetine karşı bir tehlike olarak gördüğü Hz. Ali'nin büyük oğlu Hasan'ı zehirletmiş, küçük oğlu Hz. Hüseyin'i ise oğlu Yezit'in kuvvetleri Kerbela'da şehit etmek suretiyle bertaraf etmiştir.

Yezit'in ölmesi ile yaşanan halifelik sorununda hilafeti Mervan ele geçirmiş ve böylece Emevi saltanatı kurulmuş, bu dönemde de Ehl-i Beyt'e olan baskılar sürmüş, camilerde Ehl-i Beyt'e küfredilmiş, Hz. Ali'nin adı kapı eşiklerine, ayak altlarına yazılmış, yaşanan bu olaylar da Alevileri camilerden soğutmuş, alternatif ibadet mekânlarına (türbelere) itmiştir.

Hatay Alevilerinin inanışına göre, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra halife olması gereken kişi Hz. Ali'dir. Hz. Ali bilgisi ve görgüsü ile bu makama layıktır. Hz. Muhammed'in amcasının oğludur ve aynı zamanda kızı Fatma ile evlidir. İslamiyeti kabul eden ilk dört kişiden biridir, İslam savaşlarının büyük bir kahramanıdır ve birtakım insanüstü güçlere sahiptir; bunun yanı sıra Hz. Muhammed sağlığında Hz. Ali'yi kendine halife ve ümmetine imam tayin etmiştir. Ancak hilafet sorunları nedeni ile Aleviler asıl olanın hilafet değil imamet olduğu, imametin de On İki İmamlarla yürümesi gerektiği görüşünü savunurlar.

Anadolu Alevileri de, yukarıda sayılan görüşlerin doğruluğunu bütünüyle kabul eder. Hatay Alevileri ile bu konudaki

tek fark, Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi kendine halife tayin ettiğine inanılan Gadiri Hum olayının olduğu günü Hatay Alevileri bayram olarak kutlarlarken, Anadolu Aleviliğinde bu gün bayram olarak kutlanmamaktadır.

Mehdi inancı

Hatay Alevilerinin inanışına göre, On İkinci İmam Mehdi ölmemiş, sır olmuştur, bir gün kötülükleri ortadan kaldırmak ve bozulan dünya düzenini yeniden tesis etmek için Hz. İsa ile birlikte geri gelecektir, ama bu gelişin zamanı belli değildir.

Anadolu Aleviliğinde de, On İkinci İmam Mehdi'nin bir mağarada sır olduğu, kıyamet günü kötülükleri ortadan kaldırmak, haklıyla haksızı ayırmak üzere geri geleceğine ilişkin yaygın bir inanç vardır. Hacı Bektaş ve Atatürk'ün Mehdi olduğu inancı da kimi bölgelerde karşımıza çıkmaktadır.

Sayısal ifadeler

Anadolu Aleviliğinde, üçler, beşler, yediler, On İki İmam, On Dört Masum, On Yedi Kemerbest, Kırklar, Seksen Bin Urum Ereni, Doksan Bin Horosan Piri gibi sayısal ifadelerin büyük önem taşıdığı ve yapılan dualarda bu erenlerden mutlaka himmet dilenerek isimlerinin zikredildiği görülür.

Hatay Aleviliğinde, On İki İmamlar dışında bu sayısal ifadeler yoktur.

Kutsal Kitap Kuran

Hatay Alevilerince, Kuranıkerim kutsal kitap olarak kabul edilmekte ve Kuran üzerinde herhangi bir tahribat yapılmasının mümkün olmadığı çünkü Kuran'ın Hz. Ali tarafından korunduğu, Hz. Muhammed'in Kuran ilmini ilk olarak Hz. Ali'ye öğrettiği ve Kuran'ı ilk toplayanın da Hz. Ali olduğuna inanılmaktadır.

Şıh Tahsin Yılmaz, Kuran'da herhangi bir tahribatın yapılamayacağının Kuran'da Hicr Suresi 9. ayette yazılı olduğunu belirtmektedir ki, bu ayet şöyledir: "Hiç kuşkusuz, o Zikir'i Kuran'ı biz indirdik, biz; her hal ve şartta onu muhakkak koruyacak olan da biziz."

Şıh Nasreddin Eskiocak "Kuran 6666 ayettir ve herhangi bir şekilde eksiklik söz konusu olamaz. Kuran'da şu an için açıklanamayan ama gelecekte açıklanabilecek nitelikte ayetler vardır; mesela, Salman Rüştü'nün Şeytan Ayetleri dediği ayetler bu kapsamda değerlendirilebilir. Fakat o, küfre düşmüştür. Anlamını bilmeden açıklama yapmıştır. Kuran yerde ve gökte kabul ettiğimiz tek kutsal kitaptır. Bunun dışında Kuran derecesinde ya da üstünde kabul ettiğimiz bir kitap olamaz. Ancak Kuran'ın batıni yorumlarının yapıldığı eserler vardır," demektedir.

Anadolu Alevileri de, başımız Kuran'a bağlı demelerine rağmen, Kuran'dan Ehl-i Beyt'le ilgili ayetlerin çıkarıldığına ve Kuran'ın tahrif edildiğine inanmaktadırlar.

Amasya, Merzifon'dan Ahmet Turan Saltık "Kuran'da 6666 ayet var olduğunu bütün âlimler söyler, 5054 tane ayet var, bu eksik olan ayetler üç halife döneminde çıkarılmıştır, bunun açığa çıkmaması için de Kuran'ı ezberleyen hafızlar bile katledilmiştir. Buradan Ehl-i Beyt'le ilgili ayetler çıkarıl-

mıştır," diyordu.

Anadolu Alevilerince asıl ibadet biçimi olan cemlerde Kuran'dan okunan ayetler de birkaç taneden ibarettir: Çerağ uyandırılırken okunan Nur suresi 35. ayet ile, musahiplik cemlerinde musahibin kulağına ya da aşikârca okunan Fetih suresinin 10. ayeti gibi.

Anadolu Alevileri kendilerini On İki İmamların altıncısı olan İmam Cafer'in yoluna mensup sayar ve, biz Caferiyiz, der, İmam Cafer'in yazdığına inanılan *Buyruk* adlı kitabı da kutsal kitapları olarak kabul ederler. Ancak dedeler de dahil olmak üzere büyük çoğunluğu *Buyruk*'u okumadıklarını ifade etmektedirler.

Yozgat-Kababel'den Mehmet İnanç, "Caferiliğin kuralları İmam Cafer *Buyruk*'unda belirlenmiştir. Bu kitapta yer alan görüşler şeriata aykırı değildir ve şeriatı destekleyen nitelikte fazlalıkları vardır, kardeşliğe, dayanışmaya ve yardımlaşmaya daha fazla önem verilen *Buyruk*'ta, eline, diline, beline sahip olunması gerektiği öğütlenir," diyordu.

Her iki inançta da kutsal kitap olarak kabul edilmesine rağmen Hatay Alevilerince Kuran, inancın belirleyici unsuru olarak daha iyi bilinmekte ve yorumlanmakta (bunda ana dillerinin Arapça oluşunun da etkili olduğu düşünülebilir), Anadolu Aleviliğinde ise Kuran'ın inanç içerisindeki etkinliğinin sınırlı ölçülerde olduğu gözlemektedir.

Yol kurallarının temel belirleyicisi olarak kabul edilen İmam Cafer *Buyruk*'unun ise tam anlamı ile bilinip tanınarak kabullenildiğini söylemek mümkün değildir, bu kabulleniş daha çok, sembolik bir içerik taşımaktadır. Zira buyruklarda yer alan pek çok husus Anadolu Alevilerinin görüşleri ve pratikleri ile uyuşmamaktadır.

Buyruk Hatay Alevilerince bilinmemektedir.

İbadet dili

Hatay Alevilerinde, anadilinin Arapça olması nedeniyle ibadette kullanılan dil de Arapçadır. Hatay Alevilerinin anadillerinin Arapça oluşu, kaynaktaki bilgilere, yani Kurani bilgiye ulaşmada avantaj sağlamaktadır.

Anadolu Alevilerinde ise, ibadet dili genel olarak Türkçedir. Anadili Türkçe olmayan gruplar da genelde deyiş, düvaz ve duaları Türkçe okumaktadır.

İbadet mekânı

Hatay Alevilerinde, dört halifeden sonra başlayan Emevi saltanatı döneminde camilerde Ehl-i Beyt ve Hz. Ali aleyhine kötü sözler söylenmesi Alevileri camilerden soğutmuş ve alternatif ibadet mekânlarına itmiş, bunun sonucunda ise türbe, yatır ve ziyaret yerleri alternatif ibadet mekânı olarak işlerlik kazanmıştır.

Şıh Nasreddin Eskiocak, "İbadet temiz olan her yerde yapılır, Cenabı Allah yalnız camide münhasır değildir, ben burada, bahçede, arabada, evimde namaz kılabilirim; Kuran'da diyor ki, nereye yönelirseniz yönelin Cenabı Allah'ın mübarek yüzü oradadır. Bizce döndüğümüz her yön kıble sayılmakla birlikte, kıbleye dönerek ibadet ederiz, inançlı olan bir kimse nerede namaz kılarsa orası kutsaldır," derken;

Şıh Mahmut Reyhani onu teyid ediyor ve, "İbadet her yerde yapılabilir, camiye Aleviler gitmez diye bir şey yoktur," şeklinde bir açıklamada bulunuyordu.

Anadolu Alevileri, genel anlamda camiyi de bir ibadet

mekânı olarak kabul edip, orası da Allah'ın evidir, derken, asıl ibadet biçimleri olan cemlerin cemevinde yapılması gerektiğini söylemekte, cemevi diye özel bir mekânın da zorunlu olmadığını, müsait olan herhangi bir evin cemevi olarak kullanılabileceğini belirtmektedirler.

Anadolu Alevileri camiye gitmemelerini Hz. Ali'nin camide öldürülmüş olması, Emeviler döneminde camilerde Ehl-i Beyt'le ilgili olumsuz propagandalar yapılması gibi gerekçelere dayandırsa da, Alevilerin ibadet biçimi olan cemlerde yürütülen 12 hizmetle ilgili bazı pratiklerin camide uygulanmasının (kadınla birlikte ibadet, saz, semah, kurban, dolu) mümkün olmadığı gerçeğini camiye gitmeme gerekçeleri içinde göz ardı etmemek gerekir.

Amasya, Merzifon'dan Ahmet Turan Saltık, "Emeviler ve Abbasiler döneminde camilerde Ehl-i Beyt hakkında yapılan olumsuz propaganda Alevileri camiden soğutmuştur," derken;

Amasya, Hamamözü, Yemişen köyünden Abdullah Balcı, "Hz. Ali evinde beslediği Mülcem tarafından camide öldürülmüştür," diyerek camiye gidilmemesine gerekçe yaratıyordu.

Çorum, Eşençay köyünden Veli Gürlek, "Aleviler Muaviye döneminde camilerde Ehl-i Beyt'e küfredildiği için camiye gitmezler," diyor ve köyde yapılı bir cami bulunduğunu ancak oraya bayramdan bayrama gidildiğini söylüyordu.

Alevilerin camiyle ilgili görüşlerini en yalın biçimde ifade eden, Kırıkkale, Merkez'de yaptığımız derleme çalışmasında Keskin, Haydardede köyünden Erbay Haydardedeoğlu'ydu. "Devlet bizden vergi alır, gider cami yaptırır, hoca verir, hoca orada bana küfür eder, ben de camiye gitmem. Benim vergimle benim köyüme bir cemevi yapsın," diyordu.

Ezan

Hatay Alevilerinde, ezana, "hayya ale hayril amel" eklenirken, zikredilirken; Şıh Nurettin Reyhani·de, "Ezana Ali'yül Veliyullah buralarda eklenmez, böyle bir uygulama buralarda yoktur," diyor ve ezanla ilgili Sünni Müslümanlardan tek farklılığın "hayya ale hayril amel" eklemesi olduğunu ifade ediyordu. Tabii buradaki camiye çağırış, Hatay Alevilerinin kendi camileri için geçerlidir.

Anadolu Aleviliğinde ise, cami ve ezan kavramları bulunmuyor, cemlere davet "peyik" adı verilen hizmet sahibi tarafından evler tek tek gezilmek sureti ile yapılıyor.

Abdest

Hatay Alevilerinde, abdest konusunda Nasreddin Eskiocak, "Abdest Kuran'da belirlenen esaslar doğrultusunda alınır, Ayeti Kerime'de diyor ki, 'Namaza kalkacak olursanız, elinizi, yüzünüzü, burnunuzu, ağzınızı ve ayağınızı yıkayın.' Bu Sünnilerde de böyledir," derken;

Abdulhamit Okur, "Bazıları abdest alırken bir şey söylemez (Sünnileri kastediyor), biz ise abdestte dua ederiz; ağzımıza su aldığımızda, Allah'ım bizi kevser nehrinden içir; burnumuza su verdiğimizde, Allah'ım cennet kokusundan bize koklat; yüzümüzü yıkadığımızda, yüzümüzü ak et; kulaklarımızı yıkadığımızda, bize iyi şeyler duyur; boynumuzu yıkadığımızda, boynumuza cennetten bir halka koy; başımızı mes ettiğimizde, bizi koru; ayaklarımızı yıkadığımız zaman, ayaklarımızı iyi hayırlı yolculuğa yönlendir ya Rabbi, anlamlarına gelen Arapça du-

alar okuruz," diyerek farklı bir değerlendirmede bulunuyordu.

Anadolu Alevilerinin inanışına göre, vücudun genel temizliği esas olup, camiye giderken alınan el, yüz, baş yıkamaya dayalı abdestin daha çok, kişinin niyeti ile alakalı olması gerektiği ifade edilir ve asıl olan abdestin cemde alınan yıl abdesti olduğu kabul edilir.

Amasya, Merzifon'dan Ahmet Turan Saltık, "Cemde alınan abdest ancak niyetini bozduğun zaman bozulur, tuvalete çıkmayla bozulmaz," diyerek, abdestin fiziki temizliğin ötesinde bir anlam ifade ettiğini söylüyordu.

Namaz

Hatay Alevileri dini liderlerinden Şıh Nasreddin Eskiocak, "Namaz insanın Cenabı Allah ile bağlantı kurması demektir, bizim namazımızda yapılan dualarda Ehl-i Beyt'in zikri geçer, On İki İmamların ismi sayılır, eğer namaz kıldığım camide hocanın kim olduğunu ve düşüncelerini bilmiyorsam, benim gerçek imamım Ali'dir, deyip namazımı kılarım," diyerek tarif ederken;

Şıh Zeyneddin Yatkın, "Biz batıniyi yapar zahiriyi her zaman yapmayız, bu yüzden Sünniler bize namaz kılmaz derler," diyor,

Şıh Abdullah Okur ise, "Herkesin arkasında namaz kılınmaz, onun için, şıhların arkasında namaz kılabiliyoruz, çünkü bir şıhın yedi göbek öncesi bilinmelidir," diyerek namazın kılınışı ile ilgili olarak aranan vasıflardan birini ortaya koyuyordu.

Bunun yanı sıra Hatay Alevilerinin, namazı, camiler dışında ibadetlerini gerçekleştirdikleri mekânlar olan türbelerde

yaptıkları eylemler anlamında kullandıklarını da göz ardı etmemek gerekiyor.

Anadolu Alevilerinde, camide kılınan namaz da ibadet olarak kabul edilmekle birlikte, Aleviler için asıl olanın cemde kılınan halka namazı olduğu ifade edilmektedir.

Kırıkkale, Merkez'den Rıza Özkan, "Tarikat namazı senede bir kere dedenin huzurunda sorulmak, ölmeden önce ölmektir," derken;

Çorum, Mecitözü, Hisarkavak köyünden Selman Özbek, "Aleviler için asıl olan halka namazıdır," diyor;

Çorum, Merkez, Eşençay köyünden Veli Gürlek ise, "Bizim halka namazında insan insana secde edlir, ilk secde de Adem'e yapılmıştır," diye belirtiyordu.

Amasya, Merzifon, Kayadüzü köyünden Hüseyin Ceylan, "Hak buyurdu secde Adem'dir diye, şeytan secde etmediği için boynuna lanet halkası takıldı," derken;

Amasya, Hamamözü köyünden Abdullah Balcı, "Halka namazında, Hak Adem'de olduğu için insan insana secde edilir," diyordu.

Hac

Hatay Alevilerince, hacca gitmek farz olarak kabul edilip, Hz. Ali'nin doğduğu Beytullah'ı ziyaret etmenin gerekli olduğu kabul edilmekle beraber, bu eylemi gerçekleştirme tamamen kişinin ekonomik gücü ile ilişkilendirilmekte ve yeterli ekonomik gücü olan kişilerin yerine getirmesinin uygun olacağı görüşü savunulmaktadır.

Hacca gidişler Diyanet İşleri Bakanlığı'nın organizasyonla-

rı yerine, daha çok, bireysel girişim olarak gerçekleştirilmektedir.

Anadolu Alevilerince, hacca gitmek İslamın temel şartlarından biri olarak kabul edilmesine ve farz olduğu söylenmesine rağmen, hacca gidenler yok denecek kadar azdır. Anadolu Alevileri daha çok, hac anlamında kutsal bildikleri mekânları, Hacıbektaş Dergâhı gibi yerleri ziyaret etmektedirler.

Kadın

Hatay Aleviliğinde, kadının konumunu Şıh Nasreddin Eskiocak'ın verdiği şu bilgilerle özetlemek mümkündür:

"Bizde kadınla birlikte ibadet yoktur, birlikte ibadet etmediğimiz halde bile hakkımızda bir sürü iftiralar üretilmiştir:

"Bizim babamız Adem, annemiz Havva'dır, birle iki, başlangıç Adem, Kuranıkerim'de ey Adem oğulları diyor, ey Havva oğulları diye bir ayet geçmemiştir. Cenabı Allah'ın gönderdiği bir kadın peygamber de yoktur.

"Belli şartlara sahip olan kadın, mümine bir kadın sayılır, kadının ibadeti de budur. Allah'ı zikreder. Fatiha okur, Kuran ayetlerini ezberler, mükellefiyetleri bunlardır. Ayrıca, kadınlara şu öğütlerde bulunulur: Namusunuzu, şerefinizi muhafaza edin, kocanızın mallarını, ahitlerini, emanetlerini koruyun. Sır tutamayacağı inancı ile bazı sırlar kadınlara ifşa edilemez. (Dışardan biriyle evlenilmesi durumunda kadının sırları dışarı taşıyacağı inancının da bu bakış tarzının oluşumuna katkı sağladığı söylenmektedir.)

"Bir erkeğin dört kereye kadar evlenmesini Kuran hükmü olması nedeni ile kabul ederiz, ancak uygulayan binde birdir, onlar da geçerli mazereti olan kişilerdir (kadının çocuğu-

nun olmaması gibi); kadını boşamak da akıl, mantık ve vicdan dışı bir olaydır, bir erkeğin kadına seni boşadım demesiyle boşanma olmaz.

"Dini nikâh zorunludur ve iki kefille birlikte kız ve oğlanın bulunduğu bir ortamda şıh tarafından kıyılır."

Hatay Alevilerinde kız çocukların dini eğitimi okulların kapalı olduğu yaz aylarında düzenlenen mahallî kurslarda verilmektedir.

Anadolu Aleviliğinde ise, kadın toplumsal yaşamın her aşamasında olduğu gibi ibadetini de erkeği ile birlikte yapmaktadır ve yolun kurallarını toplumsal yaşam ve ibadet içerisinde öğrenmektedir. Kadının boşanması ve birden fazla evlilik yasaktır, bu suçları işleyenler düşkün ilan edilerek toplumsal yaşamdan soyutlanırlar. Anadolu Aleviliğindeki düşkünlük kurumu Hatay Aleviliğinde yoktur.

İnanç önderleri şıhlar ve dedeler

Hatay Aleviliğinde, inanç önderlerine şıh denmektedir ve şıhlık soy güder, yani babadan oğula nakledilir bir yapıya sahip olmakla birlikte, şıh ailesinden gelen herkesin şıh olması diye bir kural bulunmamaktadır, şıh aileleri vardır ve Şıhlar genellikle bu ailelerden çıkmaktadır. Şıhların soy şecerelerinin Ehl-i Beyt'e dayandırılması ise genel geçer görüş değildir.

Şıh Abdullah Okur, "Şıhların arkasında namaz kılıyoruz, bir şıhın yedi göbek öncesi bilinmelidir, şıhlar nikâhsız kadından doğmamış olmalıdır," derken;

Şıh Mahmut Reyhani, konuya ilişkin bir problemi dile getirerek, farklı bir yorum yapıyordu: "Şıhlık soydan gelir, bu

bir bakımdan iyidir, asalet gösterir; bir bakımdan da iyi değildir; ocak çürüdü gitti, kim yürütecek, şıhlık için ilim lazım, babası şıh diye beş çocuk da şıh olmamalı," diyordu.

Her şıha bağlı ayrı gruplar yoktur. Şıhlar bulundukları bölgedeki Alevilerin inanç önderleri konumundadır ve her şıh bu görevi yerine getirebilir.

Hatay Aleviliğinde, inanç önderi konumunda olan şıhlara verdikleri din hizmetinin karşılığı olarak ödenen ücrete "zekât" denmektedir.

Nurettin Reyhani, "Şıhların gördükleri hizmetin karşılığı olarak ödenen ücrete zekât denir; zekât din adamlarına, sadaka ise fakirlere verilir," diyordu.

Anadolu Alevilerinde, inanç önderleri olan dedeler seyit oldukları, dolayısıyla Hz. Hüseyin ve Hz. Ali soyundan geldikleri inancı ile toplum tarafından büyük saygı görmekte, bu nitelikleri ile sadece inanç önderi kimlikleri ile değil, birer toplumsal önder olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Dedelere hizmetleri karşılığı verilen ödentiye ise "hakullah" denmektedir.

Anadolu Alevi dedeleri soy şecerelerini Ehli Beyt'e dayarken, şıhlar açısından bu bir gereklilik değildir.

Oruç

Hatay Alevilerince, ramazan ayında 30 gün oruç tutulmakta, oruçla ilgili pratiklerde Sünni Müslümanlardan büyük bir farklılık bulunmamaktadır. Temel farklılık, orucun Sünnilerinkinden bir gün önce başlayıp bir gün de önce bitirilmesidir. Bunun çok ender olarak iki güne çıktığı da olur.

Şıhlar bu farklılığın nedeninin, kendilerinin İmam Ca-

fer'den kalan, "Hesabı Dehr" adlı bir takvime bağlı kalarak oruca başlamaları, Sünnilerin ise ayı görerek ramazana başlamaları olduğunu söylemektedirler.

Şıh Nasreddin Eskiocak, "Oruç ramazan ayında 30 gün olarak tutulur, ramazanın başlangıç ve bitiş tarihlerini bize has bir takvimle hesaplarız ve bu hesapta hiçbir şekilde sapma olmaz. Biz geceleri saat birden sonra da olsa sabah gün ağarıncaya kadar olan süreyi önceki günden sayarız, ertesi gün güneş doğduğunda diğer güne geçilir. Oruç ayın görülmesiyle başlatılırsa, ay görüldükten bir gün sonra oruç tutulacağı için orucunu bir günü kayboluyor; onun için biz aya bakarak oruca başlamayız, kaldı ki hava koşullarından dolayı ay görünmeye de bilir. Bu nedenlerle bizim hesap sistemimizle oruca başlandığında oruç Sünni Müslümanlardan bir gün önce başlayıp, bir gün de önce bitmektedir," diyerek konuya açıklık getiriyordu.

Hatay Alevilerince muharremde oruç tutulmaz. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edildiği 10 Muharrem günü, On İki İmamlar için dua edilip, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e salavat getirilip kurban kesilerek ve hırısi pişirilerek adak dağıtılmaktadır.

Şıh Nasreddin Eskiocak, "Biz 10 Muharrem'i diğer Aleviler gibi matem günü olarak değil, bayram olarak kutlarız, çünkü o gün Hz. Hüseyin'in cennetle müjdelendiğine inanırız," diyor.

Anadolu Aleviliğinde, ramazan orucu tutan kimi kişiler bulunmakla beraber, ramazanda oruç tutulması genel anlamda kabul gören bir görüş değildir. Ramazan ayında tutulması gereken üç günlük bir oruç olduğu kabul edilmektedir ki bunun gerekçesi, Hz. Ali'nin Ramazan ayının 19'unda yaralanmış ve 21'inde Hakk'a yürümüş olması olarak gösterilmektedir.

Anadolu Alevilerince asıl tutulması gereken orucun mu-

harrem ayında Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi nedeni ile Hz. Hüseyin ve On İki İmamlar için tutulan oruç olması gerektiği kabul edilmektedir.

Oruç süresi 12 gün olarak kabul edilmesine rağmen, geleneğe bağlı kesimlerde üç gün de karşılama adı verilen ve Müslüm Akil ve iki oğlu için (Muhammed ve İbrahim) tutulan oruç eklenerek oruç süresi 15 güne çıkarılmaktadır.

Muharrem orucuna Kurban Bayramı'ndan 17 gün sayılarak başlanması yaygın bir uygulama olmakla beraber, günümüzde takvimlerden de belirlenmektedir.

Muharrem orucu ile ilgili olarak; oruç süresince kadınlarla birlikte olunmaması, çamaşır yıkanmaması, tıraş olunmaması, aynaya bakılmaması, su içilmemesi, orucun tuz yalayarak açılması gibi pratikler tüm Anadolu Alevi gruplarında ortak motifler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu'da yaşayan Alevi gruplarda ayrıca şubat ayının ikinci haftasında tutulan Hızır oruçları vardır. Bu oruç genellikle üç gün tutulmakla beraber, bazı Alevi gruplarında bu orucun süresinin yedi güne kadar çıktığı görülür.

Kurban

Hatay Alevilerince, Kurban Bayramı dışında, dini bayramlarda, aile bayramlarında ve dini törenlerde de adak kesilmektedir.

Kesilecek kurbanda, herhangi bir özrünün olmaması, belirli bir yaşta olması ve erkek olması gibi şartlar aranır.

Dişi hayvan etini kurban dışında günlük yaşamda da yemeyen Hatay Alevileri buna gerekçe olarak, dişi hayvanın

üretkenliğini, yani çoğalma açısından gerekliliğini ve erkek hayvanın daha temiz oluşunu göstermektedirler. Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail'i kurban edeceği zaman onun yerine cennetten gönderilen kurban da bir koçtur, demektedirler. Kurban kesen kişinin de en azından Fatiha'yı okuyacak kadar dini bilgisinin olması gerekir diye belirtilmektedir.

Anadolu Aleviliğinde, kurban geleneğinin ibadetin asli ve olmazsa olmaz unsurlarından biri olduğu görülür. Kurbansız 12 hizmet yürütülemez, bu nedenle de kurbana büyük bir önem verilmekte, kesilmesi, tüketimi ve kalan bölümlerinin gömülüşü ile ilgili pek çok inanış ve pratik bulunmaktadır. Hak aşkına kesilen kurbanın kişinin öte dünyada Sırat Köprüsü'nden geçmesine de yardımcı olacağına ilişkin yaygın bir inanç bulunmaktadır.

Kurban Bayramı'nda kesilen kurban çiğ dağıtılabilirken, cemlerde kesilen kurbanın pişirilerek toplu halde tüketimi esastır.

Yozgat, Çayıralan, Çukurören köyünden Hakkı Çakır, "Kurbanın kendini de kanını da sır ederiz, kemikler kırılmasın diye etini keser, eti yendikten sonra da kemiklerin hepsini toplayıp bir çukura gömeriz," diyor.

Amasya, Merzifon Kayadüzü köyünden Hüseyin Ceylan, "Eskiden cemde kesilen kurbanın eti yendikten sonra kemikleri postuyla beraber gömülürdü, yarın huzuri mahşerde bunlar canlanacak, bizi kor köprüden geçirecek diye, şimdi bir torbaya konup gömülüyor," diye anlatıyor.

Çorum, Osmancık, Çampınar köyünden Hasan Sayar ise, "Kurbana kesmeden önce su ve tuz verilir, kurban incitmeden kesilir, eğer evlerde ceme gelemeyecek durumda hasta olanlar varsa, et piştikten sonra onlara birer parça gönderilir," diyor.

Hatay Alevilerindeki kurbanın erkek olması şartı, Anadolu Alevilerinde bir zorunluluk olarak değerlendirilmeyip, bir tercih olarak kabul edilmektedir.

Yenmesi yasak olan hayvanlar

Hatay Alevilerince, İslamiyetin haram ettiği domuz gibi hayvanlar dışında, Sünni Müslümanlarca yenmesine karşın tavşan (suratının kedi suratı, oturuşunun köpek oturuşu, kulağının eşek kulağına benzeyişi, etinin kan oluşu ve kadın gibi hayız gördüğü gibi gerekçeler ile) ve ayrıca pulsuz balıklar yenmez.

Anadolu Aleviliğinde de, domuz ve tavşanın yenmesi yasak olmakla beraber, pulsuz balıkların yenmesine ilişkin bir yasak mevcut değildir.

İçki

Hatay Alevilerinde, gerçekleştirilen törenler sırasında içki içilip içilmediği, en çok tartışılan ve merak edilen bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuya ilişkin sorulara şıhların verdiği cevaplar da bu konudaki belirsizliğin izlerini taşıyor.

Şıh Tahsin Yılmaz, "İçkiyi hocaların (şıhları kast ederek) içmemesi lazım, zarar veren şey haramdır," diyerek diğer insanlar açısından sorunun cevabının ucunu açık bırakırken;

Şıh Mahmut Reyhani, "İçki Kuran'da haram kılındı, Kuran'da haram olan şeye biz helal diyemeyiz, törenlerde içki içilmez," diyor.

Şıh Nasreddin Eskiocak, farklı bir yaklaşımla, "Bazı tö-

renlerde ailenin yapısına göre, tutucu olup olmamasına bağlı olarak içki içenler de vardır, gülsuyu da, pepsi de; ancak içki Kuran hükmü olarak yasaktır," ifadeleri ile konuyu değerlendiriyor.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Hatay Alevilerince içkiye Kuran hükmü olarak yasak gözüyle bakılmakta, ancak bazı törenlerde, törenin bitiminden sonra, bağımsız olarak ayrı bir bölüm içerisinde içki tüketilebilmektedir.

Anadolu Aleviliğinde, dem, dolu gibi adlar da verilen içkinin cem sırasında içilip içilmediği günümüzde hâlâ tartışılan biri konudur. Geçmişte çoğu yerde cem sırasında içki içilirken, günümüzde bu uygulamanın kaldırıldığı ya da cemin birlenmesinden sonra ayrı bir bölüm halinde içkili bir toplantı gerçekleştirildiği belirtilmektedir.

Babağan kolu Bektaşileri ve Tahtacılarda ise cem icrası içerisinde içki (dolu) alınmaktadır.

Ancak hiçbir Alevi grup tarafından içkiye haram gözüyle bakılmamakta, "ehline helaldir, na ehle haram" söyleyişi ile de içkinin belli kurallar ve belli bir adap içerisinde, sarhoş olunmayacak bir miktarda tüketilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Dini eğitim

Hatay Alevilerinde, dini inanç ve geleneğin aktarımı, amca (üstat) yanına verme olarak adlandırılan bir uygulama ile gerçekleştirilmektedir.

Verilecek dini bilgileri anlayabilecek yaşa gelen çocuk, ki bu yaş en az 10-12 yaşları olmalıdır, dini bilgisi ve kültürüne güvenilen bir kişinin yanına dini eğitim alması için gönderilir,

Bir kişi birden çok çocuğun eğitimini üstlenebileceği gibi, eğitim tek tek de verilebilir.

Şıhlar bu eğitim sırasında çocuğa verilen bilginin tamamen Kuran'da mevcut bilgilerin aktarımı şeklinde olduğu, dışarıdan konuyu değerlendiren insanların aktarılan bilgiyi sır olarak değerlendirdiklerini ancak bunun doğru bir yaklaşım olmadığını, kendilerinde sır diye bir şeyin bulunmadığını belirtmektedirler.

Maddi durumu iyi olan aileler, çocuğun eğitimi sırasında bitirdiği her Kuran cüzü sonrası bir kurban keserek bunu kutlamakta, ancak bu gelenek çok yaygın olarak uygulanmayıp, genel olan uygulama çocuğun eğitiminin tamamlanmasından sonra kurban kesilerek bütün akrabaların, komşuların ve üstadın katılımı ile bir tören yapılması şeklindedir.

Çocuğa eğitim veren üstada çocuğun ailesi tarafından yaptığı hizmetin karşılığı olarak bir hediye verilmektedir. Eğitim süresi ise çocuğun anlama kabiliyetine göre farklılık gösterir.

Kız öğrencilerin eğitimi ise yaz aylarında düzenlenen kurslarla verilmektedir.

Anadolu Aleviliğinde ise, yolun kuralları, gerçekleştirilen cemlere katılınarak aktarılmaktadır, ayrıca bir eğitim faaliyeti yoktur. Yol mensuplarının yaşamları boyu birbirini koruyup kollamaları ile ilgili olarak da musahiplik kurumu oluşturulmuş bulunmaktadır.

Yol kardeşliği anlamına gelen ve sonradan kazanılan sanal akrabalık türü olan musahiplik, evli iki yol mensubunun eşleriyle birlikte hayatın bütün aşamalarında birbirinin ortak sorumluluğunu taşıması anlamına gelir.

Musahiplik günümüzde her ne kadar köylerde sınırlı ölçülerde gerçekleştirilse de, kent yaşamında uygulama alanı bulamamakta, ancak bütün inanç mensuplarında musahip tutul-

ması gerektiği konusunda ortak görüş bulunmaktadır.

Musahipliğin Hz. Ali ile Hz. Muhammed'in birbirine musahip olmasından kaldığı inancının mevcut olduğu Anadolu Aleviliğinde musahipliğe ilişkin kaynak kişilerden aldığımız birkaç görüşü burada sunalım:

Kırıkkale, Keskin, Haydardede köyünden Şazili Özlük, "Musahiplik; benim canım, benim malım, benim ırzım nasıl ise senin canını, malını, ırzını da benimki gibi koruyacağım, demektir," derken;

Yozgat, Kababel köyünden Bekir Sahan, "Musahiplik ahret kardeşliğidir. Musahip olan kişi, anne, baba, öz kardeşten daha önemlidir. 20 yaşına girmiş her Alevinin bir musahibinin olması gerekir. Bir Aleviye bir mürşit, bir pir, bir rehber ve bir de musahip gerekir. Bunlar olmadan bir insan Alevi olamaz," diyordu.

Nur anlayışı

Hatay Aleviliğinde, nur inancı mevcuttur. "Nur, Nur Ul Nur, Nur Âlâ Nur" Allah'ın isimlerindendir. Allah'ın nuru Hz. Muhammed'de, diğer bir parçası da Hz. Ali'de belirdi. Hz. Ali ile Hz. Fatma'nın birleşmesi ile de bu nurun iki parçası Ehl-i Beyt'te birleşti.

Şıh Tahsin Yılmaz, "Nur yüce Allah katından inen bir şeydir, melekler nur sıfatında gözükür, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'de de nur vardır," derken;

Şıh Abdullah Okur, "Nur Allah tarafından evliyalara iner. Hz. Muhammed ve Hz. Ali de nurdur, her ikisi de Allah tarafından aynı nurdan yaratılmıştır. Allah dünyayı yarat-

madan önce kendinden bir parça ayırdı ve Muhammed ol, dedi. İşte o nur Allah'ın nurudur ve Hz. Muhammed de dedi ki, Hz. Ali bendendir," diyordu.

Şıh Nasreddin Eskiocak ise, "Cisim yönünden ilk insan Adem'dir. Ama Adem doğduğunda baktı ki cennetin kapısında, la ilahe illallah Muhammed en Resulullah, yazılı. Cenabı Allah, Hz. Muhammed'in nurunu Hz. Adem'den önce yaratmıştır. Hz. Muhammed bir anadan bir babadan dünyaya gelmiştir fakat güneşte durduğu zaman gölgesi görülmemiştir, cenabı Allah, Hz. Muhammed'i nurundan yaratmıştır," diyerek nur anlayışını açıklamaya çalışırken;

Şıh Zeyneddin Yatkın, "Ehl-i Beyt bir nurdur, peygamberlerin gölgesi olmaz, peygamberlere sinek ve benzeri haşereler yaklaşmaz, nur oldukları için onları yakarlar," diyordu.

Anadolu Aleviliğinde de, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi Allah'ın kendi nurundan yarattığına ilişkin bir görüş mevcuttur.

Allah, Muhammed, Ali, üçü bir nurdur
Birini anarsan üçü de birdir
Bunları birbirinden ayıran kördür
Söyleden Muhammed söyleyen Ali

Çorum, Merkez, Eşençay köyünden Veli Gürlek, "Hz. Muhammed ve Hz. Ali aynı nurdan yaratılmıştır, birbirinden enginlikleri üstünlükleri yoktur, her ikisinin alnında da aynı nur vardır," derken;

Amasya, Merzifon, Kayadüzü köyünden Hüseyin Ceylan, "Hz. Muhammed ve Hz. Ali aynı sırdan yaratılmıştır, yedi kat gök Muhammed'in, yedi kat yer Ali'nin sırrından yara-

tılmıştır, Ali türaptır," diyordu.

Her iki inançta da nur anlayışı bulunmakla birlikte, içeriklerinin farklı olduğu görülmektedir.

Ölüm-ruh göçü ve reenkarnasyon inancı

Hatay Alevilerince, insan ruhunun farklı bedenlerde birden çok sayıda dünyaya gelip gitmesi olarak değerlendirilen reenkarnasyon inancı, mutlak kabul gören bir inanç esası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şıh Nasreddin Eskiocak, "reenkarnasyon yeni bir şey değil, eski inançlarda da var. Biz Hatay Alevileri buna kesin bir şekilde inanmışız. Her doğan öldüğü gibi ölen de aynı şekilde doğacaktır.

"Cenabı Allah eğer insanoğlunu tekrar dünyaya getirmiyorsa yüce Allah'ın adaleti tesis olur mu? Hayata kötü koşullarda gelip kötü koşullarda yaşayan ve kötü koşullarda ölen kişiye zulüm yapılmış sayılmaz mı?

"Dünyaya bir kere gelip gitmeyle ilahi adalet sağlanamaz, ruh gelip gittikçe olgunlaşır.

"Sınıfta kalan çocuğu okuldan atarsanız adil olmaz, bir yıl daha okutup sınıfı geçerse adaleti sağlamış olmaz mıyız?

"Yüce Allah'ın adaleti ancak reenkarnasyon sayesinde gerçekleşir.

"Kötü bir insanın ruhu bir hayvana da geçebilir. Peygamberlere karşı çıkan kişilerin dünyaya domuz olarak geldiği Kuranıkerim'de geçmektedir," derken;

Şıh Tahsin Yılmaz onu destekler nitelikte örnekler veriyordu. "Reenkarnasyon vardır ve şüphe yoktur. Allah zalim

olamaz, üç çocuğun var, biri sakat, bu mutlak öbür dünyaya gelişinde bir günah işlemiştir.

"Doğup öbür gün ölen bir çocuğu düşünelim, tekrar dirilme yoksa o zaman bu adam ne cennetlik ne cehennemlik, ne gördü bu dünyada?

"Allah'ın adaletinin yerine gelmesi için bir insanın birden fazla dünyaya gelmesi gerekir, insan mükemmelliğe ulaştığı zaman artık dünyaya gelmez," diyordu.

Şıh Mahmut Reyhani ise konuyu daha farklı ve felsefi bir yaklaşımla değerlendiriyordu. "Reenkarnasyon yalnız bizde değil, 5 bin yıl evvel de bir felsefe konusuydu. Aristo, ruhlar ölmez vücuttan vücuda geçer, diyordu.

"Bu bir din konusu değil, felsefe konusudur, din konusu haline getirdiler," dedikten sonra, diğer şıhların söyledikleri ifadelere yakın bir söylemi de kabullenir tarzda sözler söylüyordu:

"Sünniler diyor ki, reenkarnasyon mahşer gününü inkâr etmekmiş; anasından doğan adam sakat doğdu, bu cezayı hak etmek için ne suç işlemiş bu adam? Burası adalet yeri değil, amel yeri. Allah adil olmazsa kul nasıl adil olur," diyerek reenkarnasyonun varlığını ve gerekliliğini ifade ediyordu.

Anadolu Aleviliğinde ise, ölümle birlikte her şeyin bittiğine ilişkin görüş ağırlık taşımakla birlikte, bir ruh göçü anlayışının da varlığı dikkat çekmektedir. Bu anlayışa göre, ölen kişi iyi bir insansa başka bir insanın donunda dünyaya yeniden gelebilmekte, eğer ölen kötü biri ise ruhu kötü bir hayvana geçebilmektedir. Fakat bu ruh göçü anlayışı Hatay Aleviliğindeki reenkarnasyon inancından farklıdır.

Amasya, Merzifon, Kayadüzü köyünden Sadık Öztürk, 09.10.1995 günü yapmış olduğum bir derleme çalışmasında ruh göçüyle ilgili şu bilgileri veriyordu: "Eğer ölen iyi bir insan-

sa, dünyada iyi işler işlemişse, Allah onun ruhunu başka bir insana verir ve dünyaya Adem donunda gelir, eğer kötü bir insansa onun ruhu yılana, köpeğe girer, Allah ona ceza çektirir."

Buna karşılık Anadolu Aleviliğinde, tasavvuf düşüncesinde Tanrı'nın yarattıkları içerisinde meydana çıkması anlamına gelen "hulul" ve Tanrı'nın insanda bedenleşmesi anlamına gelen "sudur" kavramları mevcutken bu inançlar Hatay Alevilerince delalete düşmek anlamında değerlendirilmekte ve Cenabı Allah'ın etten kemikten bir cisimde hulul etmesi görüşü reddedilmektedir.

Ölüm anlayışı

Anadolu Aleviliğinde, ölmek terimi yerine, "Hakk'a yürümek, kalıp değiştirmek, don değiştirmek" gibi tanımlamalar kullanılır. Hakk'a yürümek, bireyin biçimden kurtulup öze dönmesi olarak değerlendirilir. Gerçek anlamda ölmenin ise, fiziki anlamda ölmekten çok, "ölmeden önce ölmek" olarak tanımlanan, insanın benliğinden arınarak nefsini öldürmesi anlamında yorumlandığı görülür.

Amasya, Gümüşhacıköy, Sarayözü köyünden Haydar Altun, "Ölmeden evvel ölmek, beyaz seccade üzerinde talibin dede tarafından sorulmasıdır. Kazılmadık mezar, çıkmadık can, sarılmadık kefen, ılımadık suyun talkını verilir orada. Burada kötü huy ve alışkanlıklardan arınmaya söz veren kişi ahlaksal arınmayı gerçekleştirir," diyordu.

Anadolu Alevi gruplarında; ahret, kıyamet, cennet ve cehennem kavram olarak kabul edilip bilinmesine rağmen, İslam inancına tezat oluşturan, her şeyin bu dünyada olduğu,

ölümle birlikte her şeyin bittiği gibi görüşler de genel anlamda geçerli görüşler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hatay Aleviliğinde ise, Anadolu Aleviliğindeki ölümle ilgili bu anlayışa karşılık reenkarnasyon, yani ruhun farklı bedenlerle yeniden dünyaya geleceğine ilişkin mutlak inanç mevcuttur.

Buraya kadar maddeler halinde sıraladığımız farklılıklar dışında, Anadolu Aleviliğinde mevcut olan düşkünlük kurumu, ibadetin kadın erkek birlikte yapılması, ibadetin asli unsurları olan deyişler düvazlar, semahlar, 12 hizmet gibi pratikler Hatay Aleviliğinde yoktur.

Ortaya koyduğumuz bilgiler ışığında, Hatay Aleviliği ile Anadolu Aleviliği arasında mevcut olan, Alevilik genel çatısı altındaki benzeşmeleri; Ehl-i Beyt sevgisi ve bağlılığı, İslam tarihinde yaşanan kimi olayların ortak biçimde algılanması ve değerlendirilmesi ile her iki grubun da kendini genel anlamda Alevi diye tanımlaması, olarak ifade edebiliriz.

Kaynakları, gelişim seyirleri, algılama biçimleri, ibadet mekân ve şekilleri vb gibi inancı belirleyen pek çok temel özellik açısından ise birbirleri ile çok farklı noktalarda oldukları gözlenmektedir.

Bizim bu yazıyı ortaya koymadaki amacımız; kamuoyu tarafından aynı gibi algılanan Alevilik genel çatısı altındaki farklılaşmalara ve aynı zamanda Anadolu coğrafyasının inanç zenginliğine vurgu yapmaktır.

Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Halk Kültürü Arşivi

Arşiv Yer No	İl	İlçe	Köy	Kaynak Kişi	Tarih
B.92.0451-0454	Kırıkkale	Keskin	Haydardede	Şazili Özlük Halil Korkut Mustafa Babür	11.10.1992
B.92.0445-0450	Kırıkkale	Hasandede	-	Mehmet Ali Kuldedeoğlu	15.12.1992
B.92.0441-0444	Kırıkkale	-	-	Erbay Haydardedeoğlu Haydar Özkan Mehmet Özlük	17.10. 1992
B.93.0051-0055	Yozgat	-	Kababel	Mehmet İnanç Bekir Şahan	20.04.1993
B.93.0060-0063	Yozgat	Çayıralan	Çukuröreri	Hakkı Bakır Ali Duran Hasan Yazıltaş Lütfü Koçak	23.04.1993
B.94.0241-0242	Çorum	Mecitözü	Hisarkavak	Selman Özbek Süleyman Arslan	06.09.1994
B.94.0244-0245	Çorum	İskilip	İbik	Hüseyin Göcen	07.09.1994
B.94.0246-0248	Çorum	-	Eşençay	Veli Gürlek	08.09.1994
B.94.0253-0259	Çorum	Alaca	Eskiyapar	Hasan Taşdemir Halil Taşdemir	12.09.1994
B.94.0260-0262	Çorum	Osmancık	Çampınar	Davut Bayral Hasan Sayar	13.09.1994
B.95.0162-0165	Amasya	Merzifon	Kayadüzü	Hüseyin Ceylan Sadık Öztürk	09.10.1995
B.95.0166-0168	Amasya	Merzifon	-	Ahmet Turan Saltık	10.10.1995
B.95.0169-0171	Amasya	Hamamözü	Yemişen	Abdullah Baıcı	11.10.1995
B.95.0172-0174	Amasya	Gümüşhacıköy	Sarayözü	Haydar Altun	12.10.1995
B.96.0026-0027	Aydın	Bozdoğan	Alamut	Mehmet Buruk	29.02.1996
B.97.0057	Manisa	Salihli	Kabazlı köyü	Veysel Günaydın	27.10.1997
B.2002.0060-61	Hatay	Harbiye	-	Nasreddin Eskiocak	28.05.2002
B.2002.0062	Hatay	Serinyol	-	Hasan Yeniocak	30.05.2002
B.2002.0063	Hatay	İskenderun	Gözcüler Beldesi	Nureddin Reyhani	31.05.2002
B.2002.0064	Hatay	Samandağ	Küçükkaraçay	Tahsin Yılmaz	01.06.2002
B.2002.0065	Hatay	Samandağ	-	Abdullah Okur	03.06.2002
B.2002.0066	Hatay	İskenderun	-	Mahmut Reyhani	04.06.2002

PİRİ ER

Alevilik nedir? Nasıl yaşanır? Hakkında gerçeklerin yanı sıra ne yazık ki çok sayıda ve yaygın hurafenin de dilden dile dolaştığı Alevilik, sınırları tam olarak belirlenememiş, anlatılamamış bir kültür. Tarih boyunca maruz kaldıkları baskı ve asimilasyon politikaları Alevileri kendi içine kapanmaya zorladığından, bu kültürün inançlarına, ibadet şekillerine ilişkin tartışmalar hâlâ sürüyor...

Piri Er, *Direnen Kültür: Anadolu Aleviliği* adlı kapsamlı çalışmasında, her türlü baskıya, zorlama ve kıyıma rağmen bugüne kadar varlığını koruyabilmiş bir kültürü, inancı, günümüzde yaşayan şekliyle aktarıyor.

detay yayıncılık

detay@detaygroup.com
tel : 0212 445 46 75
fax : 0212 445 46 74

ISBN 994431403-X
9 789944 314039

fiyatı: 9 YTL